

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN ATIYYE’NİN EL-MUHARRERÜ’L-VECİZ
ADLI TEFSİRİNDE EHL-İ KİTABA BAKIŞI

Yüksek Lisans Tezi

HALİL ACAR

İZMİR -2021

T.C
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İBN ATIYYE’NİN EL-MUHARRERÜ’L-VECİZ
ADLI TEFSİRİNDE EHL-İ KİTABA BAKIŞI

Yüksek Lisans Tezi

HALİL ACAR

DANIŞMAN: DOÇ. DR. İSKENDER ŞAHİN

İZMİR -2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbn Atıyye'nin el-Muharrerü'l Vecîz Adlı Tefsirinde Ehl-i Kitaba Bakışı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

26.01.2021

HALİL ACAR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBN ATİYYE'NİN EL-MUHARRERÜ'L-VECİZ ADLI TEFSİRİNDE EHL-İ KİTABA BAKIŞI

HALİL ACAR

İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Allah, tarihin çeşitli dönemlerinde insanoğlu arasından ahlaklı ve vicdanlı kimseleri peygamber seçerek Ademoğlu'nu karanlıktan aydınlığa çıkarmak istemiştir. Bu doğrultuda peygamberlere kendi katından bilgiler vermiştir. Peygamberler tarafından vaz edilen bu bilgiler zaman içinde insanlar tarafından bir kısmı değiştirilerek nesilden nesile aktarılmıştır. Bu miras son elçi Hz. Muhammed döneminde bazı gruplar tarafından muhafaza edilmekteydi. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in yaşadığı dönem öncesi kutsal bilgilere vakıf olan grupların olduğunu bize haber vermektedir. Bu bilgileri öğrenmiş kimselere de Ehl-i kitap olarak bildirmektedir.

Biz, bu tezi Endülüslü müfessir İbn Atıyye'nin Ehl-i kitap ayetlerine verdiği yorumları esas alarak hazırladık. Birinci bölümde İbn Atıyye'nin hayatını, tefsirini ve istifade ettiği kaynakları ele aldık.

İkinci bölümde ise Ehl-i kitap kavramıyla kimlerin ifade edildiğini ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra Ehl-i kitap kavramının içerisine giren grupların ortak ve farklı yönlerini müstakil başlıklar altında inceleyerek Ehl-i kitap hakkında inen ayetleri, İbn Atıyye'nin tefsirini esas alarak değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: İbn Atıyye, Muharrerü'l Vecîz, Ehl-i Kitap, Ehl-i Zikir, Yahudiler, Hıristiyanlar

SUMMARY

MASTER'S THESIS

IBN ATIYYE'S VIEW TO AHL-AL KITAP IN THE COMMENTARY OF AL-MUHARERU'L VECÎZ

HALIL ACAR

IZMIR KÂTIP ÇELEBI UNIVERSITY

THE SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

THE BASIC ISLAMIC SCIENCES DEPARTMENT

Allah wanted to bring humanity from darkness to light by choosing moral and conscientious people as prophets at various periods of history. As a result of this, he gave information to the prophets from himself. This knowledge, which was preached by the prophets, was transferred from generation to generation by people, some of which were changed over time. This legacy was preserved by some groups during the reign of the last messenger Muhammad. The Qur'an informs us that there were groups who had knowledge of the sacred knowledge before the time of Muhammad. He informs those who have learned this information as Ahl-al kitap.

We have prepared this thesis based on the interpretations given by the Andalusian commentator Ibn Atiyye to the Ahl-al kitap verses. In the first part, we discussed Ibn Atiyye's life, his commentary and the sources he used.

In the second part we tried to reveal who is expressed with the concept of Ahl-al kitap. We examined the common and different aspects of the groups that fall under the concept of Ahl-al kitap under separate headings and evaluated the verses **about the Ahl-al kitap based on Ibn Atiyye's commentary.**

Keywords: Ibn Atiyye, Muhareru'l Vecîz, Ahl-al kitap, Ahl-az Zikir, Jews, Christians

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	iii
ÖZET	iii
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR.....	viii
ÖNSÖZ	ix
BİRİNCİ BÖLÜM	7
İBN ATIYYE’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TEFSİRİ.....	7
1. İBN ATIYYE’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	7
2. İBN ATIYYE’NİN TEFSİRİ.....	9
İKİNCİ BÖLÜM.....	13
İBN ATIYYE’NİN EHL-İ KİTAP İLE İLGİLİ AYETLERİ TEFSİRİ	13
A. EHL-İ KİTAP KAVRAM VE KAPSAMI	13
B. EHL-İ KİTAP ZÜMRELERİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	21
1. EHL-İ KİTABA AİT İNANÇ KONULARI İLE İLGİLİ AYETLERE BAKIŞI	22
1.1.Allah’a İman	22
1.2.Peygamberlere İman	25
1.3.Kitaplara İman	29
1.4. Meleklerle İman	31
1.5. Ahirete İman	32
2. EHL-İ KİTABIN TARTIŞTIĞI KONULARA BAKIŞI	34
2.1. Peygamberler	34
2.2. Kutsal Kitaplar	36
2.3. Kible.....	37
3. EHL-İ KİTAPLA MÜNASEBETLERE YAKLAŞIMI	38
3.1 Tebliğ.....	39
3.2. Cizye	43

3.3 Ehl-i Kitabın Yemeklerinin Yenmesi.....	46
3.4 Ehl-i Kitapla Evlilik	48
4. EHL-İ KİTABIN İMAN ETMELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ.....	49
4.1.Ehl-i Kitabı Olumlu Şekilde Niteleyen Ayetler	50
4.1.1 Allah'ın Ayetlerini Az Bir Ücret Karşılığı Satmazlar.....	50
4.1.2. Peygamberlere İndirilen Vahiyleri Tasdik Edenler.....	51
4.2. Ehl-i Kitabı Olumsuz Şekilde Niteleyen Ayetler.....	52
4.2.1. Hakkı Gizlemeleri	52
4.2.2. Hz. Muhammed'i (sav) ve Müslümanları Saptırmak İstemeleri.....	53
6. EHL-İ KİTABIN ARAPLARLA İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	54
6.1 Ehl-i Zikir Olmaları	55
6.2. Arapların Mallarını Haksız Yemeleri	57
6.3. Ehl-i Kitap ile Müşriklerin Müslümanlara Karşı Birlik Olması	58
C. EHL-İ KİTAB ZÜMRELERİNİN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ	59
1. YAHUDİLER	59
1.1. Allah'a Karşı Tutum ve Tavırları.....	60
1.1.1. Ahit/Misak ve Seçilmişlik.....	60
1.1.2. Nimet Verilmesi.....	62
1.1.3. Haddi Aşmaları	63
1.1.4. Allah'a İftira Atmaları	64
1.2 Kitaplar Hakkındaki Görüşleri.....	65
1.2.1.Tevrat	65
1.2.2. Tevrat'ı Tahrif Etmeleri	66
1.2.3. Tevrat Ayetlerini Parayla Satmaları.....	68
1.2.4. İlmi Gizlemeleri	69
1.2.5. Hükümleri Değiştirmeleri	70
1.2.6. Hükümleri Uygulamamaları	71
1.3.Peygamberlere Karşı Tutumları.....	72
1.3.1. Peygamberlere Zorluk Çıkarmaları.....	72
1.3.2.Haset Etmeleri ve İftira Atmaları.....	73

1.4. Müslümanlara Olan Tavırları.....	77
1.4.1. İman Edenlerle Alay Etmeleri.....	77
1.4.2. İman Edenleri Saptırmaya Çalışmaları	78
1.4.3. İman Edenlere Düşman Olmaları.....	79
2.HİRİSTİYANLAR.....	81
2.1. İncil	82
2.2. Hz. Peygamber’le Lanetleşmeleri	83
2.3. Müslümanlara Sevgi Bakımından Yakın Olmaları	84
2.4. Ruhbanlığı İcat Etmeleri	85
SONUÇ.....	87
KAYNAKÇA.....	90

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.m	: Adı geçen makale
as.	:Aleyhi selam
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
ev.	:eviren
h.	:Hicri
hz.	:Hazreti
mö.	:Milattan önce
ö.	:Ölüm tarihi
s.	:Sayfa
sav.	:Sallallahu aleyhi ve sellem
tdv.	:Türkiye Diyanet Vakfı

ÖNSÖZ

Kur'an, çeşitli inançların bulunduğu Hicaz coğrafyasına yirmi üç yıl boyunca peyderpey inmiştir. İslam, farklı inançları bünyesinde bulunduran bu coğrafyada diğer inançlara mensup olan kimselerle etkileşim içerisine girmiştir. Mekke döneminde daha çok şirk inancına sahip kimselerle iletişime geçmiş ve ayetler de müşrikler hakkında nâzil olmuştur.

Hz. Peygamber'in Medine'ye geçmesiyle birlikte Ehl-i kitapla iç içe yaşaması ve Kur'an'ın üçte birini Ehl-i kitap ile ilgili ayetlerin oluşturması Müslümanlar açısından konunun önemini artırmıştır. Allah Hz. Peygamber'in Ehl-i kitapla yaşamış olduğu tecrübeye rehberlik ederek hem Hz. Muhammed'e hem de Müslümanlara yol göstermiştir. Bu sebeple günümüz Ehl-i kitabını doğru yorumlayabilmemiz için Kur'an'ın Ehl-i kitap hususundaki ayetlerini göz önünde bulundurmak ve iyi anlamak gerekmektedir. Çünkü Kur'an, sadece kendi dönemine rehberlik etmekle kalmayıp kıyamete kadar tüm insanlara kılavuz olmaya devam edecektir.

Çalışmamızı hazırlarken ilk olarak İbn Atıyye'nin tefsirini ölçü olarak Ehl-i kitapla ilgili ayetleri tespit ettik. Daha sonra İbn Atıyye'nin ayetlere yaklaşımını inceledik. Bazen İbn Atıyye'nin yorumlarıyla meseleyi açıklarken bazen ise ilk dönem müfessirlerinden alıntılar yaptık. Gerek gördüğümüz yerde kendi değerlendirmelerimizi de ifade ettik. İbn Atıyye'nin birden çok görüş naklettiği konularda bazen tüm görüşleri zikrederken bazen sadece İbn Atıyye'nin doğru kabul ettiği yorumu dile getirdik.

Biz, Ehl-i kitap hakkındaki ayetlerin anlamlarını açıklama yolculuğunda temel kaynak olarak İbn Atıyye'nin Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 2016 yılında dördüncü baskısı yapılmış ve altı cilt olarak basılmış olan, tahkikini Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed'in yapmış olduğu el-Muharrerü'l-Vecîz fi Kitâbi'l-Azîz adlı tefsirini kabul ettik.

Bu çalışmanın vücuda gelmesinde her daim desteğini gördüğüm danışmanım Doç. Dr. İskender ŞAHİN hocama teşekkürü borç bilirim.

Halil ACAR

İzmir-2021

GİRİŞ

Allah son elçi olarak Hz. Muhammed'i (sav) seçmiş ve ona Kur'an-ı Kerim'i indirmiştir. Hz. Muhammed kendisine indirilen kitabı hem okumuş hem açıklamış hem de uygulamıştır. Sahabe anlamadığı ayetleri Hz. Peygamber'e sormuş ve sorusunun cevabını ilk ağızdan öğrenmiştir. Hz. Peygamber sadece Müslümanların sorularına değil aynı zamanda Ehl-i kitaptan bir kısım bilgiler öğrenen müşriklerin sorduğu sorulara aldığı vahiyler yoluyla cevaplar vermiştir.

Mekke döneminde daha çok müşriklerin itirazlarına maruz kalan Hz. Peygamber, Medine'ye geldiğinde çok farklı bir ortamla karşılaşmıştır. Medine'de meskûn olan halk Evs ve Hazrec kabilesini dışarda tuttuğumuz takdirde büyük çoğunluğu Yahudi ve Hıristiyanlardan oluşmaktaydı. Zemin ve zamanın değişmesiyle Hz. Peygamber'in muhatap kitlesi de değişim göstermiştir. Bundan dolayı Medine'de inen ayetlerin büyük çoğunluğu Yahudi ve Hıristiyanlardan ve özellikle Yahudilerden bahsetmiştir.

Ehl-i kitap kavramı Kur'an'da Yahudileri ve Hıristiyanları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bu kavram, hem söz konusu zümrelerin yazılı bir kitaptan beslenmeleri hem de Arapların beslendikleri yazılı bir kaynaklarının olmaması nedeniyle Yahudi ve Hıristiyanlar için zikredilmiştir. Kur'an, indiği coğrafyanın insan muhayyilesini ve dilini göz önünde bulundurarak bu kavramı olduğu gibi kullanmıştır.¹ Ancak daha sonra gelen âlimler bu kavramın kapsamını genişletme ihtiyacı hissetmiş ve tüm kitap sahibi olan dinlerin buna dâhil olabileceğini ifade etmiştir.² Bu ihtiyacın sebebi ise İslam coğrafyası genişledikçe içerisine farklı unsurlar dâhil olmaya başlamış olması ve onlara karşı nasıl tavır takınılacağı hususunda âlimlerin arayış içerine girmiş olmaları gerçeğidir. Bu arayış neticesinde herhangi bir kitaba malik olan kimseleri Ehl-i kitap kapsamına almışlar ve onlara

¹ Şinasi Gündüz, "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitap", *Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi*, 2007, s. 23.

² Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, 2005, s. 32.

Ehl-i kitapmış gibi muamele etmişlerdir. Ancak bu anlam genişlemesi Hz. Peygamber döneminde olmadığı için doğru kabul edilmemiştir.³

Kur'an'da, Hıristiyanlar inanç konularında Yahudilere benzer şekilde iman ettiklerinden dolayı sık sık aynı bağlamda yer almıştır. Bunun yanında Müslümanlara karşı olan hasmâne tutumlarını Yahudilere karşı da uygulamış ve onlara karşı kendilerinin hidayet üzere olduklarını iddia etmişlerdir. Kur'an'da kendi kitaplarını tahrif ettiklerine dair herhangi bir bilgi bulunmayan Hıristiyanlar bu yönüyle Yahudilerden ayrılmaktadır.⁴ Ancak Kur'an dışındaki kaynaklarda onların Yahudilere benzer özelliklere sahip olduklarına işaret edilmiştir. Yahudilerin ve Hıristiyanların yapmış oldukları bu davranışlar sadece kendileri için zikredilmemiş aynı zamanda Müslümanlara uyarı niteliğinde dile getirilmiştir.⁵

Kur'an'ın ve özellikle konumuz olan Ehl-i kitap ayetlerinin doğru anlaşılması Müslümanlar açısından son derece önemlidir. İnsan kendisine bir mektup yazıldığında nasıl ki onu merak edip okuyorsa aynı şekilde Allah insanoğluna kendi katından bir mektup göndermiştir. İnsana düşen bu mektubu açıp okuması ve Rabbi'nin kendisinden neler istediğini öğrenmesidir. Ancak bu öğrenme çabası herhangi bir Türkçe meali ele alıp okuyarak Allah'ın muradını ve maksadını anlamak son derece zordur. Çünkü Kur'an ve Hz. Peygamber ile aramızda yaklaşık 14 asırlık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Aradaki bu zaman farkı ister istemez insanın; örfleri, adetleri, yaşayışı, kültürü, hayata bakış açısı, sorunları ve çözümleri değişkenlik göstermektedir. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde yaşayan birinin Kur'an'ı okuduğundaki anladığı ile bu dönemde okuyan birinin anladığı arasında büyük farklar meydana gelebilmektedir. Şayet biz Kur'an'dan bir ayet alıp okuduğumuzda onun orijinal anlamını yakalamak istiyorsak onun Hz. Peygamber döneminde ne anlama geldiği ve hangi bağlamda indiğini bilmemiz gerekmektedir. Aksi takdirde Kur'an'ı her okuyan ona kendi penceresinden bakarak anlamlar yükleyecektir. Bu açıdan bakıldığında Ehl-i kitap ayetlerinin anlaşılmasında bazı zorluklar meydana gelmektedir.

³ Şinasi Gündüz, Ehl-i Kitab'ın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının '*kitab*' Terimi Merkezli Yaklaşımları, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1-2,2002, s. 241-242.

⁴ Muhammet Tarakçı, "İslam Kaynaklarında İncil Tartışmaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları 4 (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*, 2004, s. 262.

⁵ İbn Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c.2, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016, s. 62.

Ehl-i kitap hakkında, Kur'an'ın yaklaşımı ve Hz. Peygamber'in sünneti gereği gibi takdir edilmediğinde birçok problemler ve çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Ra'd sûresinin 36. ayetinde “*Kendilerine kitap verilenler sana indirilene sevinirler.*”⁶ buyrulurken Âl-i İmrân sûresinin 119. ayetinde “*İşte siz öyle kimselersiniz ki onları sevdiğiniz ve kitabın tamamına iman ettiğiniz halde onlar sizi sevmezler. Sizinle karşılaştıklarında iman ettiklerini ifade ederler ancak uzaklaşınca parmaklarını ısırırlar.*”⁷ buyrulmaktadır. Bir ayette Allah'tan indirilen vahiyler sevindikleri dile getirilirken diğerinde tam aksine bir tavır ortaya konulmaktadır. Onun için ayetlerin bağlamlarını göz önünde bulundurularak okunması bu problemlerin aşılmasını sağlayacaktır.

Müslümanların Ehl-i kitapla ilişkileri Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Ondan dolayı konu aktüelliğini korumaktadır. Burada Müslümanlara düşen vazife Allah'ın ve Hz. Muhammed'in mesajlarını tespit etmek ve gereği gibi uygulamaktır. Müslümanlar Allah ve Hz. Peygamber'in muradını anladığı takdirde öncelikle Ehl-i kitap olmak üzere diğer din mensuplarına nasıl davranacağını öğrenmiş olacaktır.

Ehl-i kitapla ilgili ayetlerin anlamlarını doğru takdir edebilmek için öncelikle Hz. Peygamber ve sahabe dönemine gitmemiz ve onların ayetleri nasıl anladığını tespit etmemiz gerekmektedir. Ayetlerin manasını ortaya çıkarttıktan sonra bugüne gelerek ayetleri günümüz koşullarında yeniden yorumlamamız gerekecektir.⁸ Nasıl ki Allah adaleti gereği Kur'an'da farklı noktalarda farklı açıklamalar yaparak ölçülü bir Ehl-i kitap anlayışı ortaya koymuşsa aynı şekilde biz de bugünün dünyasında Ehl-i kitap anlayışımızı tekrar gözden geçirmeye ve Allah'ın muradına göre tekrar yorumlamaya çalışmamız gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı, İbn Atıyye'nin Ehl-i kitapla ilgili ayetleri nasıl değerlendirdiğini ve yorumladığını araştırıp ortaya çıkarmaktır. Onun getirdiği yorumlar neticesinde Ehl-i kitap kimselerle nasıl ilişki içerisinde olmamız gerektiğini

⁶ وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ

هَآئِنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لُفُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ

⁸ Mustafa Karataş, Fazlur Rahman'ın İslamî İlimlerde Metodoloji Arayışı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, 2005, s. 93.

ortaya koymaya gayret ettik. Yer yer tefsir tarihimizin önemli şahsiyetlerinden nakiller yaparak çalışmayı zenginleştirmeye çalıştık.

Kur'an'ın indiği coğrafyada tek tip bir anlayışa sahip Ehl-i kitap zümreleri yoktu. Bundan dolayı ayetlerin üslubu da bu çeşitliliğe göre değişmiştir. Bu sebeple genellemeci bir anlayışa sahip olmak yerine tikel bir bakış açısıyla meseleyi inceledik. Ayetlerde Ehl-i kitap kavramı bağlama göre değişmiştir. Ehl-i kitap kavramı bazen iki zümre için kullanılmış bazen tek zümre hakkında bazen ise Ehl-i kitaptan tek kişi için nâzil olmuştur. Bunun yanında ne Hıristiyanlar arasında konsensüs ne de Yahudiler içerisinde dini ve politik olarak bir birlik tesis edilmediğinden dolayı ayetlerin muhatap kitlesi son derece önem arz etmiştir.

Söz gelimi Yahudiler hakkında inen bir ayetin Benî Nadîr mi Benî Kaynukâ mı Benî Kurayza mı yoksa bunların dışında bir zümreden mi bahsettiğini tespit etmek gerekmektedir. Zira bu meseleye örnek olarak Hz. Peygamber'in Benî Nadîr kabilesiyle ilişkileri bozulduğu zaman Benî Kurayza ile münasebetleri bozulmamıştır.⁹ Kur'an'da bu konuyla ilgili olarak Yahudilerin ahitlerini bozduklarından¹⁰ bahsetmiştir. Eğer kronolojik olarak Hz. Peygamber'in hayatına bu ayetler oturtulmadığı takdirde tüm Yahudilerin Hz. Peygamber'le ilişkilerinin bozulduğu anlamına gelecektir. Bu sebeple bağlama vurgu yaparak, ayetlerin bağlamında anlamlı olduğunu ortaya koymaya gayret ettik.

Kur'an-ı Kerim'in Ehl-i kitapla ilgili ayetleri hakkında Allah'ın muradını anlamak için çalışmamızın yöntemi ve metodu hususunda öncelikle İbn Atıyye'nin tefsirindeki açıklamaları mihenk taşı olarak belirledik. Müfessirimizin birden çok görüş naklettiği açıklamalarda hepsini dile getirmeye gayret ettik. Bazen tüm görüşleri naklederken bazen İbn Atıyye'nin ulemadan naklettiği görüşlerin eleştirisini yaptığı ve kendi görüşünü ifade ettiği kısmı alıntıladık. Bununla birlikte bazı ayetlerdeki muhatap kitle dolaylı yoldan Ehl-i kitap olarak işaret edilmiştir. Bu sebeple ayetlerin birden çok muhatap kitleye seslenme ihtimali ayetlerin doğru anlaşılmasında zorluklar teşkil etmiştir. Bu tarz durumlarda diğer tefsirlerden yardım alarak meseleleri açıklığa kavuşturmaya gayret ettik.

⁹ Muhammed Hamidullah, *İslam Tarihine Giriş*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017, s. 95-96.

¹⁰ Enfâl 8/56.

İbn Atıyye'nin görüşlerini zikrettikten sonra ilk dönem müfessirlerin eserlerinden ve modern dönem dinler tarihi çalışmalarından faydalandık. Özellikle Mukatil b. Süleyman (ö. 150/ 767), Taberî (ö. 310/923), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/ 938) ve Zemahşerî'den (ö. 538/ 1144) sık sık istifade ederek çalışmamızı geliştirdik. Bunun yanında çeşitli tefsirlerden topladığımız bilgileri karşılaştırarak değerlendirmeye tabi tuttuk. Dinler tarihi ve modern dönemde yazılmış makalelerden veriler toplayarak çalışmamıza ekledik. Bu çalışmalardan Dinler tarihi alanında Sâlime Leyla Gürkan'ın ve Şinasi Gündüz'ün çalışmalarından faydalanarak çalışmamıza zenginlik kazandırdık. Yeri geldiğinde bazı kelimelerin anlamlarını Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbü'l-Ayn*, Ebubekir el-Enbârî'nin (ö. 328/940) *ez-Zâhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs*, el-Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-Lüğa*, İbn Manzur'un (ö. 711/1311) *Lisânü'l-Arab* isimli sözlüklerinden istifade ederek konuyu aydınlatmaya çalıştık.

Kur'an ayetlerini Türkçeye tercüme ederken mealleri kendimiz yapmaya çalıştık. Fakat ihtiyaç hissettiğimizde Diyanet İşleri Bakanlığı'nın yapmış olduğu Kur'an mealini ve ayetlerin altında kısa açıklamalar verdiği için Hasan Tahsin Feyizli'nin Feyzü'l-Furkân isimli mealini kullanmayı uygun gördük.

Ülkemizde, Ehl-i kitap üzerine dair bazı müfessirlerin eserlerine yönelik çalışmalar yapılmıştır.¹¹ Ancak İbn Atıyye'nin tefsiri hakkında böyle bir çalışmanın olmayışı ve müellifin Endülüs gibi çok kültürlü bir ortamda yaşaması, Ehl-i kitaba karşı savaşlarda yer alması bizi bu çalışmayı yapmaya sevk etmiştir.

Ülkemizde İbn Atıyye'nin tefsiri üzerine bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara örnek olarak; Abdulmuttalip Arpa'nın *İbn Atıyye el-Endülüsî'nin Tefsirinde İ'tizâlî Yorum*, Abdurrahim Kaplan'ın *İbn Atıyye Tefsirinde Şefaât*, Harun Ögmüş'ün *İbn Atıyye'nin Tefsirinin Şiirle İstişhad Yöntemi Açısından Değeri* gösterebiliriz. Bunun yanında yüksek lisans tezi olarak, Ayşenur Elif Ünal'ın *İbn Atıyye'nin Tefsirinde Hz. Peygamber'e Yönelik Hitapları Ele Alış Biçimi*, Enise Kutlu'nun *İbn Atıyye'nin el-Muharrerü'l-Vecîz İsimli Eserinde Kur'an İlimlerine*

¹¹ Ayşe Kızılay, *Kurtubi Tefsirinde Ehl-i Kitaba Yönelik Teolojik Eleştiriler*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2020; Aziz Çınar, *Cârullah ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf İsimli Tefsirinde Ehl-i Kitap*, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2013; Hasan Yıldırım, *Kur'an'da Ehl-i Kitap Bağlamında Mevdûdî Ve Süleyman Ateş'in Görüşlerinin Mukayesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2019.

Yaklaşımı, Aman Nisâ Âlimoğulu'nun *İbn Atıyye el-Endülüsi'nin Tefsirde İbn Cerir et-Taberî'ye Yönelttiği Eleştirileri*; doktora tezi olarak ise Mustafa Şentürk'ün *Kur'an'ın Sunni ve Şii Yorumu İbn Atıyye ve Tabersi Örneği*, Zelal Aboud'un *Eseru Kelâmi'l-Arap Fî Tevcîhi et-Tahlîli'n-Nahvî İnde E'lami'l-Mufessirin el-Endelusiyyin (İbnu Atıyye Ve Ebu Hayyan Enmuzecen)*, İdris Erdem'in *İbn Atıyye'nin el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz Adlı Eserinin Dil Özellikleri*, Enes Erdim'in *Zemahşerî ve İbn Atıyye'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Rıfat Ablay'ın *İbn Atıyye'nin Tefsirinde Kıraat Olgusu* gibi araştırmaları sayabiliriz.

Çalışmamız bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde İbn Atıyye'nin biyografisini konu edindik. Daha sonra öğrenim gördüğü hocaları, yetiştirdiği talebeleri, tefsirini yazarken istifade ettiği kaynakları beyan ettik. İkinci bölümde ise Ehl-i kitap kavramının anlamını ve kapsamını tarif etmeye çalıştık. Bu kavramı tarif ederken ulemadan farklı görüşlere yer vererek kavram üzerinde oluşan tartışmaları naklederek İbn Atıyye'nin görüşleri çerçevesinde dile getirdik. Daha sonra ise Ehl-i kitap zümrelerinin ortak ve ayırt edici özelliklerini iki ana başlık altında ele aldık. İlk etapta Yahudilerin ve Hıristiyanların ortak özelliklerini ele aldık. Bu başlık altında onların iman esaslarına bakış açısını, kendi aralarında ve Müslümanlarla olan tartışmalarını, Müslümanların Ehl-i kitaba davet metodunu ve fikhî münasebetlerini İbn Atıyye'nin görüşleri etrafında inceledik. İkinci ana başlık altında ise Yahudilerin ve Hıristiyanların kendilerine ait özelliklerini ele alıp öncelikle Yahudilerin konumunu inceledik. Yahudilerin Allah'a, kitaplara, peygamberlere ve Müslümanlara olan yaklaşımlarını müfessirimizin düşünceleri çerçevesinde ifade ettik. Daha sonra Hıristiyanların İncil üzerindeki tutumlarını, Hz. Peygamber'le tartışmalarını, ruhbanlığı icat etmelerini ve sevgi bakımından Müslümanlara yakın olmalarını İbn Atıyye'nin yorumlarını merkeze alarak dile getirdik. Bu bölümde Yahudileri daha uzun bir şekilde ele aldık. Çünkü Kur'an, Yahudileri Hıristiyanlara nazaran daha fazla konu edinmektedir. Buna sebep olarak Medine'de Yahudilerin varlığının Hıristiyanlara nispetle fazla olması ve Hz. Peygamber ile Müslümanlara karşı devamlı mücadele içerisinde bulunmaları olarak gösterilebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN ATIYYE’NİN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE TEFSİRİ

1. İBN ATIYYE’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

İbn Atıyye 481/1088’de Gırnata’da (Granada) doğdu.¹² Soyu, Endülüs’ün fethi için bu ülkeye gelen Arap ordusu sancaktarı Atıyye b. Hâlid b. Haffâf el-Muhâribî’ye dayanır.¹³ Küçüklükten itibaren ilme meraklı olan İbn Atıyye ilk tahsilini babası Ebûbekir Gâlib b. Abdurrahman’dan (441-518) aldı. Hadis hafızı ve münekkidi olan babası, İbn Atıyye’nin ilimleri öğrenmesinde ilk hocası sayılır.¹⁴ Endülüs’ün rivayet ve isnad ilimlerinde büyük hocalar arasında zikredilen İbn Beşkûvâl¹⁵ (ö. 578/1182) babası için “Hadisleri senetleri ve manalarıyla bilen hafız olduğunu” ifade etmiştir. Aynı zamanda edîp, şâir ve dilci yönü vardır. İbn Atıyye’nin babasının vefat tarihi 518’dir.¹⁶

Daha sonra Endülüslü muhaddis âlimlerden olan Ahmed Ebû Ali el-Gassânî’den ders almıştır.¹⁷ Diğer bir hocası ise Ebû Ali es-Sadefî’dir (ö. 514/1120). es-Sadefî hadisleri tarikleriyle birlikte bilen âlimdir.¹⁸ Bu âlimlerin dışında İbnü’l Bâziş (ö. 528/1133), İbn Beşkûvâl (ö. 520/1126), et-Tağlîbi (ö. 508/1114), Süfyan b. Âsî el-Esedî (ö.520/1127) âlimlerinden ilim öğrenmiştir.¹⁹

¹² Mustafa Şentürk, *Kur’an’ın Sunni ve Şii Yorumu –İbn Atıyye ve Tabersî Örneği-*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2010, s.52.

¹³ Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, c.1, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2016, s.26.

¹⁴ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr Ve’l-Müfessirûn*, c. 1, Kahire, Mektebetü Vehbe, Baskı Yılı Belirtilmemiş, s. 170.

¹⁵ Ebû’l-Kâsım Halef b. Beşkûvâl, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti’l-Endülüs*, Yer Belirtilmemiş, Mektebetü’l-Hâncî, 1955, s. 332.

¹⁶ Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, c.1, s. 26; Celâleddin Suyûtî, *Buğyetü’l-Vuât*, c. 2, Lübnan, Mektebetü’l-Asriyye, Yıl Belirtilmemiş, s. 73.

¹⁷ Şemseddin Ebû Abdillâh ez-Zehebî, *Siyeri A’lâmü’n-Nübelâ*, c. 19, Yer Belirtilmemiş, Mektebetü’l-Risâle, 1985, s. 588.

¹⁸ Ebû Muhammed El-Hicrânî, *Kalâdetü’n- Nahri Fî Vefeyâti’l A’yâni’l Dehri*, c. 4, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 2008, s. 50-51.

¹⁹ Abdü’s-Selâm Abdü’s-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü’l-Vecîz*, c.1,s. 26-27.

Müellifin Endülüs dışına ilim yolculuğu yapmadığı ifade edilmiştir.²⁰ İbn Atıyye birçok talebe yetiştirmiştir. Onun yetiştirdiği talebelerinden en meşhur olanları İbn Hayr el-İşbilî (ö. 575/1179), Ebubekir İbn Cemre (ö. 599/1202), İbn Habiş (ö.584/1188) ve İbn Tufeyl'dir (ö.581/1185).²¹

İbn Atıyye, Murâbitlar²² döneminde yaşamıştır. Murâbitlar'ın başlangıçta Benî Atıyye ailesine iyi gözle bakmadığı, hatta İbn Atıyye'nin babasını bir süre sürgüne gönderdikleri rivayet edilir. Ancak daha sonra ailenin Murâbitlar'la ilişkileri düzelmiş, İbn Atıyye de Hıristiyanlarla yapılan birçok savaşa iştirak etmiş ve h. 503 yılında Talabîre (Talavera) Savaşı'na katılmış, h. 511'de Sarakusta'nın (Zaragoza) savunmasında bulunmuştur. İbn Atıyye Murâbit melikleriyle görüşmeler yapmış, savaşların durumu ve düşmanlara karşı takip edilmesi gereken stratejilerle ilgili raporlar vermiş, Hıristiyanlar tarafından istilâ edilen yerleri almaları konusunda teşvik ve uyarılarda bulunmuştur. Uzun süre savaş ortamında bulunmasının tefsir çalışmasını etkilediği, cihad âyetlerini tefsir ederken görüşlerini daha gerçekçi bir zemine oturttuğu görülmüştür.²³

529 yılında Meriye (Almeria) kadılığına tayin edilen İbn Atıyye burada on iki yılı aşkın bir süre görev yaptı. İlk yılları Hıristiyanlara karşı parlak zaferlerle geçen Murâbitların zamanla zayıflaması, Hıristiyanlar karşısında üst üste yenilgiler alarak ülkeyi idare edemez duruma gelmesi üzerine Abdülmümin el-Kûmî kumandasındaki Muvahhidlerin h. 540 yılının sonlarında Murâbitlar Devleti'ni ortadan kaldırması ve h. 541'de Endülüs'ün tamamına hâkim olması ile İbn Atıyye'nin konumu da sarsıldı. Meriye halkının kendisini zındıklıkla itham edip hakkında şikâyette bulunması sebebiyle Muvahhidler tarafından Meriye'deki görevinden alınarak h. 541 yılı başında Mürsiye'ye kadı tayin edildi. Ancak İbn Atıyye Mürsiye'ye giremeyince bu defa Batı Endülüs'teki Lûrka'ya (Lorca) gitmek zorunda kaldı ve 25 Ramazan

²⁰ Şentürk, a.g.e, s. 53.

²¹ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 27.

²² Kuzey Afrika, Endülüs ve Belear Adalarında hüküm süren Berberî Hanedan. Bkz. İsmail Çalışkan, "Murâbitlar", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 31, İstanbul, 2006, s. 152-155.

²³ Abdülhamit Birışık, "İbn Atıyye el-Endülüsî", TDV İslam Ansiklopedisi, c.19, İstanbul, 1999, s. 338-340.

541/1146'de burada vefat etti.²⁴ Araştırmalar, ölüm tarihiyle ilgili olarak bir kısım kaynaklarda yer alan h. 542 ve 546 tarihlerinin yanlış olduğunu göstermektedir. Onun Lûrka'ya kadı olarak tayin edilip edilmediği konusunda açık bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Gırnata ve diğer bazı şehirlerde kadılık yaptığı yolunda kaynaklarda yer alan bilgilerin yanlış olduğu sanılmaktadır.²⁵

İbn Atıyye'nin tefsiri dışında *el-Fihrist* adlı bir eseri daha vardır. Bu eserinde çeşitli ilim dallarına ait rivayet zincirleri vardır. Bu çalışmalarından dolayı bir çok âlim tarafından övgüyle anılmaktadır. ez-Zehebî es-Siyer'inde "İbn Atıyye tefsirde, fıkhıta, Arapça'da imamdı ve kapasitesi çok derin bir âlimdi."²⁶ demiştir. İbn Ferhûn tarafından da aynı şekilde övgüyle bahsedilmiştir: "İbn Atıyye tefsir ilminde âlim ve derin anlayış sahibiydi. Ayrıca o ahkam, hadis, fıkıh, nahiv, dil ve edebiyat sahalarında da usta bir âlimdi."²⁷

2. İBN ATIYYE'NİN TEFSİRİ

Kaynaklardan öğrendiğimize göre İbn Atıyye, tefsirine ismini bizzat kendisi vermemiştir. Bu kitabın adına benzer bir kitap Kur'an ulemasından h.8. asırda yaşamış olan Lisânüddin b. Hatibî bir tefsir yazmış ve bunun adını el-Vecîz koymuştur. İşte bu eserin ismine benzeyen Muharrerü'l-Vecîz ismini Molla Kâtib Halebî (ö. 1067/1656) koymuştur.²⁸

İbn Atıyye kitabına tefsir ilmini açıklayarak başlamıştır. Daha sonra tefsir ilminin önemli başlıklarını ayetlerden ve hadislerden delil getirerek izah etmiştir. Aklî ve naklî delilleri esas alarak Kur'an'ın tamamını tefsir etmiştir. Tefsirinin en önemli özelliği hem eserden nakiller alarak hem de rey metodunu

²⁴ Ebû'l Hasen Ali b. Abdullâh en-Nebâhî el-Mâlikî el-Endülüsî, *Târîhu Kadâtü'l-Endülüs*, c. 1, Beyrut, Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1983, s. 109; ez-Zehebî, a.g.e, s. 170.

²⁵ Birişık, a.g.m, c.19, s. 338-340.

²⁶ ez-Zehebî, Siyeri A'lâmü'n-Nübelâ, c. 19, s. 588.

²⁷ Burhâneddin İbn Ferhûn, *ed-Dübâcü'l-Müzheb*, c. 2, Kahire, Dârü't-Türâsi, Yıl Belirtilmemiş, s. 57; Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 29; ez-Zehebî, a.g.e, c. 1, s. 171.

²⁸ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 28; Şentürk, a.g.e, s. 84.

kullanarak ayetleri açıklamıştır.²⁹ Bundan dolayı hadis ve fıkıh âlimi olan Ebû Hayyân (ö. 354/965) tefsirinin mukaddimesinde Zemahşerî ile İbn Atıyye tefsirlerini karşılaştırmış “Nakil, kapsam ve sadelik bakımından İbn Atıyye’nin tefsiri; özetlik ve derinlik bakımından Zemahşerî’nin tefsiri çok güzel olduğunu...” ifade etmiştir.³⁰

İbn Atıyye ayetleri öncelikle Hz. Muhammed’in (sav) hadislerinden daha sonra sahabe ve tabiinden nakiller getirerek açıklamıştır. Ancak o hadislerin senetlerini genellikle zikretmemiş olup bazen sahabe ismini söylemekle yetinmiştir.³¹

Müellif, ayetin kapsamına girebilecek olan görüşleri müfessirlerden alıntılanmış olup buna ilaveten Arap şiiiriyle istişhâda yer vererek okuyucunun istifadesine sunmuştur. Edebî şevâhidlerle ibarenin Arap dilinde farklı manalara hükmedilebileceğini göstermeye çalışmıştır. İbn Atıyye nahiv kurallarına önem vermiş çoğu zaman vecih ve kıraat farklılıklarını bu kurallara göre açıklamıştır.³²

İbn Atıyye, eserini sekiz esas üzerine vücuda getirmiştir. Bunlar;

1. Eser³³ ve Rey³⁴ metodunu kullanmıştır.
2. Lügat ve nahiv kurallarına önem vermiştir.
3. Şâz³⁵ ve yaygın kullanılan kıraatlere yer vermiştir.
4. Fikhî meselelerde fakihlerden istifade etmiştir.

²⁹ Abdü’s-Selâm Abdü’ş-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 19.

³⁰ Abdü’s-Selâm Abdü’ş-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 19; Ebû Hayyân el-Endülüsî, *Bahru'l-Muhît Fî Tefsîr*, c. 1, Beyrut, Dâru'l Fikr, 1999, s. 20; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012, s. 142.

³¹ Abdü’s-Selâm Abdü’ş-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 19.

³² Abdü’s-Selâm Abdü’ş-Şâfi Muhammed, “Mukaddime”, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 19.

³³ Eser metodu; Kur’an-ı Kur’an’la, Kur’an-ı sünnetle, Kur’an-ı sahabe sözleriyle, Kur’an-ı tabiîn görüşleriyle tefsir etmeye denilir. Bkz. Muhammed Abdü'l-Azîm Zürkânî, *Menâhil’ül-Furkân fî Ulûmi'l-Kur’an*, Kahire, Dâru'l Hadîs, 2017, s. 398.

³⁴ Zürkânî’nin ifadesine göre Rey metodu delâlet ve cehaletten uzak bir biçimde ortaya konulan bir görüşün ayetlere uygun gelecek bir yöntemle icihad edilmesine denir. Bkz. Zürkânî, *Menâhil’ül-Furkân fî Ulûmi'l-Kur’an*, s. 419.

³⁵ Kendisinde hata olup terk edilmiş kıraate Şâz kıraât denilir. Bkz. Ahmed Muhtâr Abdü'l-Hamîd Ömer, *Mu’cemü'l-Mevsûi'l-Elfâzi'l-Kur’an-ı Kerim ve Kıraâtihî*, Mecmeu'l-Melik, Yer ve tarih belirtilmemiş, s. 28.

5. İsrâiliyyât³⁶ kullanmaktan kaçınmıştır.
6. Kur'an'ı, batınî yöntemle tefsir etmeyi eleştirmiştir.
7. İcâzü'l Kur'an³⁷ hakkında görüşlerini belirtmiştir.
8. Belâgat ilmine, az da olsa temas etmiştir.³⁸

Müfessirimiz tefsirini yazarken hem kendi hocalarından hem de okuduğu kaynaklardan istifade etmiştir. Tefsiri yazarken istifade ettiği kaynaklar şunlardır:

1.Taberî'nin (ö. 310/922) *Câmi'ul Beyan an Te'vili Ayi'l Kur'an'ı*

2.Ebubekir en-Nakkaş'ın (ö. 351/962) *Şifa'us Sudûr'u*

3.Ahmed b. Ammar el-Mehdevî'nin (ö. 430/1038) *Tafsîl'ül Cami li Ulumi't Tenzil'i*

4.Mekkî B. Ebî Tâlib el-Kaysî'nin (ö. 437/1045) *el-Hidaye'si*³⁹

İbn Atıyye tefsirini hazırlarken hadis kaynaklarına da müracaat etmiştir. İstifade ettiği hadis kaynaklarından en önemlileri şunlardır:

1.Muhammed b. İsmail el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *Câmiu's-Sahih'i*

2.Muslim b. Haccac en-Nisâburi'nin (ö. 261/875) *el-Müsned'ül-Kebîr'i*

3.Süleyman b. El-Eşas b. Şaddad b. Amr b. Âmir'in (ö. 275/889) *Süneni Ebi Davud'u*⁴⁰

³⁶ İsrâiliyyât kelimesi, Yahudilerin atası Hz. Yakub'a isnat edilmektedir. İsrâiliyyât'ın kaynağını teşkil eden kitaplar şunlardır: Tevrat ve şerhleri, Talmut ve şerhleri, Yahudi atalarının hikayeleri/esâtir, peygamberlere attıkları iftiralar ve hurafelerden meydana gelmektedir. Bu kaynaklar zaman içinde tefsir kitaplarına da geçmiştir. Bu kitapların içerisinde doğru bilgiler olduğu gibi yanlış bilgiler de vardır. Bkz. Muhammed b. Muhammed Ebû Şübhe, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fî Kütübi't-Tefsîr, Mektebetü's-Sünne, Yıl ve yer belirtilmemiş, s. 13.*

³⁷ Kur'an'ın, muhaliflerine karşı her türlü mucizeyi göstermesi, gelecekle ilgili doğru haberler vermesi, edebî yönünün güçlü olması ve tüm insanlara meydan okuması İcâzü'l Kur'an olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Ebû Bekir Bakıllanî, *İcâzü'l Kur'an, Mısır, Dâru'l-Maârif, 1997, s. 11.*

³⁸ Abdülvehhâb Fâйд, *Menhecu İbn Atıyye fî Tefsîri'l-Kur'an-ı Kerim, Kahire, el-Hey'etü'l-Âmme, 1973, s. 129.*

³⁹ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz, c. 1, s. 20-21.*

Müfessirimiz tefsir ve hadis ilimleri yanında kıraat ilminden de faydalanmıştır. Kıraat ilmi hakkında yararlandığı eserler şunlardır:

1. Ebû'l Feth Osman b. Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Muhteseb'i*
2. Ebû Ali el-Fârisi'nin (ö. 377/987) *el-Hucce'si*
3. Ebi Amr b. Osman b. Said b. Osman'ın (ö. 444/1053) *et-Teyşîr'i*⁴¹

Müellif, tefsirini hazırlarken faydalandığı bir diğer ilim dalı ise nahiv ve meânidir. İbn Atıyye dil bilgisini kullanarak ayetlerin açıklamalarına katkıda bulunmuştur. Nahiv ve meâni hakkında yararlandığı eserler şunlardır:

1. Ferra'nın (ö. 207/822) *Meâni'l Kur'an'ı*
2. Zeccac'ın (ö. 311/923) *Meâni'l Kur'an'ı*
3. Zeccac'ın *el-İğfal'i*⁴²

Müfessirimizin istifa ettiği bir diğer ilim dalı ise fıkıhtır. İbn Atıyye fıkıh ilminde farklı mezheplerin görüşlerini dile getirmenin yanında Maliki mezhebine ağırlık vermiştir. Çünkü onun döneminin ve coğrafyasının en yaygın mezhebi Malikîlik'ti. Fıkıh ilmi hakkında faydalandığı kaynaklar şunlardır:

1. Malik b. Enes'in (ö. 179/795) *el-Muvatta'sı*
2. İbn Kâsım'ın (ö. 191/806) *el-Müdevvene'si*
3. Abdullah b. Abdülhakem'in (ö. 214/829) *el-Muhtasar'ı*⁴³

⁴⁰ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c. 1, s. 20-21. (Yararlandığı hadis kaynaklarından daha fazla bilgi almak için mukaddimenin 20-21. sayfalarına bakılabilir.), Şentürk, a.g.e, s. 110.

⁴¹ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c.1, s. 22-23.

⁴² Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c.1, s. 22-23. (İbn Atıyye'nin yararlandığı nahiv ve meâni kaynaklarından daha fazla bilgi almak için mukaddimenin 22-23. sayfalarına bakılabilir.)

⁴³ Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfi Muhammed, "Mukaddime", *el-Muharrerü'l-Vecîz*, c.1, s. 23-24. (İbn Atıyye'nin yararlandığı fıkıh kaynaklarından daha fazla bilgi almak için mukaddimenin 22-24. sayfalarına bakılabilir.)

İKİNCİ BÖLÜM

İBN ATIYYE'NİN EHL-İ KİTAP İLE İLGİLİ AYETLERİ TEFSİRİ

Bu bölümde öncelikli olarak Ehl-i kitap kavramının anlamı ve kapsamını İbn Atıyye'nin görüşleri çerçevesinde değerlendireceğiz. Yer yer ulemanın bu kavram üzerindeki farklı kanaatlerini nakledeceğiz. Daha sonra bu kavram içerisine dahil olan gurupların ortak ve ayrı özelliklerini ana başlık olarak belirleyip Ehl-i kitap zümrelerin özelliklerini detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

A. EHL-İ KİTAP KAVRAM VE KAPSAMI

Ehl-i kitap kavramının Türkçe karşılığı kendisine kitap verilen zümreler anlamına gelmektedir. Ehl-i kitap, ehl/أهل ve kitap/كُتِبَ kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Ehl kelimesi topluluk manasında kullanılmaktadır.⁴⁴ Ehl-i rical denildiğinde o kimsenin yakınları ve akrabaları kastedilmektedir. Çoğulu أَهْلُونَ/Ehlûn, أَهَال/Âhâlün, أَهَالٍ/Ehâlin'dir.⁴⁵ Ehl kelimesi Kur'an'da *Ehl-i kitap*⁴⁶, *Hz. İbrahim'in ehli/ailesi*,⁴⁷ *Mescid-i Harâm ehli/halkı*,⁴⁸ *ehli/ailesi Mescid-i Haram civarında oturmayanlar*,⁴⁹ *ehli/ailelerinin izniyle nikahlayın*,⁵⁰ *erkek ve kadının ehlinden/ailesinden birer hakem tayin edin*,⁵¹ *emanetleri ehline verin*,⁵² *ehli/halkı zâlim olan bu köy*,⁵³ *ehline/ailesine teslim edilecek bir diyet*,⁵⁴ *ehli/halkı gâfil olanlara*⁵⁵ şeklinde kullanımlarıyla geçmektedir.

⁴⁴ İbn Manzur, Lisan'ül Arab, c. 11, s. 30.

⁴⁵ İbn Manzur, Lisan'ül Arab, c. 11, s. 30.

⁴⁶ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ Bakara 2/105, 109, Âl-i İmrân 3/64, 65, 69.

⁴⁷ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ Bakara 2/126.

⁴⁸ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَالْإِخْرَاجَ أَهْلِهِ Bakara 2/217.

⁴⁹ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ Bakara 2/196.

⁵⁰ فَاتَّخِذُوهُنَّ بِإِذْنِ أَهْلِهِنَّ Nisâ 4/25.

⁵¹ فَابْتَغُوا حَكْمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكْمًا مِنْ أَهْلِهَا Nisâ 4/35.

⁵² إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا Nisâ 4/58.

⁵³ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ عَلَيْهَا Nisâ 4/75.

⁵⁴ وَدِيَّةً مُسَلَّمَةً إِلَى أَهْلِهَا Nisâ 4/92.

⁵⁵ وَأَهْلِهَا غُلُونَ En'âm 6/131.

Ehl kelimesi hadislerde de geçmektedir. Hz. Peygamber “*Ehl-i kitabı ne tasdik edin ne tekzîb edin.*”⁵⁶ Allah’a ve indirdiklerine iman ettik deyın.”⁵⁷ buyurmuştur. Bir başka hadiste ehl kelimesiyle ilgili olarak Buhârî, Hz. Peygamber’in saçlarını sarkıtmayı sevdiğini ancak Ehl-i kitaptan bazı kimselerin de bu şekilde saçlarını taraması nedeniyle Hz. Peygamber’in bu şekilde saç taramaktan vazgeçtiğini aktarmıştır.⁵⁸ Diğer bir hadiste, Hz. Peygamber Ehl’ül-Kur’an ter kibini kullanmakta ve Allah’a samimiyetle bağlanan kimseler olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹

Ehl kelimesinin anlamına benzer âl kelimesi de kullanılmaktadır. Âl kelimesi ehl kelimesine göre daha özel anlama gelmekte ve bir kimsenin ailesi için ifade edilmektedir.⁶⁰ Hz. Peygamber âl kelimesini kendi ailesini işaret etmek için kullanmıştır. *Sahabe, Hz. Peygamber’e “Sana nasıl salât getirelim.” diye sorduğunda Hz. Peygamber şöyle cevap vermiştir: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ، وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ*⁶¹

Kitap kelimesi ketebe fiilinden türemiş olup bir şeye yazmak anlamına gelmektedir. Çoğulu كتب /Kütübün ve كتب/ Kütbün’dür. Kitap kelimesi ise bir şey hakkında yazılana denilmektedir.⁶² Kur’an’da kitap kelimesi birçok yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır: *Bu kitap ki onda şüphesiz yoktur*⁶³, *kitabı okuduğunuz halde akletmez misiniz*⁶⁴, *O ümmîler kitabı bilmezler bütün bildikleri kuruntulardan ibarettir*⁶⁵, *Mûsâ’ya kitap verdik*⁶⁶. Hz. Peygamber’in kitap kelimesi hakkında “*Kim benden Kur’an dışında bir şey yazmışsa onu*

⁵⁶ Muhammed b. el-Buhârî, *Câmiu’s Sahîh*, Mısır, Matbuatü’l-Kübrâ el-Emîriyye, 1893, “Tevhîd”, 97.

⁵⁷ قُولُوا ءَامَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْنَا Bakara 2/136.

⁵⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 61.

⁵⁹ Ebû Davûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, c. 3, Mısır, Dâru Hicr, 1999, s. 589.

⁶⁰ İbn Manzur, *Lisan’ül-Arab*, c. 11, s. 30.

⁶¹ Buhârî, “Enbiya”, 60; Müslim b. Haccac, *Sahîhi Müslim*, Beyrut, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Yıl belirtilmemiş, “Salah”, 16.

⁶² İbn Manzur, *Lisan’ül-Arab*, c. 1, s. 698.

⁶³ ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ Bakara 2/2.

⁶⁴ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ Bakara 2/44.

⁶⁵ وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيًّ Bakara 2/78.

⁶⁶ وَقَدْ ءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ Bakara 2/87.

imha etsin.”⁶⁷ demektir. Bir diğere hadiste Hz. Peygamber’in Bahreyn emirine kitap/mektup gönderdiği ve Bahreyn emirinin mektubu okuyup yırttığı geçmektedir.⁶⁸ Diğere bir rivayette ise Hz. Peygamber’in bir kitap/mektup yazmak istediğini(veya yazdırmak istediğini) ancak sahabeden birinin Bahreynlilerin mektup okumadığını mühürlerinin olduğunu Hz. Peygamber’e bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in kendisine Muhammed Rasûlullah yazan bir mühür yaptırdığını nakledilmektedir.⁶⁹

Kur’an-ı Kerim’de kitap ehlerinden bahsederken *Ehl-i kitap/ أَهْلَ الْكِتَابِ*⁷⁰, kendisine kitap verilenler/ *أُولَئِكَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ*⁷¹, kitabı okuyanlar/ *الَّذِينَ يُقْرُونَ الْكِتَابَ*⁷², *Ehl-i Zikir/ أَهْلَ الذِّكْرِ*⁷³, ilm verilenler/ *الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ*⁷⁴ şeklinde geçmektedir. İbn Atıyye bu ayetleri Kur’an’da geçtiği bağlama göre farklı yorumlamaktadır. Örneğin Şûra sûresi 14. ayette geçen “*kendilerine kitap verilenlerden*” maksat Hz. Peygamber zamanındaki Yahudi ve Hıristiyanlar olarak yorumlarken⁷⁵, Yûnus sûresi 94. ayetinde geçen “*kitabı okuyanlara sor*” ifadesindeki muhatap kitle Benî İsrâil’den Müslüman olanlardır.⁷⁶ Âl-i İmrân sûresi 99. ayetinde geçen “*Ehl-i kitap*” ile kastedilenin ise Yahudi önderlerinden Şas b. Kays (ö. 40/661) hakkında olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷ Yine Âl-i İmrân sûresi 199. ayetinde geçen “*Ehl-i kitap*” ise iman eden Necâşi ve arkadaşları olarak yorumlamıştır.⁷⁸

İslam öncesi dönem toplumsal yapısındaki dinsel açıdan farklı gelenekleri ifade etmekte kullanılan iki terim dikkati çekmektedir. Bunlar

⁶⁷ Ebû Ahmed b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî, *el-Kâmil Fî Duafâi’r-Ricâl*, c. 6, Beyrut, el-Kütübü’l-İlmiyye, 1997, s. 212; İbn Manzur, *Lisan’ül Arab*, c. 1, s. 698.

⁶⁸ Buhârî, “İlim”, 3.

⁶⁹ Buhârî, “İlim”, 3.

⁷⁰ Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/64-65,98-99; Nisâ 4/123, 153-158, 159-162;Mâide 5/15, 19, 59-62.

⁷¹ Bakara 2/101, 144-146; Âl-i İmrân 3/19-20;Mâide 5/5; Tevbe 9/29; Hadîd 57/16;Müddesir 74/31.

⁷² Yûnus 10/94.

⁷³ Nahl 16/43;Enbiyâ 21/7.

⁷⁴ İsrâ 17/107.

⁷⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c.5, s. 30.

⁷⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c.3, s.143.

⁷⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 480-481.

⁷⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 559.

ümmî ve Ehl-i kitap terimleridir. Kur'an, nazil olduğu dönemde Hz. Muhammed'in muhatabı olan toplumu Ehl-i kitap ve ümmîler şeklinde iki kategoriye ayırmaktadır:⁷⁹ "Kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: Teslim oldunuz mu? Eğer teslim olurlarsa hidayete kavuşmuşlardır; eğer yüz çevirirlerse sana düşen yalnızca tebliğ etmektir"⁸⁰ Taberî bu ayet bağlamında ümmîlerin kitabı olmayan Arap müşrikler olduğunu nakletmektedir.⁸¹ İbn Atıyye ise ümm kelimesinin anne anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bir kimse, annesinden doğduğunda okuma yazma bilmediği için ayet, okuma yazma bilmeyenleri bu şekilde nitelemektedir.⁸² Müellif, ayette geçen Ehl-i kitap kelimesi için Yahudi ve Hıristiyanlar olduğu hususunda âlimler arası görüş birliği olduğunu nakletmektedir.⁸³

Allah Teala bir başka ayette, "Ehli Kitap'tan öyleleri vardır ki, ona bir dinar versen, devamlı olarak başına dikilmeden onu sana ödemez. Onlar, 'Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur' dedikleri için böyle yapıyorlar." buyurmaktadır.⁸⁴ Bu ayet bağlamında İbn Atıyye iki görüş aktarmaktadır. Bunlardan ilki; Ehl-i kitap bir zümreden Araplar borç aldılar. Daha sonra o borç alan Araplar Müslüman olunca Yahudiler onlara Müslüman olduklarından dolayı bir daha borç vermeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur. İkinci görüş ise Yahudiler Arapların mallarını putlara taptıkları için haksız yere yemeği caiz görmüştür. İslamiyet gelince bu putperestler Müslüman oldular fakat Yahudiler bu adetlerini sürdürmeyi devam ettirdiler. Bunun üzerine bu ayetler nazil olmuştur. Hz. Peygamber cahiliye adetlerinin ayağının altında olduğunu emaneti ehline verilmesi gerektiğini Müslümanlara emretmiştir.⁸⁵

⁷⁹Şinasi Gündüz, "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitap", *Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi*, 2007, s. 23.

⁸⁰ *Al-i İmrân* 3/20. فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلْغُ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنِ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِن تَوَلَّوْا

⁸¹ Taberî, a.g.e, c. 6, s. 281.

⁸² İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 414.

⁸³ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 414.

⁸⁴ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِن تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِن تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَّا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمَّتْ عَلَيْهِ فَإِنَّمَا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيِّينَ سَبِيلٌ *Al-i İmrân* 3/75.

⁸⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 457.

Bir diğerk ayette ise Hz. Muhammed'in " Ümmîler içerisinden onlara gönderilen bir resul"⁸⁶ olduğu vurgulanmaktadır. İbn Atıyye bu ayette geçen ümmî kelimesini okuma yazması olmayan Araplar olarak ifade etmektedir.⁸⁷ Bütün bu ayetler ve açıklamaları, Kur'an'ın nazil olduğu dönemin toplum yapısındaki temel bir ayrışmaya dikkati çekmektedir. Bu toplumsal ayrışmada ümmîler olarak adlandırılan grup Hz. Muhammed'in aralarından bir peygamber olarak gönderildiği kesimdir. Açıkça ümmîler Ehl-i kitaptan olmayanları ifade etmektedir.

En'âm sresi 156-157 ayetlerde Allah "*Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (Yahudilere ve Hıristiyanlara) indirildi. Biz onların okumalarından habersiz idik demeyesiniz,*⁸⁸ *yahut, eğer bize kitap indirilseydi, biz onlardan daha çok doğru yolda olurduk*" demeyesiniz, diye bu Kur'an'ı indirdik." ⁸⁹buyurmaktadır. İbn Atıyye bu ayetin tefsirinde önceki iki topluluğun Yahudi ve Hıristiyanlar oldukları hususunda icma olduğunu söylemiştir. Müellif yorumunun devamında bu ayetin Araplara "*Bu Kur'an'ı size Tevrat ve İncil bizim lisanımızda değil, bize indirilmedi ve biz bilmiyoruz*" gibi mazeretler sunmamaları için indirilmiştir. Zira o Kur'an ki onun dili sizin konuştuğunuz dil ve o peygamber sizin içinizden birisidir. Bu sebeple Allah'a karşı sunacağınız hiçbir mazeretiniz kalmamıştır.⁹⁰ Taberî ve İbn Eb Hâtim de bu ayet bağlamında Arapların olduğunu nakletmiştir.⁹¹ Mâtürîdî ise ayette geçen iki zümrenin Yahudi ve Hıristiyanlar olduğunu ifade etmiştir. Bu ayette Ehl-i kitap, iki zümre olarak zikredilmiştir. Bu da Mecusîlerin Ehl-i kitaptan sayılmadığına delil teşkil etmiştir.⁹²

Ehl-i kitap kavramının şemsiyesi altına Yahudi ve Hıristiyanların dışında Sabiîlik ve Mecusilik ve hatta tüm ilahi kitap gönderilen kavimlerin

⁸⁶ Cum'a 62/2. هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا

⁸⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c.5, s. 306.

⁸⁸ أَنْ تَقُولُوا إِنَّمَا أَنْزَلَ الْكِتَابَ عَلَى طَائِفَتَيْنِ مِنْ قَبْلِنَا وَإِنْ كُنَّا عَنْ دِرَاسَتِهِمْ لَغَافِلِينَ

⁸⁹ أَوْ تَقُولُوا لَوْ أَنَّا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ لُكُنَّا أَهْدَىٰ مِنْهُمْ

⁹⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c.2, s. 365.

⁹¹ Taberî, a.g.e, c.12, s. 243; İbn Eb Hâtim, a.g.e, c. 5, s. 1425

⁹² Eb Mansûr Muhammed el- Mâtürîdî, *Te'vilât Ehl-i Sünne*, c. 4, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, s. 322.

anlaşılabileceği de ifade edilmiştir.⁹³ Taberî, İbn Ebû Hâtim ve İbn Atıyye Mecusilerin ateşe, aya ve güneşe taptığını söylemektedir.⁹⁴ Sabiîlik için ise birkaç farklı görüş zikredilmiştir. Bunlardan Süddî'ye göre Sabiîler Ehl-i kitaptan bir zümredir. Mücahid, dini olmayanlara Sabiî denildiğini; Katade ise meleklere tapan, Zebur okuyan, kibleye dönerek namaz kılan bir zümre olduklarını söylemiştir.⁹⁵

Ebû Hanife (ö. 150/767), Sabiîlerin İslam hukukundaki konumlarıyla ilgili olarak, onların Ehl-i kitap kategorisine girdiklerini dolayısıyla kestiklerinin yenebileceğini ve kadınlarıyla evlenilebileceğini savunur.⁹⁶ Sabiîlerin Zebur okudukları kanaati, Ebû Hanife'nin bu yaklaşımında anahtar rol oynamış gözükmektedir.⁹⁷ Zira, Sabiîler, Yahudilikle Hıristiyanlık arasında bir dine sahip olan ve Zebur okuyan bir gruptur.⁹⁸

Ehl-i kitap kategorisine kimlerin girip giremeyeceği ile ilgili Sabiîlik ekseninde yapılan bu tartışmalara bakıldığında, Ebû Hanife ve çağdaşlarınca, Allah'ın indirdiği kitaplardan herhangi birine inanıp kabullenmenin, bir dinsel grubu Ehl-i kitaptan saymak için yeterli olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Kur'an'da İncil ve Tevrat'la birlikte Allah'ın gönderdiği bir kitap olarak anılan Zebur'u benimseyen Sabiîler, Ehl-i kitap kategorisine girmektedirler. Dolayısıyla Ehl-i kitabın sahip olduğu bazı hukuki ayrıcalıkları Sabiîlerin de sahip olması durumu söz konusudur. Burada, açıkça Ehl-i kitap statüsüne sahip olmanın temel şartı, kaynak itibariyle Allah'tan kaynaklanan bir kutsal kitaba bağlı olmaktır.⁹⁹

Ehl-i kitabın sahip olduğu bazı hukuki haklara sahip olmak için öngörülen bir başka kriter ise Hz. Peygamber'in Mecusilerin statüsüne ilişkin

⁹³ Remzi Kaya, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, 2005, s. 32.

⁹⁴ Taberî, *Câmi'ul-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kurân*, c. 5, Beyrut, Müessesü Risale, 1994, s. 202; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Âzîm*, Mekke, Mektebetü Nezar Mustafa el Baz, 1997, s. 2478; İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 112.

⁹⁵ Taberî, a.g.e, c.2, s. 146; İbn Ebû Hâtim, a.g.e, c. 8, s. 2478; İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 157.

⁹⁶ Ebû'l Leys es-Semerkindî, *Bahru'l Ulûm*, c. 1, Yer ve tarih belirtilmemiş, s. 59.

⁹⁷ Şinasi Gündüz, Ehl-i Kitap'ın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının 'kitab' Terimi Merkezli Yaklaşımları, *İslami Araştırmalar Dergisi*, c. 15, Sayı 1-2,2002, s. 241.

⁹⁸ Taberî, a.g.e, c.2, s. 147.

⁹⁹ Gündüz, a.g.e, s. 241.

söylediği bir sözdür. Buna göre Hecer Mecusilerinden cizye alınıp alınmayacağı konusunda Hz. Muhammed “*Onlara da Ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın*”¹⁰⁰ buyurarak Mecusilerden cizye alınmasını uygun görmüştür. Söz konusu hadiste sadece hukuki açıdan Mecusilere takınılacak tavra dikkat çekilmektedir. Kaldı ki hadisteki ifade, açıkça Mecusilerin Ehl-i kitap olarak görülmediğini de vurgulamaktadır. Bu durumda ilgili hadisten hareketle Ehl-i kitabın kapsamını genişletmenin pek makul olmadığı ortadadır.

Ehl-i kitap kavramının kapsamını belirleme noktasında bir diğer yöntem ise Kur’an’da geçen kitap isimlerini tespit etmek ve daha sonra kitap verilen grupları Ehl-i kitap içerisinde değerlendirmek olmuştur.¹⁰¹ Kur’an’da Tevrat açıkça Hz. Mûsâ’ya (as) verildiği geçmemekle birlikte ona kitap verildiğinden bahsedilmektedir.¹⁰² Zebur ise açıkça Davud’a (as) verildiği belirtilmektedir.¹⁰³ Mâide sûresinin 46. ayetinde de İncil’in Hz. İsa’ya verildiği geçmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak Ehl-i kitap kavramının kapsamını Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğu şeklindeki iddia¹⁰⁴ pek makul görünmemektedir. Zira Kur’an’da kitap olarak isimleri anılmasa da Sabiîlik ve Mecusilik inanışları geçmektedir. Her ne kadar Kur’an bu grupların kitaplarının olduğunu belirtmese de Mecusilerin Avesta¹⁰⁵, Sabiîlerin ise Ginza ve Qolasta isimli kitapları vardır. Ondan dolayı bu yaklaşımdan yola çıkarak Ehl-i kitabın sınırlarını tayin etmek mümkün görünmemektedir.

Terimin Kur’an’daki kullanımı ve Kur’an’ın nüzul dönemi Araplarınca anlaşılması dikkate alındığında Ehl-i kitap ifadesinin Hicaz bölgesi Araplarınca Yahudiler ve Hıristiyanlar için kullanılan tanımlayıcı bir isim olduğu anlaşılır. Araplarca bu ismin onlara verilmesinde, şüphesiz ki bu dinsel gruplarca savunulan kitap/vahiy geleneğinin önemli bir rolü vardır. Sabiî, Yahudi,

¹⁰⁰ Mâlik b. Enes, *Müdevvene*, Beyrut, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994, “Cihad”, 37.

¹⁰¹ Yusuf Çelik, Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Ehl-i Kitap Arasında Kurulan İlişkiler, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23,2005, s.133.

¹⁰² *وَءَاتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ* İsrâ 17/2.

¹⁰³ *وَءَاتَيْنَا دَاوُدَ زُبُورًا* Nisâ 4/163.

¹⁰⁴ Çelik, a.g.e, s. 134.

¹⁰⁵ Şinasi Gündüz, “Mecusilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.28, Ankara, 2003, s. 279-284.

Mecusi ve benzeri dinsel topluluk isimlerinde ya da başta peygamber adları olmak üzere şahıs isimlerinde olduğu gibi, Kur'an hitap ettiği toplumun hali hazırda kullanılmakta olduğu isimleri alıp kullanmıştır. Nitekim yukarıda vurguladığımız gibi terimin yer aldığı ayetler göz önüne alındığında bu açıkça görülmektedir. Araplar ise bu terimi rastgele dinsel topluluklar için ya da dinsel geleneğinde kutsal metne yer veren herhangi bir topluluk için değil, bir arada yaşadıkları ve yakın ilişki içerisinde oldukları Yahudiler ve Hıristiyanlar için kullanmışlardır. Bu nedenle Mecusileri Ehl-i kitap kapsamında düşünmemişlerdir. Oysa diğer birçok dinsel gelenekler gibi Mecusilerin de dinsel öğretilerinin yer aldığı kutsal metinlere sahip oldukları bilinmektedir. Bütün bunlar dikkate alındığında kitap terimine yüklenen anlamdan/anamlardan hareketle, Kur'an'da yalnızca Yahudiler ve Hıristiyanlar için kullanılan Ehl-i kitap teriminin kapsamını genişletmenin doğru olmadığı ortadadır.¹⁰⁶

İbn Atıyye Ehl-i kitap kavramının geçtiği hiçbir ayeti Yahudi ve Hıristiyan grupların dışında mütalaa etmemiştir. O sadece Sabiî ve Mecusi kavramlarının geçtiği yerlerde onların Ehl-i kitaptan sayılabileceğini rivayetlerle aktarmıştır. Ancak gerek bu ayetlerde¹⁰⁷ gerekse Ehl-i kitaptan cizye alma¹⁰⁸, kestiklerinin bize helal kılınması ve Ehl-i kitapla evlenme¹⁰⁹ konularıyla ilgili ayetlerde Sabiî ve Mecusileri sadece fikhi yönden ele alarak onlara uygulanacak tavrı açıklamaya çalışmıştır.

Ehl-i kitap içerisinde kabul edilebilme ihtimali olan diğer bir kavram الحنف/hanîfliktir. Zeccac, İslamdan başka hiçbir dini kabul etmemeye hanîf denildiğini ifade etmektedir.¹¹⁰ Taberî ise hanîf kelimesi hakkında birçok görüş nakletmiştir. Bunlar; hac etmeye, Hz. İbrahim'in dinini kabul edenlere, istikamet üzere olanlara verilen isim olarak zikretmektedir.¹¹¹ İbn Atıyye de

¹⁰⁶ Gündüz, a.g.e, s. 244-245.

¹⁰⁷ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ مِنَ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلُوا صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ Bakara 2/62; Mâide 5/69; Hac 22/17.

¹⁰⁸ الَّذِينَ آمَنُوا أَوْتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ

¹⁰⁹ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا أَوْتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ

¹¹⁰ ez-Zeccac, *Meâni'l-Kur'an*, c. 2, Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1988, s. 311.

¹¹¹ Taberî, a.g.e, c.3, s. 104.

hanîf kelimesi hakkında birçok görüş nakletmiştir. Hanîf kelime olarak meyletmek, istikamet üzere olmak anlamlarına gelmektedir.¹¹² Bir kimsenin bozuk yoldan hak olana tevessül etmesine hanîf denilmektedir.¹¹³ Müellif hanefiyyet kelimesinin ise Hz. İbrahim'in dinine uyanlara verilen isim olduğunu nakletmektedir.¹¹⁴ İbn Atıyye, hanefiyyet kelimesinin diğer bir anlamının ise Hz. Muhammed'in peygamber olmadan önceki dönemde yaşamış hidayet üzere olan Kus b. Sâide, Zeyd b. Amr, Varaka b. Nevfel olduğunu ileri sürmektedir.¹¹⁵

Hanîf kelimesi yukarıda belirtildiği üzere birçok anlama gelmektedir. Bu kelimelerden bize göre en doğru olanı kelime anlamı olan Allah'tan başka hiçbir ilaha tapmamak ve istikamet üzere olmaktır. Ayrıca hem İbn Atıyye hem de alıntı yaptığımız diğer âlimler hanîflik kelimesini Ehl-i kitap içerisinde değerlendirmemişlerdir. Bu sebeple çalışmamızda hanîflik kelimesini Ehl-i kitap içerisinde kabul etmedik.

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak Ehl-i kitap kavramının kapsamını Yahudi ve Hıristiyanlar olarak tespit etmekteyiz. Çalışmanın bundan sonraki aşamasında Ehl-i kitap hakkındaki ayetleri İbn Atıyye'nin yorumları çerçevesinde inceleyerek devam edeceğiz.

B. EHL-İ KİTAP ZÜMRELERİNİN ORTAK ÖZELLİKLERİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kur'an'da Ehl-i kitap kavramı her geçtiği yerde Yahudiler ve Hıristiyanlar için ortak kullanılmamıştır. Bazen Yahudilere hitap edilirken bazen de muhatap kitle Hıristiyanlar olmuştur. Ondan dolayı biz bu başlık altında hem onların ortak olarak zikredildiği ayetleri hem de ayrı ayrı zikredilmesine rağmen ortak noktada buluştukları özelliklerini açıklayacağız. Bu ana başlığı, altı kısma ayırarak inceledik. İlk olarak İbn Atıyye'nin Ehl-i kitabın inançlarla ilgili meselelere bakış açısını ifade edeceğiz.

¹¹² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 451.

¹¹³ Ebû İshak el-Harbî, *Garibü'l-Hadîs*, c. 1, Mekke, Câmîatü Ümmi'l-Kurra, Tarih belirtilmemiş, s. 291; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 451.

¹¹⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 451.

¹¹⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 156.

1. EHL-İ KİTABA AİT İNANÇ KONULARI İLE İLGİLİ AYETLERE BAKIŞI

Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitabın inançlarını çeşitli yönlerden eleştirmektedir. Onlar kendi inançlarını peygamberleri zamanında veya daha sonraki dönemlerde bozmuşlar, eklemeler ve çıkartmalar yapmışlardır. Onların inançlarının yanlış olduğunu vurgulamak için Allah, Nisâ sûresi 136. ayette “*Ey iman edenler! İman edin.*”¹¹⁶ demektedir. İbn Atıyye bu ayetin muhatap kitlesi için şunları söylemektedir: Bu ayetler Ehl-i kitaptan Yahudiler ve Hıristiyanlar için inmiştir. Çünkü onlar peygamberlerin bir kısmına iman ederken bir kısmına iman etmemektedir. İmanlarını gereği gibi korumamakta sadece dilleriyle söylemektedirler. Aynı şekilde Nisâ 137. ayette geçen “*İman edip sonra inkar eden, sonra inanıp tekrar inkar eden, sonra da inkarlarında ileri gidenler var ya; Allah, onları bağışlayacak da değildir, doğru yola iletecek de değildir.*”¹¹⁷ ifadesi Ehl-i kitabın inanç esaslarında problemler olduğunu göstermektedir.¹¹⁸

1.1.Allah’a İman

Ehl-i kitap, Allah’a iman etmekle birlikte çeşitli yollarla inancına şirk karıştırmıştır. Kur’an, Ehl-i kitabın bu tutumunu farklı pasajlarda eleştirmiştir. Örneğin; Mûsâ (as) İsrâiloğulları’nı denizden karşıya geçirince orada putperest bir kavim gördüler. Putlara tapan bu kavmin yaptıklarını beğenip Hz. Mûsâ’dan “*Onların ilahları gibi bize de bir ilah yap.*”¹¹⁹ dediler. Bunun üzerine Mûsâ (as) “*Siz hakikaten cahil bir topluluksunuz.*”¹²⁰ diyerek onlara yanıt vermiştir. İbn Atıyye bu ayet bağlamında İsrâiloğulları’nın o kavmin inançlarını beğendiklerini ve Hz. Mûsâ’dan talep ettilerini, Hz. Mûsâ da onların bu talebinin bir cahillik göstergesi olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹²¹

¹¹⁶ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ءَامِنُوا

إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا ثُمَّ ءَامَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُغْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيُهْدِيَهُمْ سَبِيلًا

¹¹⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s.124.

¹¹⁹ قَالَ أَرَأَيْتُمْ إِيَّاهُ كَمَا لَهُمُ ءَالِهَةٌ A’râf 7/138.

¹²⁰ قَالَ إِنَّكُمْ قَوْمٌ تَجْهَلُونَ A’râf 7/138.

¹²¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 447-448.

Bir başka ayette ise Ehl-i kitaptan Yahudiler Allah'ın evladı olduklarını iddia ederek şirk koşmuşlardır. İbn Atıyye onların “*Biz Allah'ın oğullarıyız, peygamber torunlarıyız, babalarımız bize şefaata edecek.*” diyerek kendilerini kandırdıklarını ifade etmiştir. Onlar bu şekilde düşünerek hesap vermeyeceklerini ummuşlardır. Ancak Allah onların bu tür sözlerine karşılık “*O gün hiç kimse bir başkasına şefaata edemeyecektir.*”¹²² diyerek onların bu iddialarına cevap vermiştir.¹²³

Yahudiler Hz. Mûsâ'ya birçok kez zorluk çıkarmış ve ona eziyet etmiştir. Mûsâ (as) içinde levhaların bulunduğu Tevrat ile birlikte Benî İsrâîl'in yanına gelince Benî İsrâîl “*Biz Allah ile senin konuştuğun gibi konuşmadıkça iman etmiyoruz.*” dediler. İbn Atıyye, bu ayette bahsedilen kişilerin Mûsâ'nın (as) içinden seçtiği kavmin faziletli kimseleri olduğunu işaret etmiştir. Buna rağmen o kimseler kibirli bir şekilde Hz. Mûsâ'nın karşısına dikildiler. Allah onlara arkalarından okyanusu çıkardı, önlerinden büyük bir ateş yaktı, üzerlerine kapkaranlık bir gece örttü. Yahudiler bu olaylardan sonra çok korktular ve Allah'a tövbe ettiler. Tevrat'ı misak/söz ile aldılar. İbn Atıyye bu yorumları yaptıktan sonra Taberî'den, “*Eğer onlar tek seferde Tevrat'ı kabul etselerdi misak almaya gerek kalmayacaktı.*” ifadesini nakletmiştir.¹²⁴ Ancak bu rivayet Taberî'de geçmemektedir. Bu rivayeti en erken aktaran İbn Atıyye'dir. Muhtemelen ondan etkilenen Kurtubî (ö. 671/1223) de bu rivayeti tefsirine¹²⁵ almıştır.

Kur'an, bir başka ayette Yahudilerin hahamları Allah'ın yerine koyarak veya onun katına çıkararak Allah'a şirk koştuklarını bildirmektedir. Bir gün Hz. Peygamber (sav) hutbedeyken Tevbe 31. ayette geçen “*Onlar bilginlerini (hahamları), rahiplerini ve Meryemoğlu İsa'yı Allah'tan ayrı Rabler edindiler. Halbuki onlara tek bir ilaha kulluk etmeleri emredildi.*”¹²⁶ ayetini okuyordu.

¹²² وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ Bakara 2/48.

¹²³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 139.

¹²⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 157-158.

¹²⁵ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, c. 1, Kahire, Dâru'l-Küttübî'l-Mısriyye, 1964, s. 437.

¹²⁶ اتَّخَذُوا أَحْبَارَهُمْ وَرُهَيْبَهُمْ أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَالْمَسِيحِ ابْنِ مَرْيَمَ وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا إِلَهًا وَاحِدًا لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ

İbn Atıyye bu ayetin tefsirinde Taberî'den ¹²⁷ şu olayın gerçekleştiğini nakleder; Hz. Peygamber Tevbe 31. ayeti okuduğu esnada Adîy b. Hatim boynunda bir altın kolyeyle içeri girer ve okunan ayeti duyduğunda “*Ey Allah'ın peygamberi nasıl ve niçin onları Rab ediniyoruz.*” dedi. Hz. Peygamber de ona “*Siz hahamların helal kıldıklarını helal, haram kıldıklarını haram kılmıyor musunuz?*” diye sorunca Adîy “*Evet.*” dedi. Hz. Peygamber de “*Bu yaptığınız onları ilah edinmektir.*” diyerek hahamlara bu şekilde itaat etmenin caiz olmadığını açıklamıştır. ¹²⁸

Mekkeli müşrikler, meleklerin Allah'ın kızları olduğunu ¹²⁹ iddia ettikleri gibi Yahudiler ve Hıristiyanlar da “*Allah çocuk edildi.*”¹³⁰ dediler. Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürerken, Hıristiyanlar da Mesih Allah'ın oğlu olduğunu iddia ettiler. ¹³¹ Müfessirimiz iki taifenin bu şekilde inanarak Allah'a olan imanlarını bozduğunu söylemiştir. ¹³² İbn Atıyye bu ayetin açıklamasında; Yahudilerden Üzeyir Allah'ın oğlu sözünü söyleyenin Finhas olduğunu, İbn Abbas ise dört hahamın söylediğini, Nakkaş ise bu cümleyi söyleyenin olmadığını belki neslinin tükendiğini ifade etmiştir. ¹³³

Ehl-i kitaptan Hıristiyanlar da Yahudilere benzer şekilde Allah'a ortak koşmuştur. Mâide sûresi 72. ayette onların Meryemoğlu İsa'nın Allah olduğunu iddia etmiştir. İbn Atıyye Ehl-i kitaptan Hıristiyanların Allah hakkında inanç ve tutumlarına karşılık özellikle Âl-i İmrân sûresinin başlarında Allah'ın kendi sıfatlarını söyleyerek bunların insanda olamayacağını muhatap kitleye izhar ettiğini söylemiştir. Örneğin; kayyûm kelimesi Bakara sûresi 255. ayette de geçmektedir; fakat orada Allah tüm insanlara karşı azametini göstermek isterken Âl-i İmrân 2. ayette geçen *kayyûm* kelimesi ise “*Bakın siz İsa'ya Allah'ın oğlu diyorsunuz, sonra çarمیhta gerildiğini söylüyorsunuz halbuki Allah tüm kainatı idare ettiği halde sizin bu şekilde kul birisine*

¹²⁷ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 26.

¹²⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 25-26.

¹²⁹ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ Nahl 16/57.

¹³⁰ وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا Bakara 2/116.

¹³¹ وَقَالَتِ الْيَهُودُ غَرَبْنَا ابْنَ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ. Tevbe 9/30.

¹³² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 201.

¹³³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 23.

yakıştırdığınız sıfat (çarmıhta gerilmesi) nasıl olur da Allah'a isnat edersiniz?" diyerek onlara cevap vermektedir.¹³⁴ Yine Allah Âl-i İmrân 5. ayette geçen "Yerde ve gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." diyerek ne İsa ne de başka bir beşerin her şeyi bilmesinin imkanı olmadığını göstermektedir.¹³⁵ Aynı şekilde Âl-i İmrân 26. ayette "De ki: Allah'ım sen mâlikü'l mülküsün, dilediğine verir dilediğinden eksiltirsin."¹³⁶ diyerek bu vasıfların bir insana ait olamayacağını ifade etmiştir.¹³⁷

Müfessirimiz bir başka yerde Âl-i İmrân sûresinin ayetlerini açıklarken konu ile alakalı şunları söylemektedir; Hıristiyanlar Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu hararetle savunmuşlardır. Bu şekilde düşünmeyenlerle de ciddi tartışmalara girmişlerdir. Hatta Hz. İsa'ya beşer demenin saygısızlık olduğunu kabul etmiştir. Hz. Peygamber'e bir gün geldiler ve İsa'ya (as) beşer dediği için kızarak "Sen hiç böyle babasız bir beşer gördün mü?" dediler. Allah Âl-i İmrân 59. ayette "Allah katında İsa'nın misli Adem'in misli gibidir."¹³⁸ buyurarak Adem'in (as) hem anasız hem babasız yaratıldığına işaret ederek onların iddialarını çürütmüştür.¹³⁹ Bu iddiaları günlerce Hz. Peygamber'le (sav) tartıştıkları için Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen ayeti Necranlı Hıristiyanlar hakkında inmiştir.¹⁴⁰

1.2.Peygamberlere İman

Kur'an, Allah'a iman edilmesinin yanında peygamberlere de iman edilmesini sıklıkla vurgulamıştır. Peygamberlere itaat etmenin Allah'a itaat etmek olduğunu söylemiştir.¹⁴¹ Peygamberler, Allah'ın yeryüzündeki elçileri olduklarını ve kendilerine verilen vazifeyi eksiksiz yerine getirmeye memur

¹³⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 397.

¹³⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 399-400.

¹³⁶ قُلِ اللَّهُمَّ مَلِكُ الْمَلِكِ تُؤْتِي الْمَلِكَ مِنْ نَشَاءٍ وَتَنْزِعُ الْمَلِكَ مِمَّنْ نَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ نَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ نَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

¹³⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 416.

¹³⁸ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ

¹³⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 446; Ebû'l Berekât Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakaiku't-Te'vil*, c.1, İstanbul, Yasin Yayınları, 2012, s. 189.

¹⁴⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 397.

¹⁴¹ نِسَاء 4/80 مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

edildiklerini, Allah'tan aldıkları vahyi hiçbir şekilde değiştiremeyeceklerini insanoğluna bildirmişlerdir. Bu sebeple peygambere iman etmek son derece önemlidir. Zira peygambere itaat etmeden Allah'ın bize gönderdiği mesajlara ulaşabilmenin imkanı yoktur.

Ehl-i kitap peygamberlere iman konusunda da farklı bir çizgi çizmektedirler. Peygamberlere karşı saygı, sevgi, ittiba ve buna benzer hususlarda iman eden kimselere yakışmayacak hal ve davranışlar içerisindedirler. Müfessirimiz bunlara örnek olarak Kur'an'da Nisâ 150. ayette geçen “Allah ve Rasûl’ünü inkar edenler, Allah ve Rasûl’ünün arasını ayıranlar, bir kısmına iman ederiz bir kısmına inanmayız.”¹⁴² diyenlerin Yahudiler ve Hıristiyanlar olduğunu dile getirmiştir. Çünkü onlar Hz. Muhammed’i inkar etmiştir. Böyle davranarak aslında tümünü inkar etmiş sayılmıştır. Onlar “*Falanca peygambere inanırız ama falancaya inanmayız.*” veya “*Muhammed peygamberdir ancak bize gönderilmemiştir.*” demişlerdi. Bu davranışlarından dolayı imanlarının kendilerine fayda vermeyeceği beyan edilmiştir.¹⁴³

Bir başka örnek olarak İbn Atıyye Bakara sûresi 285 ayette geçen “*küllün*” ifadesiyle yukarıdaki yoruma benzer bir açıklama yapmaktadır. Allah, ayette müminlerin özellikleri hakkında şöyle buyurmaktadır: “*Onlar Allah’a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere iman ederler.*” Ancak ayetin başında geçen “*küllün*” ifadesi bu özellikler arasında asla ayırım yapmazlar, birine iman edip diğerini inkar etmezler anlamına gelmektedir. Çünkü Yahudiler ve Hıristiyanlar bazısına inanıp bazısını inkar etmekteydi.¹⁴⁴

Peygamberlere sadece iman etmek yetmez aynı zamanda onları sevmeyi de Allah müminlere emretmiştir. Çünkü onlar bizim için hem önder hem de örnek teşkil etmiştir. Kur'an iman edenlere en güzel örnek olarak hem Hz. Muhammed’i hem de diğer peygamberleri işaret etmiştir.¹⁴⁵ İbn Atıyye, Âli İmrân sûresinin 31. ayetini, Ehl-i kitabın peygamberlere olan sevgisi hakkında

¹⁴² إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا

¹⁴³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 169-170.

¹⁴⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 392.

¹⁴⁵ أَلَمْ تَرَ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ Ahzâb 33/21.

ele almıştır. Ayette “Eğer Allah’ı seviyorsanız peygamberi sevin ki Allah da sizi sevsin.”¹⁴⁶ buyrulmuştur. Yani ayet, peygamberi sevmenin Allah’ın sevgisini kazanmanın bir yolu olduğunu söylemiştir. Bu ayetin inişinde Ehl-i kitap Hz. Peygamber’e gelerek Allah’ı sevdiklerini hatta Allah’ın sevgilileri¹⁴⁷ olduğunu ifade etmişlerdir. Sonra bu ayet inerek Ehl-i kitaba sadece belli peygamberleri kabul etmekle Allah’ı sevmiş olmazsınız, aynı zamanda Hz. Muhammed’e de iman etmek ve onu sevmek zorundasınız demiştir.¹⁴⁸

Ehl-i kitap, peygamberlerine bazı noktalarda muhalefet etmekle kalmamış onların kimisini öldürmüşlerdir. Kendi anlayışlarına uymayan birtakım görüşleri için peygamberlere karşı sert çıkmışlar, ikna edemeyeceklerini anladıklarında öldürme yoluna gitmişlerdir. Tıpkı Mekke’de Hz. Peygamber’in (sav) tebliği Mekkeli müşrikleri rahatsız etmiş ve bunun sonucunda Hz. Muhammed’i öldürme yolunu tutmuşlarsa Ehl-i kitap da aynı yola tevessül ederek kendi peygamberlerini öldürmeye teşebbüs etmişlerdir. Âl-i İmrân sûresinin 21. ayetinde geçen “Allah’ın ayetlerini inkar edip peygamberlerini haksız yere öldürenler”¹⁴⁹ ifadesi hakkında İbn Atıyye, hem Hz. Peygamber zamanında bu fiili irtikap edenlere hem de önceki çağlarda gelen peygamberlere bu fiilleri reva görenlere yönelik Allah’ın uyarısı olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü bu öldürme teşebbüsü hakkında Ebû Ubeyde b. Cerrah Hz. Peygamber’den naklederek “Onlardan hahamlar ve ruhbanlar peygamberini inkar etmek için toplanırlar ve peygamberini öldürürler.” demektedir. Bu suikastlerin aynısı Hz. Peygamber’e de uygulanmak istenmiştir.¹⁵⁰

Ehl-i kitap Hz. Muhammed’in ne zaman, nerede geleceğine dair bilgileri kendi kitaplarında okumaktaydı ve o peygamberin sıfatlarını bilmekteydiler. İbn Atıyye, bu sebeple Ehl-i kitaptan Yahudilerin gelecek peygamberin Hicaz’da çıkacağını bildiği için oraya göç ettiğini nakletmiştir.¹⁵¹

¹⁴⁶ قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ

¹⁴⁷ مَايِدَةَ 5/18. وَقَالَتِ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى نَحْنُ أَبْنَاءُ اللَّهِ وَأَحِبُّهُ

¹⁴⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 421-422.

¹⁴⁹ إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ نَبَّأُوا بِغَيْرِ حَقِّ

¹⁵⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 414.

¹⁵¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 189.

Buna rağmen Hz. Muhammed peygamber olarak seçilince onlar Hz. Peygamber'e (sav) haset ederek ve kitaplarında yazanı gizleyerek onu inkar etmişlerdir.¹⁵² Bakara sûresinin 83. ayetinde geçen “İnsanlara iyi söz söyleyin.”¹⁵³ ifadesini İbn Cüreyc, “Kitaplarınızda bulunan Hz. Muhammed’in özelliklerini açıklayın.” olarak yorumlamıştır.¹⁵⁴ Aynı şekilde Bakara 42. ayette geçen “Hakki, batilla gizlemeyin.”¹⁵⁵ ifadesini Ebû'l-Âliye, “Hz. Muhammed’i gizlemeyin” manasında yorumlamaktadır.¹⁵⁶

İbn Atıyye, Ehl-i kitabın peygamberler hakkındaki görüşlerine örnek olarak bir başka yerde şunları ifade etmektedir: Ehl-i kitaptan Yahudiler kendilerini Allah’ın oğlu ve sevgilileri olarak gördükleri için kendilerine bir şey olmayacağını ve Allah katında şerefli oldukları için Hz. Mûsâ’dan sonra başka kavimlerden peygamber gelmeyeceğini iddia etmektedirler. Allah Teala onların bu düşüncelerine cevap olarak dilediğine peygamberlik vereceğini ve dilediğine de vermeyeceğini ifade etmektedir.¹⁵⁷ Ve o kendisini *vâsiûn* olarak nitelemekte, yani lütfunun geniş olduğunu, lütfunu kimsenin daraltamayacağını, istediğine peygamberliği verebileceğini ifade etmektedir.¹⁵⁸ Yahudiler yukarıda da belirtildiği gibi ırkçılık yaparak Hz. Muhammed’e iman edilmesini istememişti. Müfessir, yukarıdaki yorumlara benzer olarak şunları belirtmektedir: “Hayber Yahudileriyle, Medine’deki Yahudiler Hz. Muhammed’in peygamberliği zuhur edince ona iman etme hususunda tartıştılar. Medine Yahudileri, Hayber Yahudilerinin iman etmesi durumunda kendilerinin de iman edeceklerini söylediler. Bunun üzerine Hayber Yahudileri ‘Biz Allah’ın oğlu, Allah’ın oğlu Üzeyr’in oğluyuz ve bizden birçok peygamber geldi. Ne zamandan beri peygamberler Araplardan çıkmaya başladı? Biz peygamber olmaya Muhammed’den daha layığız. Bizim ona itaat etmemiz söz

¹⁵² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 217.

¹⁵³ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا

¹⁵⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 172-173.

¹⁵⁵ وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

¹⁵⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 135.

¹⁵⁷ قَالَ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ

¹⁵⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 457.

*konusu bile olamaz.’ dediler.”*¹⁵⁹ Yahudilerin bu sözlerinden, Hz. Muhammed’i inkar etmelerinin temelinde yatan sebebin ırkçılık ve kibir olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.Kitaplara İman

Kur’an, Müslümanlara Allah ve peygamberlere iman etmenin yanında kitaplara iman etmeyi de istemiştir. Çünkü kitaplara iman etmek doğrudan Allah’a iman etmekle bağlantılıdır. Allah insana dünya hayatında kendisine nasıl bir şekilde kulluk yapılması gerektiğini, niçin yaratıldığını, öldükten sonra ne yapılacağını, kendisinin isim ve sıfatlarını peygamberlere gönderdiği vahiylerle öğretmektedir. Kitapların içerisinde Allah’ın kullarına emirleri, yasakları ve tavsiyeleri yer almaktadır. İnsan, bu mesajlara uyduğu zaman insan-ı kâmil olarak hem dünya hem de ahiret saadetine nail olacaktır.

Peygamberler Allah’tan aldıkları vahiyleri olduğu gibi ezberlemiş ve ezberletmişlerdir. Ancak peygamberler yaşarken veya ahirete irtihal ettiğinde Allah’tan aldığı mesajlar insanlar tarafından bozulmuştur. Bunun neticesinde Allah tekrar peygamber göndermek sûretiyle insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmak istemiştir. Allah Kur’an’da insana Tevrat, Zebur, İncil ve son olarak Kur’an’ı gönderdiğini ifade etmektedir.

Ehl-i kitap peygamberlere, yaşarken eziyet ettiği gibi öldükten sonra da onlardan kalan mirasa sahip çıkmamışlardır. Kitaplarına karşı nankör bir şekilde davranarak onları tahrif etmişlerdir. İbn Atıyye Yahudilerin bu özelliklerini şu ayet ve açıklamayla yapmıştır: Bakara 79. ayette geçen “*Veyl olsun kitabı elleriyle yazanlara...*”¹⁶⁰ buyururken Allah, Tevrat’ı elleriyle yazan din adamlarını uyarmaktadır.¹⁶¹ Aynı şekilde bu din adamları ayetin devamında Tevrat’ı az bir bedel karşılığında sattıkları için eleştirilmektedir.

Peygambere iman bahsinde anlattığımız üzere onlar Hz. Muhammed’in özelliklerini bildikleri halde onun bu özelliklerini gizleyerek ona iman edenleri

¹⁵⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 302.

¹⁶⁰ *فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَتَبُوا بِالْأَيْدِيهِمْ* Bakara 2/79.

¹⁶¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 170.

engellemek istemişlerdir. Çünkü onlar Hz. Muhammed'in kendilerinden olmadığı için onu küçümsemiş ve ona iman edenlerin sayısının çoğalmasını istememişlerdir. Müfessirimiz bu konu hakkında Ebû'l-Âliye'den şunları aktarmıştır: *“Bazı Yahudilerin Hz. Muhammed'in sıfatlarını anlatan Yahudilere kızdığını Allah'ın kendilerine öğrettiği bilgileri anlattıkları takdirde bu delilleri Hz. Muhammed'e inananların Yahudiler aleyhine delil getireceğini bunun için anlatmamaları konusunda ikaz ettiğini ifade etmiştir.”*¹⁶²

Ehl-i kitaptan Yahudi din adamları/ahbarları başkalarına emrettikleri halde kendilerinin Allah'ın emirlerini yerine getirmedikleri ifade edilmektedir.¹⁶³ İbn Atıyye bu ayet bağlamında onların başkalarına iyiliği tavsiye edip kötülükten sakındırmaya çalıştığı ancak kendilerinin Allah'ı unuttuklarını, Allah'ın da onları kıyamet günü unutacağını dile getirmiştir. Hz. Muhammed kendilerine sorulduğunda ona uymayı emrettiklerini ancak Ehl-i kitap din alimleri Hz. Muhammed'e ittiba etmediklerini söylemiştir.¹⁶⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Ehl-i kitaptan bir kısım kimselerin Hz. Muhammed'i fikren doğruladığını ancak gururlarına uyararak iman etmemeyi tercih ettiği ve zihni karışık bir yol çizdiği görülmektedir.

İbn Atıyye tefsirinin bir başka noktasında konuyla ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: Yahudiler Tevrat'ı çok iyi bilmelerine rağmen onu uygulama noktasında gevşek davranmıştır. Bir gün Hz. Peygamber, Yahudilerin bulunduğu Beytü'l-Midras'a girdi. Oradaki Yahudiler Hz. Peygamber'e *“Ey Muhammed! Sen hangi millettensin.”* dediler. Hz. Peygamber de İbrahim milletinden olduğunu söyleyince onlar hemen heyecanlı bir şekilde *“İbrahim Yahudiydi.”* dediler. Hz. Peygamber onların bu tutumuna karşılık *“Getirin Tevrat'ı! Aramızda hakem olsun.”* dedi. Bunun üzerine onlar Tevrat'ın hakem olmasını reddettiler.¹⁶⁵ Yani Yahudiler sadece Kur'an'ı inkar etmekle kalmıyorlar aynı zamanda hararetle kendi savundukları dine karşı bile son derece gevşek davranıyorlardı.

¹⁶² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 168.

¹⁶³ أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ Bakara 2/44.

¹⁶⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 136.

¹⁶⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 415.

Hıristiyanların kitabı İncil hakkında bozulduğuna dair herhangi bir ayet Kur'an'da geçmemektedir.¹⁶⁶ Ancak Kur'an'da geçmemesi İncil'in sahih olduğunu göstermemektedir. Bu konuyu İncil başlığı altında inceleyeceğiz.

1.4. Meleklerle İman

Kur'an'da melekler Hz. Adem¹⁶⁷, Hz. Meryem¹⁶⁸ kıssalarında Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e mucize olarak melek indirmesiyle ilgili ayetlerde¹⁶⁹, Müslümanların savaşlarda melekler aracılığıyla desteklendiği ayetlerde¹⁷⁰ ve meleklerin Allah'ı tespih ettiği¹⁷¹ ve bunun dışında pek çok ayette geçmektedir.

Ehl-i kitap, Mekkeli müşriklerin meleklerle Allah'ın kızları¹⁷² diyerek Allah'a saygısızlık yaptığı gibi Ehl-i kitaptan Yahudiler de Cebrail'e karşı düşmanlık beslemektedirler. İbn Atıyye bu bağlamda şunları nakletmektedir: Bir gün Hz. Peygamber'in yanına Fedek Yahudileri gelerek dört soru sordular. Hz. Peygamber'in bu sorulara cevap verdiği takdirde kendisine iman edeceklerini söylediler. Bu sorulardan biri de *"Sana bu vahyi getiren melek kimdir."* dediler. Hz. Peygamber de *"Cebrail"* adlı melek getirdiğini söyledi. Bunun üzerine Yahudiler hiddetlendiler ve *"O bizim düşmanımız. Çünkü o savaş, kuraklık ve şiddet meleği, eğer sana gelen rahmet meleği Mikail olsaydı sana uyardık."* dediler. Bu olay üzerine Allah Bakara 96. ayeti indirdi ve *"Cebrail'e kim düşmansa bilsin ki, Allah'ın izniyle önceki kitapları doğrulayıcı, müminler için bir hidayet rehberi ve müjdeci olarak Kur'an'ı senin kalbine indiren odur."* buyurdu. Bir başka görüşe göre de Cebrail'e olan düşmanlığının sebebi Yahudilerin Buhtünasır'a karşı savaşırken Cebrail'in

¹⁶⁶ Mustafa Öztürk, İslam Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Telakkilerin Epistemik Değeri, *Kur'an'ın Farklı İnanç Mensuplarına Olan Yaklaşımı- Sempozyum*, Konya, 2007, s. 50.

¹⁶⁷ Bakara 2/30. *وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً*

¹⁶⁸ *وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا رَبِّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ* Âl-i İmrân 3/42.

¹⁶⁹ *وَقَالُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ* En'âm 6/8.

¹⁷⁰ *إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلَأِكَةِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ ءَامَنُوا سَأَلْتِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَأَصْرَبُوا فَوْقَ الْأَعْنَاقِ وَأَصْرَبُوا مِنْهُمْ كُلٌّ* Enfâl 8/12.

¹⁷¹ *وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَالْمَلَأِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ* Ra'd 13/13.

¹⁷² *وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحٰنَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ* Nahl 16/57.

düşmanlara destek verdiğini, ondan dolayı onu sevmedikleri rivayet edilmiştir.¹⁷³

Hıristiyanların meleklerle olan yaklaşımı Kur'an'da geçmemekle birlikte onların melek anlayışlarında da İslam inancına aykırı düşünceler vardır. Bunlar; meleklerin cinsel ilişkiye girebileceği, meleklerin sayısının sabit olduğu, Allah'ın melek yaratmayı bıraktığı inancı, meleklerin ateşten yaratıldığı, meleklerin yaratıcısı Hz. İsa olduğu, meleklerin ölümsüz olması gibi inanışlar İslam itikadına aykırıdır.¹⁷⁴

1.5. Ahirete İman

İlk devirlerden itibaren insanlığı ilgilendiren en önemli hususlardan biri ölüm sonrası hayat hakkında olmuştur. İnsanoğlu tarihin en erken dönemlerinden beri dünyaya niçin geldiğini, hangi amaç uğruna yaşam mücadelesi vereceğini ve öldükten sonra yeni bir hayata uyanacak mı yoksa ölüm son mu olacak diye kendine büyük sorular sormuştur. Bu sorulara çeşitli şekillerde kendi ölçüsünde cevaplar vermiştir. Ancak vahiy dışında zihin faaliyeti olarak ortaya konulan tüm görüşler birer tahminden öteye geçememiştir. Çünkü insan metafizik aleme taalluk eden meselelere kendi çabasıyla ulaşamamaktır. Allah insanı bu bakımdan aciz yaratmış ve dışardan müdahale etmek sûretiyle insanı bu sorular karşısında başıboş bırakmamış, ona doğru yolu göstermiştir.

İslam, insanoğlunun bu sorularına cevaplar vermiş ve hem yaşamı hem de ölüm sonrası hayatı anlamlı hale getirmiştir. Kur'an; öldükten sonra yeniden dirilişin olacağını, dünya yaşamının son derece önemli olduğunu, bu dünyada işlenen fiillerin ölüm sonrası hesaba çekileceğini ve bu hesabın nasıl verileceğiyle ilgili olarak sevap ve günah parametrelerinin neler olduğunu bize ifade etmiştir. İnsana düşen görev vahye kulak verip Allah'ın insandan istediği fiilleri yerine getirmesidir.

¹⁷³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 183.

¹⁷⁴ Murat Serdar, “ Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları”, *Bilimname*, c. 7, Sayı 17, 2009, s. 150-152.

Ahirete iman konusu Kur'an'da en çok işlenen konulardan birisidir. Çünkü insanoğlu dünya hayatının lezzetlerine kapılarak ahireti unutmakta sanki hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamaktadır. İnsan ömrü çok kısa olmasına rağmen uzun uzun planlar yapıp onları gerçekleştirebilmek için var gücüyle çalışmaktadır. Bu şekilde yaşayanlar için ölüm bir son durak olmaktadır. Çünkü bu tarz insanlar sadece dünya hayatı için yaşam mücadelesi vermekte ve tüm hesaplarını burası için yapmaktadırlar. Ondan dolayı Allah, Kur'an'da devamlı şekilde insanı uyarmakta ve ahiretin varlığını hatırlatmaktadır. Dünya nimetlerinin aldattıcılığına kanılmaması ve ölçülü bir hayatın yaşanılması için ahiretin varlığını gündemde tutmakta ve bize önceki kavimlerin hayat hikâyelerini bir ders niteliğinde sunmaktadır.

Kur'an'da ahiret hakkında en çok işlenen temalarda biri de Ehl-i kitabın ölüm sonrası hayata bakış açısıdır. Ehl-i kitap, iman edilecek hususlardan bir diğeri olan ahirete iman konusu hakkında da diğeri iman esasları gibi tahrife yönelmektedir. Müfessir, onların ahiret hakkındaki görüşlerini zikrederken son derece rahat davrandıklarından bahsetmektedir. Örneğin; kendilerinin Allah'ın oğulları ve sevgilileri oldukları için ateşin onlara dokunmayacaklarını iddia etmektedir.¹⁷⁵ Hz. Muhammed ne zaman onları uyarsa onlar “*Biz Allah'ın oğullarıyız.*” diyerek Hz. Peygamber'e karşı gelmekteydiler. Başka bir rivayette de “*Biz ateşe kırk gün girip çıkacağız.*” dediler. Allah Teala onlara madem siz Allah'ın oğullarısınız, diğeri insanlardan üstünsünüz, “*Allah neden sizi ateşe atıyor.*”¹⁷⁶ diyerek onların iddialarının çürük olduğunu göstermektedir.

İbn Atıyye Nisâ sûresinin 49. ayeti bağlamında şunları nakletmektedir: Yahudiler, ahiret anlayışı hakkında eleştirilmektedir. “*Kendilerini temizlediğini söyleyenleri görmedin mi? Hayır! Allah dilediğini temizler.*”¹⁷⁷ buyurmuştur. Çünkü Yahudiler “*Biz gündüz günah işleriz gece bağışlanırsınız. Gece günah işleriz gündüz bağışlanırsınız, biz çocuklar gibiyiz.*” diyorlardı. İbn Abbas ise “Yahudiler, çocuklarının kendilerine şefaate edeceğini düşünüyorlardı. Ondan

¹⁷⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 170-171.

¹⁷⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 172.

¹⁷⁷ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ يَزْكُونَ أَنْفُسَهُمْ بَلِ اللَّهُ يُرَكِّي مَن يَشَاءُ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا

dolayı Allah onların bu dediklerinin yanlışlığını ortaya koymuştur.” demiştir.
178

Yahudiler dünya hayatını son derece sevmiş ve hiç ölmek istememiştir. Ondan dolayı Kur’an onların hayat felsefelerini eleştirerek bize izhar etmiştir. Onlar bir yandan bin sene yaşamayı¹⁷⁹ dilerken diğer taraftan ahiret yurdu kendilerinin¹⁸⁰ olduğunu ifade etmiştir. Ahiret yurdunun kendilerine ait olduğunu iddia etmeleriyle ölmek istememeleri arasında çelişki olduğu için Allah Teala ayetin devamında¹⁸¹ onlara ölümü temenni etmelerini emretmiştir.

Âl-i İmrân 113.¹⁸² ve 114.¹⁸³ ayetlerde Ehl-i kitap içinde hepsinin aynı olmadığı onlardan bazılarının gecenin bir kısmı Allah’ın ayetlerini okuduğunu, Allah’a ve ahiret gününe iman ettiğini, iyiliği emredip kötülükten men ettiğini iyi işlerde yarıştıkları ve salihler olduklarından bahsetmektedir. İbn Atıyye bu ayetlerin Ehl-i kitap içinde Ehl-i iman kimselerin olduğunu, bunlardan Hz. Muhammed’e yetişemeyip de istikamet üzere olanların ve Hz. Muhammed’e erişip ona iman edenlerin olduğu şeklinde açıklamıştır. Hem Yahudilerden hem de Hıristiyanlardan bazıları için bu ayetler Hz. Peygamber dönemi için geçerlidir.¹⁸⁴ Bu ayetler bize Ehl-i kitabın hepsinin aynı anlayışta olmadığını göstermektedir.

2. EHL-İ KİTAPIN TARTIŞTIĞI KONULARA BAKIŞI

2.1. Peygamberler

Ehl-i kitap bazı peygamberler hakkında kendi aralarında ve Müslümanlarla tartışmaktaydı. Kur’an bize Hz. İbrahim üzerinden hem kendi aralarında hem de Müslümanlarla tartıştıklarını bildirmektedir. Bu tartışmada her grup Hz. İbrahim’in kendilerinden olduğunu iddia etmekteydi. Örneğin;

¹⁷⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 65.

¹⁷⁹ يَوْمَ أَخَذْتُم مِّمَّا كَفَرْتُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ Bakara 2/96.

¹⁸⁰ فَلَإِنْ كَانَتْ لَكُمْ أَلْدَارُ الْأَخْرَةِ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِّنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ Bakara 2/94.

¹⁸¹ Bakara 2/94.

¹⁸² لَيْسُوا سَوَاءً مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتَّبِعُونَ آيَاتِ اللَّهِ فَإِذَا دَنَا إِلَيْهِمْ وَهُمْ يَكْفُرُونَ

¹⁸³ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسِرُّوْنَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

¹⁸⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c.1 s. 492.

Âl-i İmrân süresi 65. ayette geçen “*Ey Ehl-i kitap! Neden İbrahim hakkında tartışıyorsunuz?*”¹⁸⁵ ayetinin iniş sebebi olarak İbn Atıyye şunları ifade etmektedir: Yahudiler ve Hıristiyanlar Hz. Muhammed’in huzurunda İbrahim (as) için; Yahudiler Yahudi olduğunu, Hıristiyanlar ise Hıristiyan olduğunu iddia etmektedir. Hz. İbrahim’in demediklerini onun ağzından çıkmış gibi aktarmaktadırlar.¹⁸⁶ Allah, Hz. İbrahim’i devam eden ayetlerde hanîf olarak zikretmektedir. Hanîflik, batıl olan yoldan hak olana iltica etmektir.¹⁸⁷ Allah, Hz. İbrahim’i bu şekilde niteleyerek Ehl-i kitaptan olmadığını ifade etmektedir. Çünkü onlar kitaplarına ve peygamberlerine sahip çıkmayıp kendilerine bırakılan mirası bozduğu için Allah, İbrahim’i (as) onların çizgisinden ayrı tutmaktadır.

Ehl-i kitap sadece Hz. İbrahim’in değil Hz. Yakub’un da kendi dinlerinden olduğunu ifade ettiler. Buna örnek olarak İbn Atıyye şu ayeti ve yorumları yapmıştır: Bakara sûresi 133. ayette “*Hz. Yakub’un ölüm döşeginde iken siz orada bulunuyor muydunuz?*”¹⁸⁸ diyerek onların bu batıl düşüncelerini reddetti. Çünkü Hz. Yakub ölüm döşeginde iken kendi oğullarına Müslüman kalmayı ve tevhit üzere yaşamayı tavsiye etti. Ayette Hz. Yakub’un da hanîf olduğunu buna rağmen Ehl-i kitabın nasıl olur da Hz. Yakub’un ölüm döşeginde iken ona şahit olmadıkları halde kendi dinlerinden saydıklarını istifham hemzesi kullanarak belirtti. Buradaki istifham edatı inkar anlamındadır. Yani “Siz şahit değildiniz sadece uyduruyorsunuz.” manası kastedilmektedir.¹⁸⁹

İbn Atıyye bir başka noktada bu mesele hakkında Bakara sûresi 140. ayeti örnek vermektedir. Bu ayette “*İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunları Yahudi veya Hıristiyan’dır.*”¹⁹⁰ dediler. Allah ayetin devamında “*Siz mi yoksa*

¹⁸⁵ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تُحَاجُّونَ فِي إِبْرَاهِيمَ

¹⁸⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1 s.450; Zemahşerî, a.g.e, c.1, s. 284; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Ubâb fî Beyâni'l-Esbâb*, c. 2, Dâr’ul-İbn Cevzî, Yer ve tarih belirtilmemiş, s. 688; Celâlettin Suyûtî, *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbabü'n-Nuzûl*, Beyrut, Dâr’ul-Kütübi'l-İlmiyye, Tarih belirtilmemiş, s. 42.

¹⁸⁷ Taberî, a.g.e, c.1, s. 400-401; İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 214,451; Zemahşerî, a.g.e, c.1, s.149.

¹⁸⁸ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي

¹⁸⁹ Taberî, a.g.e, c.1, s.396; İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 213; Zemahşerî, a.g.e, c.1, s. 148.

¹⁹⁰ أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى

Allah mı daha iyi bilir."¹⁹¹ diyerek attıkları iftiranın farkına varmalarını istemiştir. Çünkü Allah biliyor ki bu peygamberlerin mesajları kendilerinden sonra bozulmuştur. Onun için bu bozuk düşünceler o peygamberlere ait olamaz.¹⁹²

Peygamberler ve din hakkında tartışmalara örnek olarak İbn Atıyye sadece kendi aralarında olmayıp Müslümanların yanına gelerek onlarla cedelleştiklerini ve kendi üstünlüklerini kabul ettirmeye çalıştıklarını ifade etmektedir. Bakara sûresi 139. ayette geçen "*Rabbimiz hususunda bizimle tartışmayın.*"¹⁹³ ayeti bu minval üzere ele alınmaktadır. Çünkü onlar Müslümanların yanına gelerek Allah'ın sevdiği kulları olduklarını, dinlerinin ve peygamberlerinin Müslümanlardan üstün olduğunu iddia etmektedirler. Bundan dolayı Allah "*De ki Ey Muhammed! Biz Allah'a daha yakın kimseleriz.*" Yani "*Siz muhlis kimseler olmadığınız halde nasıl olur da böyle olduğunuzu söylersiniz? Siz Allah'tan fersah fersah uzak olmanıza rağmen muhlis olduğunuzu nasıl söylersiniz?*" demektedir.¹⁹⁴ Ayetin devamında¹⁹⁵ bu duruma ek olarak İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarını Hıristiyan ya da Yahudi olarak konumlandırmışlardır.

2.2. Kutsal Kitaplar

Ehl-i kitaptan bir gurup bir gün Hz. Muhammed'in huzurunda birbirleriyle tartıştılar ve Yahudiler İsa'yı, İncil'i ve dinini inkar ettiler. Hıristiyanlar da Mûsâ'yı, Tevrat'ı ve dinini inkar ettiler.¹⁹⁶ İbn Atıyye bu yaptıklarının aslında kendi dinlerini inkar etmek olduğunu ifade eder. Çünkü iki kitap da birbirini tasdik eder. Tevrat İsa'yı müjdeler. İncil, Mûsâ'yı tasdik eder.¹⁹⁷

¹⁹¹ قُلْ ءَأَنْتُمْ أَعْلَمُ أَمِ اللَّهُ

¹⁹² İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s.216-217.

¹⁹³ قُلْ أَنْتُمْ أَنْتُمْ فِي اللَّهِ

¹⁹⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 216.

¹⁹⁵ Bakara 2/140.

¹⁹⁶ وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ الْنُّصُرَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ الْنُّصُرَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ Bakara 2/113.

¹⁹⁷ Taberî, a.g.e, c.1, s.349; İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s.198; Zemahşerî, a.g.e, c.1, s. 137-138.

İbn Atıyye tefsirinin bir başka noktasında bu konu ile ilgili olarak şu ayeti ve yorumları nakletmiştir: Ehl-i kitap ile Müslümanlar arasında özellikle Medine döneminde ortam gerilmiş ve bu tartışmalara bazen Müslümanlar da dahil olmuştur. Ehl-i kitabın kendilerini Müslümanlara kabul ettirmeye çalıştıkları, kendi dinlerinin üstün olduğunu gösterdikleri gibi Müslümanlar da bazen bu şekilde tavır takınarak Allah Teala'nın eleştirisine maruz kalmıştır. Bu dediğimize örnek olarak “*Ne sizin kuruntularınız ne de Ehl-i kitabın kuruntuları gerçektir.*”¹⁹⁸ ayeti Müslümanlardan bir grup ile Ehl-i kitaptan bir grup aralarında tartışmıştır. Ehl-i kitap kendilerinin din olarak daha doğru, daha eski ve daha faziletli olduğunu söylerken Müslümanlar da cevap mahiyetinde kitaplarının tüm kitaplara hükmettiğini, nebîlerinin son gönderilen nebî olduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁹ Bu tartışmaların üzerine Allah iki tarafa da ikaz ederek bu şekilde tartışmanın doğru olmadığını göstermiştir. Çünkü bu şekilde tartışmak ikna etmekten çok karşı tarafı tahrik etmeye ve yanıltıcı ısrar etmeye yöneliktir. Müslümanların ise hem Ehl-i kitaba hem de diğer dinlere olan yaklaşımı onları kazanmaya dönük olmalıdır. Allah Kur'an'da Hz. Mûsâ'ya Firavun'a karşı en güzel üslubu kullanarak tebliğ etmesini emretmiştir.²⁰⁰ Yani Firavun karşısında da olsa tatlı dil kullanmaktan asla vazgeçilmemelidir.

2.3. Kible

Peygamber efendimiz Medine'ye geldiği zaman yaklaşık on altı ay Beyt-i Makdis tarafına yönelerek namazını eda etti. Daha sonra Bedir savaşından iki ay önce Recep ayında Benî Seleme mescidinde öğle namazını kılarken kible ayetinin inmesiyle birlikte Kâbe yönüne dönerek namazını bitirdi. Bu kıldığı namazı iki yöne yönelerek eda ettiği için bu mescide, Mescid-i Kibleteyn adı verilmiştir.²⁰¹ Hz. Peygamber namazlarda yönünü Kabeye çevirdikten sonra Ehl-i kitap bu durumdan rahatsız oldular. Ondandır dolayı Allah ayetin devamında “*Sen onların kiblesine uyma, onlara açık*

¹⁹⁸ لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ Nisâ 4/123.

¹⁹⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c.2, s. 116.

²⁰⁰ فَفُؤْ لَا لَهُ قَوْلًا لِّئَلَّا يَعْلَمَهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْتَسِي Ta-hâ 20/44.

²⁰¹ Zemahşerî, a.g.e, c. 1, s. 155.

deliller getirsen de onlar bu delillere kâni olmazlar.”²⁰² demektir. Ayette geçen “*Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar.*”²⁰³ ifadesini İbn Atıyye, Ehl-i kitabın kible hakkında kendi aralarında mutabakat sağlamamış olduklarını ifade etmektedir. Müfessirimiz yorumunun devamında şu notu eklemektedir: Yahudiler Beyt-i Makdis’e yönelirken, Hıristiyanlar ise güneşin doğuşuna yönelmekteydi ve bu şekilde ihtilaf halinde olduklarını ayet bize işaret etmektedir.²⁰⁴

3. EHL-İ KİTAPLA MÜNASEBETLERE YAKLAŞIMI

Hiz. Peygamber Hicaz coğrafyasındaki Ehl-i kitap mensuplarıyla iletişime geçmiş ve onları İslam’a davet etmiştir. Kur’an bu din mensuplarından Ehl-i kitapla ilgili olarak özellikle Medine’de yoğun ilişki içerisinde bulunmuş, duruma ve şartlara göre Müslümanlara yol haritası çizmiştir. Hiz. Peygamber Kur’an’ın bu konudaki öğütlerini yerine getirmiş ve bize örnek olmuştur.

Hiz. Peygamber’in Ehl-i kitap ile münasebetlerine örnek olarak, Yahudilerden yiyecek²⁰⁵ ve zırh aldığı²⁰⁶ nakledilmiştir. Sahabeden Abdullah b. Amr bir koyununu kestirmiş, daha sonra çocuğuna üç defa Yahudi komşumuza ikram ettin mi diye sormuştur. Çünkü o, Hiz. Peygamber’den komşuluk hakkının önemi hususunda şu sözleri duyduğunu aktarmıştır: “*Cebrail bana geldi, o kadar çok komşuluk hakkından bahsetti ki sanki ona varis olacağımı zannettim.*”²⁰⁷ Müslümanlar Medine’de Yahudilerle birlikte yaşarken kendilerine zarar vermedikleri müddetçe onlarla iyi ilişkiler içerisinde bulunmuştur. Bu uygulamalar bize gösteriyor ki Ehl-i kitapla olan ilişkilerimiz onların bize olan tavırlarıyla şekillenmektedir. Allah Ehl-i kitabı Kur’an’da tek vücut olarak nitelememekte onların içerisinde iyilerin olduğu

²⁰² Bakara 2/145. وَأَلَيْنَ آتَيْتَ الدِّينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ

²⁰³ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ

²⁰⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 223.

²⁰⁵ Buhârî, “Cihad”, 89, “Megazi”, 86.

²⁰⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 103.

²⁰⁷ el-Buhârî, Muhammed ibn, *Edebü'l-Müfred*, Suudi Arabistan, Dârü's-Sıddîk, 2000, s. 48.

gibi kötülerin de olduğunu bize ifade etmektedir. Ondan dolayı biz Ehl-i kitaba karşı muhatap olurken toptan değerlendirmek yerine her birini ayrı ayrı değerlendirmemiz gerekmektedir. Buna binaen bu konuda Hz. Muhammed'in Ehl-i kitaba olan yaklaşımını İbn Atıyye'nin tefsiri çerçevesinde anlamaya çalışacağız.

3.1 Tebliğ

Ehl-i kitap ile mücadele etmenin nasıl olacağı hususunda âlimler arasında görüş farklılıkları vardır. Bunun sebebi bir taraftan en güzel biçimde tebliğ edilmesini²⁰⁸ emreden ayetlerin yanında, onların iman etmeleri veya cizye vermeleri, aksi halde onlarla savaşılmaması gerektiğini²⁰⁹ emreden ayetlerin varlığı ulemanın farklı kanaatlere sahip olmasına sebep olmuştur. Bir yandan güzel bir şekilde tebliğ yapılması diğer yönden savaşın emredilmesi Kur'an açısından zahirde çelişki varmış gibi görünebilir. Ancak ayetleri kendi bağlamında okuduğumuz takdirde ayetlerin farklı muhatap kitlelerine seslendiğinden dolayı hükümler de ayrı şekilde vaaz edildiği görülecektir.

Kur'an'da, Ehl-i kitap kavramı her geçtiği noktada aynı insan kitlesine hitap etmemektedir. Ehl-i kitap kavramının çerçevesine Müslümanlara karşı çok iyi münasebetlerde bulunan kimselerin olmasıyla birlikte, İslam'a düşman olan ve onun yayılmasını engelleyen şahıslar da girmektedir. Buna mukabil ayetlerin ne zaman, nerede ve kime hitap ettiği çok önem arz etmektedir. Eğer ayetlerin bağlamı dikkate alınmadığı takdirde çelişkiler ve problemler ortaya çıkmaktadır. Kur'an'ı, indiği bağlamdan koparıp sanki bugün inmiş gibi okunduğu takdirde o zaman aynı kelimelerin aynı meselede neden farklı yaklaşıldığı tespit edilemez. Onun için tebliğ konusunu işlerken ayetlerin hangi bağlamda indiğini de müfessirlerden nakledeceğiz.

Ankebût sûresi 46. ayette geçen “ *Ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele edin ancak onlardan zulüm edenlere; biz, size ve bize indirilene,*

²⁰⁸ وَلَا تُجِدُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِآئِي هِيَ أَحْسَنُ Ankebût 29/46.

²⁰⁹ الَّذِينَ أَوْثُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ

bizim ve sizin ilahınıza iman ettik deyin."²¹⁰ ifadesi Ehl-i kitap ile mücadele noktasında Müslümanlara nasıl bir yol takip etmelerini işaret etmektedir. Buradaki en güzel şekilde mücadele edin ifadesinden maksadın Mukâtil'e (ö. 150/ 767) göre Kur'an'ı anlatarak mücadele etmek manasına gelmektedir. Ancak Mukâtil bu ayetin seyf ayeti²¹¹ ile nesh edildiğini ifade etmiştir.²¹² Öncelikle şunu belirtelim ki Mukâtil bu ayette geçen Ehl-i kitap kelimesini Ehl-i iman olarak da tefsir etmekte ve Abdullah b. Selâm gibi Ehl-i kitaptan Müslüman olanların kast edildiğini söylemektedir.²¹³ Eğer buradaki Ehl-i kitap kavramını Ehl-i kitaptan iman edenler olarak yorumladığımız takdirde Allah seyf ayetiyle²¹⁴ Müslümanlara karşı savaşmayı emredip daha sonra Ankebût 46. ayeti nesh ettiği anlamı çıkmaktadır. Bu da bu ayetin çelişki barındıran bir açıklama olduğunu bize göstermektedir. Aynı ayet bağlamında Taberî ayetin mensuh olmayacağını, neshin söz konusu olabilmesi için aklî ve naklî bir delilin olması gerektiğini dile getirmiştir. Taberî yorumun devamında: "Buradaki hitap iman edenlere değildir. Çünkü iman edenlerle batıl yolda olmadıkları müddetçe cedelleşmek, caiz değildir." demiştir.²¹⁵ Taberî en güzel biçimde mücadele edilecek kimselerin savaşmayı cizye verenler olduğunu söylemiştir.²¹⁶ İbn Ebû Hâtim ve Zemahşerî'ye göre ayetin devamında geçen "Bize ve size indirilenlere, bizim ve sizin ilahınıza iman ettik." ifadeleri *en güzel şekilde muamelenin* tefsiridir.²¹⁷ İbn Atıyye ise bu ayetle ilgili olarak şu yorumları yapmaktadır: Allah müminlere, "Ehl-i kitabı Allah yoluna *en güzel biçimde davet etmiyor musunuz?*" demektedir. Bu ayetler bize şunu gösteriyor ki ayetin hangi vakitte indiği önemlidir. Bu sûrenin ilk on ayetinden sonrası Mekki'dir. Hz. Peygamber ve Yahudiler Mekke'de iken ne cihat (savaş) emri ne de cizye ayeti vardı. Ancak ne zaman Yahudiler ile Müslümanlar arasında

²¹⁰ وَقُولُوا ءَامَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ وَالْهِنَّا وَإِلَيْكُمْ وَجَدَ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ

²¹¹ الَّذِينَ أَوْتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ

²¹² Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru'l-Mukâtil b. Süleyman*, c. 3, Beyrut, Müessetü Tarihi'l-Arabî, 2002, s. 385.

²¹³ Mukâtil, a.g.e, c. 3, s. 385.

²¹⁴ Tevbe 9/29.

²¹⁵ Taberî, a.g.e, c. 6, s. 77-78.

²¹⁶ Taberî, a.g.e, c. 6, s. 78.

²¹⁷ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 3068; Zemahşerî, a.g.e, c. 3, s. 345.

tartışmalar vaki oldu, Allah onlara karşı en güzel biçimde mücadele etmeyi emretti. Sonra müminlere sözlü, fiili veya eziyet etmeleri ve sataşmaları halinde onlara yaptıkları cinsinden karşılık vermeleri istendi.²¹⁸

İbn Atıyye'nin bağlama yaptığı vurgu Âl-i İmrân sûresi 20. ayette de karşımıza çıkmaktadır. Ayette geçen “*seninle tartışılarsa*”²¹⁹ ifadelerinde Yahudiler ve Hıristiyanlar kastedilmektedir. Yani Allah Hz. Peygamber’e, *seninle boş söz ve mugalata ile mücadele edip tartışılarsa iman ve tebliğ hakkında sorumlu olduğunu düşün ve Allah’a dayan, demektir.*²²⁰ Demek ki Hz. Peygamber’e karşı fiili bir teşebbüs olmadığı müddetçe onlara anlatarak muamele yapmanın önemini Allah ayette bize vurgulamaktadır. Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen ayeti Necranlı Hıristiyanlar hakkında nazil olduğunu daha evvel ifade etmiştik.²²¹ İşte o heyet Hz. Peygamber’le günlerce tartışmış ancak hiçbir şekilde ona fiili bir zararda bulunmamıştır. Peygamber efendimiz de onların sözlü itirazlarına karşılık sözlü bir şekilde cevap vererek onları ikna etmeye çalışmıştır. Taberî bu minvalde “*En güzel biçimde mücadele edin.*”²²² ayetini, hüccet/delil ile mücadele edilmesi gerektiği şeklinde yorumlamıştır.²²³

Hz. Muhammed (sav) Necranlı Hıristiyanlarla günlerce tartışmış daha sonra onları mülaaneye davet etmiştir. Ancak Necranlılar bu daveti hoş karşılamamış ve Hz. Peygamber bunun üzerine belki iman ederler diye onları ortak/eşit kelimeye²²⁴ çağırmıştır. İbn Zeyd Hz. Peygamber’in bu şekilde ortak kelimeye davet etmesi onların iman etmelerinin daha kolay olabileceğini düşünerek yaptığını ileri sürmüştür.²²⁵ Ayette geçen *كَلِمَةٍ سَوَاءٍ* kelimesi’nin sevâin ifadesini İbn Atıyye şöyle yorumlamıştır: Bu kelime eşit olma, adil olma anlamlarına geliyor olabilir. Ancak burada bu kelime özel bir anlam ifade etmektedir. Çünkü Hz. Muhammed tüm insanları büyüğüyle küçüğüyle eşitliğe

²¹⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 320-321.

²¹⁹ فَإِنْ حَاجُّوكَ

²²⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 413.

²²¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 397.

²²² Ankebût 29/46.

²²³ Taberî, a.g.e, c. 6, s. 78.

²²⁴ *أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَأُ الْكُتُبِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ* Âl-i İmrân 3/64.

²²⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 448.

çağırılmaktadır. Bu ayette hitaba karşılık gelenler birbirlerini Rab edindikleri için ayet, onlara birbirinizi Rab edinmeyin, sadece Allah'a kul olun, tevhit ehli olun demektedir.²²⁶

İslam'ın tebliğ yoluyla zorlamadan, baskı yapmadan insanları kendine davet etmesiyle ilgili olarak şu olayı örnek olarak verebiliriz: Ensardan bir grup İslam gelmeden önce çocuklarını Hıristiyan veya Yahudi yapmaya çalışmıştır. Daha sonra İslam gelince çocuklarını zorla İslam'a dâhil etmeye çabalamışlardır. Bunun üzerine "*Allah dinde zorlama yoktur.*"²²⁷ ayetini indirmiştir. Herkes kendi tercihiyle Müslüman olması gerektiğini bize göstermiştir.²²⁸ İbn Ebû Hâtim ise bu ayetin iniş sebebinin Müslümanların, Arapları zorla İslamlaştırmaya çalıştıkları için indiğini savunmuştur.²²⁹ Taberî dinde zorlama yoktur ayetini İslam dışı tüm dinlere şamil olduğunu söylemiştir. Çünkü Hz. Peygamber cizye verenlere hiçbir zaman zorlamada bulunmadığını, kendi dinlerinde kalmalarından dolayı İslam'ın onlardan bu konuda razı olduğunu dile getirmiştir.²³⁰ Zemahşerî ise aynı ayeti "*Allah dileseydi yeryüzündekilerin tamamı iman ederdi. Hal böyleyken sen herkesin Müslüman etmek için zorlayacak mısın?*"²³¹ ayetiyle açıklamış ve Allah'ın iman etmeyi kulların tercihine bıraktığı sonucuna varmıştır.²³²

Son olarak İbn Atıyye'den şu yorumu aktarmak isteriz: Hz. Muhammed Mekke'de kaldığı on yıl boyunca kimseyle savaşmamış ve onlara karşı sözlü tebliğ yolunu tutmuş onları zorlamamıştır. Ancak Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs ettiklerinde Allah, Müslümanlara savaşma izni vermiştir.

233

²²⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 449.

²²⁷ لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ

²²⁸ Taberî, a.g.e, c. 2, s. 132-133.

²²⁹ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 494.

²³⁰ Taberî, a.g.e, c. 2, s. 133.

²³¹ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مِنَ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ Yûnus 10/99.

²³² Zemahşerî, a.g.e, c. 1, s. 232.

²³³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 343.

3.2. Cizye

Ehl-i kitab ile mücadelenin ilk safhasının tebliğ etmek olduğunu ifade ettik. Eğer Ehl-i kitab kendi dinlerinde kalmak istedikleri takdirde İslam hiçbir şekilde zorlama olmaksızın bu şekilde devam etmelerine izin vermiştir. Yukarıda bu konuyla ilgili ayetleri sıralayıp müfessirlerimizden alıntılar yaparak açıklamıştık. Ehl-i kitab bu şekilde kendi dinleri üzere kalmak isterlerse İslam onlardan cizye alınmasını talep etmiştir.²³⁴

Cizye kelimesi sözlükte yer vergisi anlamına gelmekte olup zimmîlerden alınan mal vergisidir.²³⁵ Serahsî cizye alınacak zümrelerin Ehl-i kitab, Mecusiler ve Arapların dışında kabul edilen putperestler olduğunu nakletmiştir. Serahsî (ö. 483/1090) gayri müslimlerden cizye alınmasının sebebini şöyle açıklamaktadır: Fetih sûresi 16. ayette geçen “*Ya savaşacaksınız yahut onlar Müslüman olacaklar.*”²³⁶ ayeti gayri müslimler için iki çözüm sunmaktadır. Ya gönül rızasıyla iman edecekler ya da cizye verecekler. Onlar imanı kabul etmediği zaman Allah cizye alınmasını uygun görmüştür. Çünkü Allah bu şekilde emrederek hem Müslümanların tahakküm sağlamasını hem de savaşın sona ermesini murad etmiştir.²³⁷

Allah, Kur’an’da Tevbe sûresinin 29. ayetinde “*Allah’a, ahirete iman etmeyenlere, Allah ve peygamberinin haram kıldığını haram kılmayanlara, hak dini kabul etmeyen Ehl-i kitaba küçülüp (boyun eğerek) cizye verinceye kadar savaşın*”²³⁸ demiştir. İbn Atıyye bu ayetin tefsirinde şunları nakletmiştir: Bu ayet Mücahid’e göre Hz. Muhammed Rûm gazvesinde iken inmiştir.²³⁹ Bu ayetle Allah kendilerini koruma karşılığında Ehl-i kitaptan iman etmemeleri durumunda cizye alınmasını emretmiştir. Cizyenin çocuk, kadın, manastırlardaki din adamlarından alınmayacağını belirtmiştir. Bunun

²³⁴ Tevbe 9/29.

²³⁵ İbn Manzur, a.g.e, c. 14, s. 146.

²³⁶ نَقَلْتَهُمْ أَوْ يُسَلِّمُونَ

²³⁷ Şemsü'l-Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, c. 10, Beyrut, Daru'l-Marife, 1993, s. 7.

²³⁸ فَتَلَّوْا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ

²³⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 21-22.

yanında Şafi, Ebû Hanife ve Malikilere göre cizye vermede akıl-baliğ ve hür olma şartının olduğu vurgulanmıştır.²⁴⁰

Tevbe 29. ayet Ehl-i kitaba karşı takımlacak tavrın şekillenmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Çünkü ulema bu ayetin, Ehl-i kitaba karşı yumuşak ve affedici bir şekilde davranmayı emreden barış ayetlerinin tamamını nesh ettiğini ifade etmiştir. Örneğin yukarıda ifade ettiğimiz Ankebût sûresi 46. ayette geçen “*En güzel şekilde mücadele edin.*”, Bakara sûresi 109. ayette “*Müminleri dinlerinden irtidad ettirmeye çalışan Ehl-i kitap hakkında müminlere karşı Allah, emri gelinceye kadar affedici ve bağışlayıcı olmalarını emretmiştir.*”²⁴¹ ayetleri savaş ayetleriyle nesh edilmiştir.²⁴² Hatta İbn Ebû Hâtim bu konuyla ilgili olarak Bakara sûresi 256. ayette geçen “*Dinde zorlamaya yoktur.*” ifadesinin Tahrim sûresi 9. ayetle nesh edildiğini şu şekilde açıklamıştır: Bir gün Rûm gazvesindeydik. Bizimle birlikte Reça’ ve Süleyman b. Mûsâ vardı. Reça’nın yanında Hıristiyan bir çocuk bulunmaktaydı. Süleyman b. Mûsâ “Ey Eba’l-Mikdâm o çocuk Müslüman mı?” diye sordu. Mikdam: “Hayır.” dedi. Süleyman b. Mûsâ “Peki neden onu Müslüman yapmaya zorlamıyorsun?” Mikdam bu soru karşısında “*Dinde zorlama yoktur ayetini bilmiyor musun*” dedi. Süleyman b. Mûsâ da “*O ayet Ey peygamber kafirlere karşı cihat et*²⁴³ *ayetiyle nesh oldu diye karşılık verdi.*²⁴⁴

Yukarıda ifade edildiği gibi barış ayetleri savaş ayetleri tarafından nesh edilerek Kur’an’daki birçok ayetin hükmü kaldırılmaktadır. Halbuki Taberî’nin de ifade ettiği gibi bir ayetin nesh olabilmesi için hem aklî hem naklî delillerin olması gerekmektedir.²⁴⁵ Naklî haberlerden barış ayetlerinin nesh edildiği yönünde görüşlerin olduğu gibi tam tersine haberler de nakledilmektedir. İbn Atıyye Tevbe sûresi 29. ayetinin, Benî Nadr ve Benî

²⁴⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 21-22.

²⁴¹ وَذَكَرْنَا مِنْ أَهْلِ الْكُتُبِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِمَّنْ عِنْدَ أَنْفُسِهِمْ مِمَّنْ بَعْدَ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَأَعْتُوا وَأَصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

²⁴² Mukâtil, a.g.e, c. 3, s. 385; Taberî, a.g.e, c. 6, s. 78; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 196-197.

²⁴³ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ

²⁴⁴ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 494.

²⁴⁵ Taberî, a.g.e, c. 6, s. 77-78.

Kaynuka hakkında olduğunu zikrederken bir başka görüş olarak bu açıklamanın tam tersine tüm barış ayetlerinin nesh edildiğini Ebû Ubeyde'den naklederek ifade etmektedir. Ebû Ubeyde Bakara sûresi 109. ayette geçen affetmek ve bağışlamak eylemlerinin Mekke döneminde indiğini, kıtal/savaş ayetiyle²⁴⁶ mensuh olduğunu ileri sürmüştür. Ancak İbn Atıyye bu ayetlerin Medine'de indiğini bu görüşün zayıf olduğunu söylemiştir.²⁴⁷

Tevbe 29. ayet öncelikle Rum gazvesi esnasında indiği için Allah müminlere karşı yumuşak ve affedici olmayı emretmesi mümkün değildir. Allah Müslümanların Mekke döneminde yumuşak ve güzel bir şekilde dini anlatmalarını emretmiş, fiilî cihati ve cizyeyi farz kılmamıştı. Ancak 10 yıllık Mekke sürecinden sonra Müslümanlar Medine'ye hicret etmiş ve orada daha güçlü hale gelmişti. Müslümanların birlikteliğinden rahatsız olan Mekkeli müşrikler ve Medine'deki Ehl-i kitap onlara karşı fiili saldırılar düzenlemeye başladı. Bu sebeple Allah zulme uğradıklarından dolayı Müslümanlara savaş izni verdi.²⁴⁸ Yani Allah kendilerine fiili bir teşebbüste bulunulmadığı takdirde savaşa izin vermemişti.

Barış ayetleri savaş ayetleriyle birlikte nesh bakımından değerlendirmek yerine, onların ne zaman, nerede, kimlere karşı söylendiği yani ayetin hangi bağlamda indiği hesaba katılarak hüküm çıkarmaya çalışıldığı takdirde ayetleri nesh etmeden yerli yerince bu ayetlerin her zaman kullanılmasının önü açılmış olmaktadır. Müslümanlarla normal bir şekilde tartışan Ehl-i kitaba karşı, Müslümanlar da kendi delillerini onlara sunabilmekte ve onları ikna yoluna gidebilmektedir. Ancak İbn Atıyye'nin yukarıda vurguladığı üzere Ehl-i kitabın Müslümanlara karşı fiili bir muarazaya girdikleri zaman Müslümanlar da Ehl-i kitaba aynı şekilde muamele edebilmektedir.

²⁴⁶ Tevbe 9/29.

²⁴⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 197.

²⁴⁸ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتِ صَلَاتُكُمْ وَبَيْعُكُمْ وَمَسْجِدُكُمْ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ Hac 22/40.

3.3 Ehl-i Kitabın Yemeklerinin Yenmesi

Ehl-i kitap ile Hz. Peygamber'in özellikle Medine'ye hicretten sonra toplumsal ilişkiler derinleşmiş Müslümanlarla Ehl-i kitap komşu haline gelmiştir. Ehl-i kitapla olan toplumsal birlikteliğin fikhî problemlerin çıkmasına zemin hazırlamıştır. İşte bu problemlerden birisi Ehl-i kitabın yediklerinin Müslümanlar tarafından tüketilmesi sorunudur.

Bu meseleyle ilgili olarak Mâide sûresi 5. ayetinde Allah, “*Ehl-i kitabın yiyecekleri size helal kılındı.*”²⁴⁹ buyurmuştur. İbn Atıyye bu ayetler bağlamında birkaç görüş nakletmektedir: Mâide 5. ayette geçen taâm/yiyecek kelimesini ulemanın bir kısmı kesilerek yenenler manasına yorumlamıştır. Başka bir görüşe göre taâm kendiliğinden olan yiyecekler manasına gelen meyve, buğday gibi yiyeceklerin olduğu ileri sürülmüştür. Bunların yenmesinde sakınca yoktur. Bir kısım ulema da ister haram olsun ister helal olsun Ehl-i kitabın kestikleri bize helaldir. Çünkü onlar Allah'ın koyduğu yasakları değiştirmedikleri ve hayvanın iç yağını yemeyi yasakladıklarından dolayı helal görmüştür.²⁵⁰

İbn Atıyye, Ehl-i kitabın kestiklerinin Müslümanlara mübah kılınması, Allah Teala'nın Müslümanlardan meşakkati kaldırmasına yönelik bir hüküm olarak yorumlamıştır.²⁵¹ Tarihe bakıldığında bu durumun Müslümanlara getirdiği kolaylık bariz bir şekilde anlaşılmaktadır. Özellikle günümüze gelince artık sınırların ortadan kalktığı dünyanın küçük bir köy haline geldiği şu dönemde Ehl-i kitapla olan ilişkimiz eskiye nazaran çok daha artmaktadır. Bugün Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşamakta olan Müslümanlar için bu ruhsat daha derin bir şekilde hissedilmektedir. Çünkü onlar Ehl-i kitap bir coğrafyada buldukları için bu hükmün kolaylığını daha fazla yaşamaktadır.

Taberî, Zemahşerî, Neseî ve Sabûnî bu ayet bağlamında Yahudilerin ve Hıristiyanların kestiklerinin Müslümanlara helal olduğunu dile

²⁴⁹ الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمْ الطَّيِّبَاتُ وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَلَّ لَكُمْ وَطَعَامُكُمْ حَلَّ لَهُمْ

²⁵⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 158.

²⁵¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 159.

getirmiştir.²⁵² Taberî açıklamanın devamında ulemanın farklı görüşlerini aktarmıştır. Bir görüşe göre kendilerine kitap verilen Tevrat ve İncil ehli yanında, Ehl-i kitabın haram kıldıklarını haram, helal kıldıklarını helal kılan diğer din mensuplarının da Ehl-i kitaba dâhil olduğunu aktarmıştır. Diğer bir görüşe göre ise ayetin sadece kendilerine kitap verilenleri kapsadığını ifade etmiştir. Kendilerine kitap verilmediği halde Ehl-i kitabın yoluna girmiş kimselerin kestiklerini yemek helal değildir. Çünkü ayet kendilerine kitap verilenlerden bahsetmektedir. Bu son görüşü İmam Şafii savunmuştur.²⁵³

Alî b. Ebî Tâlip ise Benî Tağlîp kabilesini Hıristiyanlardan saymayarak onların kestiklerinin yenmeyeceğini söylemiştir. Çünkü Benî Tağlîp, Hıristiyanlığın haram kıldıklarını haram, helal kıldıklarını helal kılmadığını, sadece içki içme mevzusunda onlara sadık kaldığını ifade ederek onların Hıristiyanlıktan çıktıklarını bunun için kestiklerinin helal olmadığını açıklamıştır.²⁵⁴ Taberî, Hz. Ali'nin bu açıklamasından yola çıkarak İmam Şafî'nin literal bir okumayla belirtmiş olduğu görüşü nakz ettiğini dile getirmiş ve bundan dolayı İmam Şafî tarafından ileri sürülen görüşe katılmamıştır. Zira Hz. Ali kitap ehli olmaya değil önemli olan onların yolunu yol tutmanın ehemmiyetine işaret ettiğini savunmuştur. Bundan dolayı Taberî ister kendilerine kitap verilenler ister daha sonra Ehl-i kitabın dinini din edinenler olsun kestiklerinin yenebileceğini söylemiştir.²⁵⁵

İbn Atıyye, Hz. Ali'nin Benî Tağlîb'i Hıristiyan saymamasına karşılık olarak İbn Abbas, Hasan, İkrime, İbn Müseyyeb, Şa'bî, Ata, İbn Şihab, Hammad, Katade, Malik ve birçok ulemanın ister Benî Tağlîp, ister diğerleri olsun tüm Yahudilerin ve Hıristiyanların kestiklerinin helal olduğu görüşünü aktarmıştır.²⁵⁶

²⁵² Taberî, a.g.e, c. 3, s. 24; Zemaşerî, a.g.e, c. 1, s. 147; Nesefî, a.g.e, c. 1, s. 326; *Sabûnî, Safvetü't-Tefâsir*, c.1, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 2015, s. 279.

²⁵³ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 24.

²⁵⁴ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 25; İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 159; Zemaşerî, a.g.e, c. 1, s. 467.

²⁵⁵ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 25.

²⁵⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 159.

3.4 Ehl-i Kitapla Evlilik

Ehl-i kitap ile Müslümanlar arası problemlerden bir diğeri de evlenme konusudur. Kur'an'da Mâide sûresi 5. ayette Allah Müslümanlara “*Ehl-i kitaptan muhsan kadınlarla mehirlerini verdiğiniz takdirde size helaldir.*”²⁵⁷ buyurmuştur. Bu ayette geçen muhsan kelimesi hakkında ulema farklı görüşler sunmuştur. İbn Atıyye muhsan kelimesinin dört farklı anlama geldiğini nakletmiştir. Bunlar İslam, iffet, nikah ve hürriyet.²⁵⁸

İbn Atıyye, İbn Abbas'ın Ehl-i kitabı ikiye ayırdığı onlardan harbî olanlarla evliliğin caiz olmadığı ancak cizye verenlerle evlenilebileceğini aktarmıştır. İmam Malik ise çocuğun kafir olma durumu olduğundan dolayı böyle bir evliliği kerih olarak nitelendirmiştir. Ebû Meysere ise Ehl-i kitabın hem hür hem iffetli olarak konumlandırırmış ve onlarla evliliğin caiz olduğunu söylemiştir.²⁵⁹

Bir kısım ulema muhsan kelimesinin hür manaya geldiğini ve Ehl-i kitaptan hür olduğu müddetçe ister iffetli ister fahişe olsun fark etmeyeceğini ifade etmiştir. Bir başka görüş olarak muhsan kelimesinin iffet manasına geldiği ileri sürülmüştür. Bu manaya geldiğini düşünenler, Müslümanlar ister cizye ehlinde olsun ister harbî(savaş durumunda) olsun fark etmeyeceği hepsiyle evliliğin caiz olduğunu savunmuşlardır. Bir başka görüş ise ayetin, Ehl-i kitapla evliliğin sadece Yahudilere ve Hıristiyanlara has olduğunu diğer milletlerden Ehl-i kitaba geçenlerin bu kapsama girmeyeceğini iddia etmiştir. Bu görüşü dile getiren İmam Şâfi'dir.²⁶⁰ Zemahşerî muhsan kelimesinin iffet veya hür manalarına gelebileceğini, kitabî kadınlar hakkında evlenmenin Ebû Hanife tarafından caiz görüldüğünü söylemiştir. İbn Ömer ise kitabî kadınlarla evlenmenin haram olduğunu Bakara sûresi 221 ayette geçen “*Müşrikler ile iman etmedikçe nikahlanmayın.*”²⁶¹ ayetine atıf yaparak açıklamış ve şunu

²⁵⁷ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا آتَيْتُمُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ

²⁵⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 159.

²⁵⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 159.

²⁶⁰ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 27.

²⁶¹ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ

eklemiştir: “*Rabbi İsa olduğunu söyleyenden daha büyük bir şirk koşma görmedim.*”²⁶² demiştir.

Taberî birkaç farklı görüş ortaya koyduktan sonra muhsan ifadesinin hür ve iman etmiş kitabî kadınlar olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah’ın iman etmedikçe onlarla nikaha izin vermediğini ve buna örnek olarak Nisâ 25. ayette geçen “İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyenler ellerinin altında bulunan mümin cariyelerle evlensin.” ifadesini delil getirmiştir. Eğer Nisâ sûresi 25. ayette iffetli olmak kastedilseydi o zaman onlarla evlenmek caiz olurdu. Ancak iffetli olmak anlamı vurgulanmayıp aksine imanlı olmak kıstas olarak belirlendiği için ayet, hür mümin kadınlarla evlenmenin caiz olduğunu bize ifade etmektedir. Bundan dolayı çocuğun kafir olma korkusuyla evlenmemek söz konusu bile olmamaktadır.²⁶³

Yukarıda görüldüğü gibi İslam ulemasından birçok farklı görüş naklettik. Her biri ayetin manasını farklı bir anlama gelecek şekilde yorumladığı için elde ettikleri sonuçlar da farklı olmuştur. İbn Atıyye de herhangi bir tercihte bulunmamış sadece müfessirlerin görüşlerini dile getirmiştir.

4. EHL-İ KİTABIN İMAN ETMELERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Ehl-i kitap arasında Hz. Peygamber’e iman edenlerin olduğu gibi ona karşı mücadele içerisinde olanlar ve onun peygamberliğini kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Allah bu iki sınıf hakkında bilgi verirken onların tutumlarına göre ahiret ahvalinin şekilleneceğini bize bildirmektedir.²⁶⁴

²⁶² Zemahşerî, a.g.e, c. 1, s. 467-468.

²⁶³ Taberî, a.g.e, c. 3, s. 28.

²⁶⁴ Âl-i İmrân 3/110, 113, 199; Mâide 5/65; Mâide 5/68; Ra’d 11/36.

4.1.Ehl-i Kitabı Olumlu Şekilde Niteleyen Ayetler

4.1.1 Allah'ın Ayetlerini Az Bir Ücret Karşılığı Satmazlar

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitap hakkında olumlu şekilde bahseden ayetlerin varlığı göze çarpmaktadır. Onların içerisinde bulunan bazı kimselerle ilgili olarak Kur'an, çeşitli vesilelerle onları övmektedir. Buna örnek olarak Allah, Âl-i İmrân 199. ayette “*Ehl-i kitaptan öyleleri vardır ki Allah'a, kendilerine ve size indirilenlere iman eder, Allah'ın ayetlerini az bir bedele satmazlar.*”²⁶⁵ buyurmaktadır. Ehl-i kitaptan birçok kimse kendilerine indirilen kitapları okumakta ve gelecek olan peygamberin hangi özelliklere haiz olduğunu bilmektedir. Nisâ sûresi 162. ayette²⁶⁶ bu duruma işaret ederek Ehl-i kitaptan olanlar ve müminlerin Hz. Muhammed'e ve ondan önce indirilenlere iman ettiğinden bahsetmektedir. Kur'an'da geçen “*Ehl-i kitaptan ilimde râsih olanlar*” ifadesini İbn Atıyye, onlar kendi kitaplarında peygamber efendimizin özelliklerini okuduklarını bundan dolayı râsih olduklarını bildirmektedir.²⁶⁷ Onlardan bir kısmı için Allah'ın ayetlerini sattıklarından²⁶⁸ bahsederken Âl-i İmrân 199. ayette ise onlardan imanını zedelemeyen kimselerin de olduğuna işaret etmektedir. İbn Atıyye bu ayetin açıklamasında birçok görüş ortaya koymaktadır. Bir görüşe göre bu ayet Habeş kralı Necaşi hakkında nazil olmuştur. O öldüğünde Hz. Peygamber onun için cenaze namazı kılmayı Müslümanlara emretmiştir. Hatta böyle yaptığından dolayı münafıklar, Hz. Muhammed'i ayıplamış, Nasranî dinsizi için namaz kılıyor demiştir. Bu olaydan sonra münafıkların bir kısmı “*Ey Muhammed, o senin kıblene dönmedi.*” dediler. Bunun üzerine “*Doğuda batıda Allah'ındır.*”²⁶⁹ ayeti inmiştir.²⁷⁰

²⁶⁵ وَإِنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خُشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَشْتُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

²⁶⁶ لَكِنِ الرَّسِخُونَ فِي الْعِلْمِ مِنْهُمْ وَالْمُؤْمِنُونَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أُولَئِكَ سَنُؤْتِيهِمْ أَجْرًا عَظِيمًا

²⁶⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 135.

²⁶⁸ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أُنزِلَ اللَّهُ مِنْ الْكِتَابِ وَيَشْتُرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا Bakara 2/174.

²⁶⁹ وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ Bakara 2/115.

²⁷⁰ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 846; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 559.

Nesefî Âl-i İmrân sûresi 199. ayetin muhatabı olarak Ehl-i kitaptan iman edenler, Necran'dan kırk kişi, Habeş'ten otuz iki kişi, Rum'dan sekiz kişi olduğunu ve bunların İsa'ya iman ettiklerini ifade ederek açıklamıştır.²⁷¹

4.1.2. Peygamberlere İndirilen Vahiylere Tasdik Edenler

Ehl-i kitaptan Hz. Peygamber'i kabul edenlerin olduğunu Kur'an'daki şu ayetten öğrenmekteyiz; *"Kendilerine kitap verilenler sana indirilene sevinirler."*²⁷² İbn Atıyye, bu ayette açıkça görüldüğü gibi Ehl-i kitaptan bir zümrenin Hz. Peygamber'e verilenlere iman ettiğini ve onayladıklarını ifade etmiştir. Çünkü onlardan bir kısmı ciddi manada bir peygamber beklentisi içerisine girmişti. Allah Hz. Muhammed'i peygamber olarak seçince Ehl-i kitaptan bazı kimseler kibirlenmeden onu kabul etmiştir.²⁷³

Yine bir başka ayette Ehl-i kitabın tamamının aynı olmadığını onlardan bazılarının gece kalkıp Allah'ın ayetlerini okuduğunu ve secde ettiğini vurgulamaktadır.²⁷⁴ Bu ayetin iniş sebebi olarak İbn Atıyye ve İbn Ebû Hâtim, İbn Mesud'dan şunları aktarmaktadır; peygamber efendimiz bir gece yatsı namazını kılmayı erteledi. Biz onu bekledik, o gelmeyince biz de namazımızı kıldık ve uyuduk. Bizim uyuduğumuz vakitte Hz. Peygamber geldi. *"Müjdeleyin! O uyuyanlar, Ehl-i kitaptan bu namazı kılan zümreden değil."*²⁷⁵ dedi. Taberî, Allah bu ayette Ehl-i kitabın aynı olmadığını ifade ederek mümin ve kafir ayrımı yapmıştır. Üç ayet öncesinde Ehl-i kitaptan iman edenlerin az olduğunu çoğunluğun saptığını bildirmiştir. Daha sonra bu ayette Ehl-i kitaptan mümin olanları övmüştür. Sonra Ehl-i kitaptan kafir olan zümrenin kötü taraflarını ortaya koymuş hem dünya hem de ahiretteki rezil durumlarına işaret etmiştir.²⁷⁶

²⁷¹ Nesefî, a.g.e, c. 1, s. 242.

²⁷² Ra'd 11/36 وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ

²⁷³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 315.

²⁷⁴ آلِيسُوا سَوَاءً مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ Âl-i İmrân 3/113.

²⁷⁵ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 738; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 493.

²⁷⁶ Taberî, a.g.e, c. 2, s. 308.

Yukarıdaki ayetlerden ve İbn Atıyye'nin naklettiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ehl-i kitap içerisinde bir kısım insanların Hz. Peygamber'in davetine teveccüh gösterdiği ve ona iman ettiği anlaşılmaktadır. İbn Atıyye Ehl-i kitap hakkında pozitif olan ayetlerin bağlamında onların içerisinde Abdullah b. Selâm gibi bazı kimselerin olduğu fikrini söyleyerek kolayca kaçmak yerine bu ayetlerin kimlere karşılık geldiğini ifade etmeye çalışmaktadır. Ancak buna rağmen birinci ayette açık açık Hz. Peygamber'in döneminde yaşayan Ehl-i kitap olduğunu dile getirirken ikinci ayetteki muhatap kitlenin hangi döneme ait olduğunu belirtmemiştir.

4.2. Ehl-i Kitabı Olumsuz Şekilde Niteleyen Ayetler

4.2.1. Hakkı Gizlemeleri

Kur'an-ı Kerim Ehl-i kitabın içerisinde bulunan âlimler hakkında sık sık eleştiri yapmaktadır. Onların, toplumun cehaletinden istifade ettiklerini ve halka gerçekleri deklare etmediklerini ifade etmektedir. Buna örnek olarak Âl-i İmrân 71. ayette²⁷⁷ Allah Ehl-i kitaba hakkı batılla karıştırmamalarını, bildikleri halde hakkı batılla gizlememelerini emretmektedir. İbn Atıyye bu ayetin yorumunda şunları nakletmektedir: Ayette geçen hak kelimesinden kastedilenin Allah'ın indirdikleri, batıldan kastedilenin ise kendi elleriyle yazdıklarıdır. Katade ise ayetin yorumunda Allah'ın Ehl-i kitaba Yahudilik ve Hıristiyanlığı İslam'la karıştırmayın, zira biliyorsunuz ki Allah İslam'dan başka din kabul etmediğini söylemektedir.²⁷⁸

Nesefî, Âl-i İmrân sûresi 110. ayet²⁷⁹ bağlamında Ehl-i kitabın Hz. Muhammed'in özelliklerini bildiğini ancak inat ettikleri için kitapta onun yerlerini değiştirip tahrif ettiklerini ileri sürmüştür.²⁸⁰

Bir başka örnek olarak Mâide 68. ayette²⁸¹ Allah kendilerine indirilen Kur'an, Tevrat ve İncil'i uygulamadıkları müddetçe tuttıkları yolun yol

²⁷⁷ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِمَا آتَىٰ اللَّهُ وَأَنْتُمْ تَسْهَوْنَ

²⁷⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 453.

²⁷⁹ وَلَوْ ءَامَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُ هُمُ الْفَاسِقُونَ

²⁸⁰ Nesefî, a.g.e, c.1, s. 208.

olmadığını belirtmektedir. Mâide 68. ayetin devamında Allah, Hz. Muhammed'in peygamber olmasının, onların haset ve küfrünü daha da arttırdığını²⁸² söylemiştir. Sadece kendi kitaplarına uyararak bir metot izlemeleri kitapları birbirinden ayırmaları Allah'ın son peygamberine iman etmemeleri onların gittikleri yolun yanlışlığına işaret etmektedir. Çünkü tüm peygamberler ve kitaplar aynı kaynaktan gelmektedir. Birini diğerinden ayırmak mümkün değildir. Peygamberler bahsinde Bakara 285. ayetin²⁸³ açıklamasında İbn Atıyye Müslümanların özelliklerinden biri olarak peygamberlerin ve kitapların tümüne iman ettikleri görüşünü ifade etmiştik. Allah onların peygamberler hakkındaki tutumlarını kitaplara olan yaklaşımıyla birlikte zikrederek paralellik kurmaktadır.

4.2.2. Hz. Muhammed'i (sav) ve Müslümanları Saptırmak İstemeleri

Allah, Hz. Muhammed'e ve Müslümanlara çoğu zaman Ehl-i kitap hakkında dikkatli olmaya çağırılmış ve Ehl-i kitabın saptığını ve başkalarını da saptırmak istediğini söylemiştir. Örneğin; Mâide sûresi 49. ayette "*Allah'ın indirdiğiyle aralarında hükmet, onların heva ve heveslerine uyma, onlar seni Allah'tan vahyedilenlerin bir kısmını inkar ettirmeye çalışır.*"²⁸⁴ buyurulmuştur. Bu ayetin açıklamasında İbn Atıyye Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e gelip şunu ve şunu bize hükmet biz de sana iman edelim diyerek Hz. Peygamber'i saptırmaya çalıştıklarını dile getirmiştir.²⁸⁵ Ayet Hz. Peygamber'e karşı bir uyarı olmakla birlikte aslında, onun şahsında tüm Müslümanlara seslenmiştir. Çünkü Ehl-i kitap sadece Hz. Peygamber'i saptırmak istememekte aksine tüm Müslümanlara karşı hileler hazırlamaktaydı. Yine başka bir ayette Allah, Ehl-i kitabın Müslümanları kendi dinlerinden saptırmak istediklerini beyan etmiştir.²⁸⁶

²⁸¹ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُمْ عَلَىٰ شَيْءٍ حَتَّىٰ تُقِيمُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أَنزَلْنَا إِلَيْكُمْ مِنَ رَّبِّكُمْ

²⁸² وَلَيَزِيدَنَّ كَثِيرًا مِّنْهُمْ مَا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ مِنَ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا

²⁸³ ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

²⁸⁴ وَأَنْ أَحْكَمَ بَيْنَهُمْ بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَاحْذَرْهُمْ أَنْ يَفْتِنُوكَ عَنْ بَعْضِ مَا أَنزَلَ اللَّهُ إِلَيْكَ

²⁸⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s.202.

²⁸⁶ وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ Al-i İmrân 3/69.

Allah Kur'an'da, iman edenlere Yahudileri ve Hıristiyanları dost edinmemelerini, onlar birbirlerinin dostu olduğunu ifade etmiştir.²⁸⁷ İbn Atıyye bu ayetteki dost kelimesinin anlamını açıklarken onlardan yardımlaşılabilirliğini ancak sevgi, muhabbet bağlamında bir birlikteliğin olmaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü Hz. Peygamber de zırhını yardım için Ehl-i kitaptan almıştır.²⁸⁸ Bu ayetteki muhatabın Ehl-i kitaptan yanlış bir yol takip eden kimselerin olduğu açıktır. Zira Hz. Peygamber günlük hayatında Ehl-i kitaba karşı kendisine hiçbir şekilde zarar vermeyenlerle, husumet içerisine girmemiş onlarla birlikte Medine'de yaşamıştır.

Bir başka ayette Allah Hz. Muhammed'i şöyle uyarmaktadır: “*Yahudiler ve Hıristiyanlar kendi dinlerine uymadıkça senden razı olmaz.*”²⁸⁹ İbn Atıyye bu ayetin iniş sebebi için şunları aktarmıştır: Ehl-i kitap Hz. Peygamber'le barış yapmak istemişti. Hile yaparak bir müddet ona uymayı vaat etmişti. Ancak bu yaptıklarından fayda sağlayamayacaklarını ve onların tuzaklarını Allah Hz. Peygamber'e bildirmiştir.²⁹⁰

Kur'an'da Ehl-i kitabın Müslümanları saptırmak istemesiyle ilgili birçok ayet vardır. Bunlardan son olarak Âl-i İmrân 72. ayeti örnek olarak verebiliriz. Bu ayette Ehl-i kitaptan bir gurubun “*Günün başında ona indirilenlere iman edin, günün sonunda inkar edin.*”²⁹¹ dediler. Bu şekilde davranarak Müslümanları kendi dinlerinde şüpheye düşürerek onları saptırmak istediler. Bunun üzerine Allah, Müslümanların uyanık olmalarını emretti.

6. EHL-İ KİTAPIN ARAPLARLA İLİŞKİSİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Mekkeliler, Ehl-i kitapla etkileşim halinde olduklarından dolayı dinî bir problemle karşılaşınca konuyu açıklığa kavuşturmak için Ehl-i kitaba arz etmekteydi.²⁹² Çünkü onlar kitabî olmakla birlikte dinî konularda bilgin

²⁸⁷ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصْرَىٰ أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فإِنَّهُ مِنْهُمْ Mâide 5/51.

²⁸⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s.203.

²⁸⁹ وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصْرَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مَلَّتُهُمْ Bakara 2/120.

²⁹⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 204.

²⁹¹ وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِنَابِ آمِنُوا بِالَّذِي نُنزِلُ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجِدْ أَلْفَهُارَ وَكُفِّرُوا وَاجِرَهُ

²⁹² İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 242-243.

şahsiyetlere sahipti. Mekkeliler de bunu çok iyi bildiklerinden dolayı Hz. Peygamber’le cedelleşmek ve onu test etmek için Ehl-i kitaptan bilgi edinmekte ve onu Hz. Peygamber’e arz etmekteydi.

6.1 Ehl-i Zikir Olmaları

Ehl-i kitap daha önceki peygamberlere inen vahiyleri bildikleri için Araplar karşısında önemli bir konuma sahipti. Onlar kitaplarını okuyor ve kendi müntesiplerine anlatıyordu. Araplar ise okuma yazma bilmiyordu. Hz. Peygamber Arapların bu özelliğini “*Biz ümmî bir topluluğuz, okuma yazma bilmeyiz.*”²⁹³ diyerek açıklamıştır. Bunun bir ifadesi olarak Kur’an’da birçok yerde ümmî kelimesi geçmiştir.²⁹⁴ Bu kelimeyi Kur’an, Arapları nitelemek için kullanmıştır. İbn Atıyye bu kelimenin Ebû’l-Âliye ve Mücahit’ten rivayet ederek Tevrat’ı bilmeyenlere işaret ettiği görüşünü de nakletmiştir.²⁹⁵

Araplar okuma yazma bilmediklerinden dolayı Ehl-i kitaba giderek onlardan din hakkında bilgi elde etmekteydi. Buna örnek olarak Kur’an, onlara “*Bilmiyorsanız zikir ehline sorun.*”²⁹⁶ demektedir. İbn Atıyye, bu ayette geçen Ehl-i zikirden maksadın Ehl-i kitap olduğunu, çünkü Kureyşlilerin okuma yazma bilmediğini ifade etmektedir. Müfessirimiz bu ayet hakkında bir başka görüşe yer vererek Abdullah b. Selâm’ın “*Biz zikir ehliniz.*” sözünden dolayı Müslümanların kastedildiğini nakletmektedir. Diğer bir yoruma göre Ehl-i Kur’an manasına yani Hz. Peygamber’in ashabı hakkında söylendiği görüşü vardır. Ancak İbn Atıyye bu manayı doğru bulmamaktadır. Çünkü Mekke müşrikler onlara husumet içinde olduklarından ayet Ehl-i kitaba işaret etmektedir. Onlar Hz. Muhammed’i tekzip etmede birbirine karşı muvafık davranmaktaydı. Onun için ayet Mekkelilere, gelmiş peygamberler hakkında bilgi almak istiyorsanız Ehl-i kitaba sorun ki onlar size söylesin demektedir.²⁹⁷

²⁹³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c. 5, Kahire, Dârü’l-Hadîs, 1995, s. 387.

²⁹⁴ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْتَلِمْتُمْ Bakara 2/78; Âl-i İmrân 3/20, 75; A’râf 7/157-158; Cum’a 62/2.

²⁹⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 169.

²⁹⁶ فَسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ Nahl 16/43; Enbiyâ 21/7.

²⁹⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 75.

Bir başka örnek olarak Şu'arâ 196-197..ayetlerinde “*Hem şüphesiz bu (Kur'an) evvelkilerin kitaplarında da vardı.*”²⁹⁸ *İsrâiloğullarından olan bilginlerin onu bilmesi onlar için bir delil değil mi?*”²⁹⁹ ifadesi kadim kitaplarda da Kur'an'ın zikredildiğine işaret etmektedir. İbn Atıyye bu ayetin açıklaması çerçevesinde şu rivayeti aktarmaktadır: Mekkeliler, Yesrip'teki din adamlarına kendilerinden bazılarını gönderip peygamber hakkında sorular sormakta onlar da şu zaman onun zamanı, şu özellikler ona aittir diyerek cevap vermekteydi. Bu şekilde Allah onlara “*Siz zaten Ehl-i kitaba gidip bilgi alıyorsunuz. O aldığınız bilgi Kur'an ile paralellik arz ediyor. Ondan dolayı onların bilmesi delil olarak size yetmez mi?*” demektedir.³⁰⁰

Ehl-i kitap din hakkında doğru bilgilerin yanında yanlış bilgilere de sahipti. Bu sebeple bilmeyen kimseleri kolayca yanlış yöne sevk etmekteydi. Kur'an, bu konu ile ilgili olarak Ankebût sûresi 46. ayette “*Bize ve size indirilenlere bizim ve sizin Rabbinize iman ettik deyin.*”³⁰¹ buyurmaktadır. Müfessirimiz bu ayetin açıklaması sadedinde şunları aktarmaktadır: Ebû Hureyre, Ehl-i kitap Tevrat'ı İbranice okumakta ve onu Arapça açıklamaktaydı. İbn Mesud, Ehl-i kitaptan bilgi edinme hususunda Hz. Peygamber'in “*Ehl-i kitaba bir şey sormayın. Çünkü onlar size hidayet edemez. Ya size hakkı tekzip ettirir ya da size batılı tasdik ettirir.*”³⁰² dediğini nakletmiştir.³⁰³ İbn Atıyye'nin bu naklettiği bilgilerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber Ehl-i kitabın bilgili olduğunu kabul etmekte ve buna karşı Müslümanları uyarmaktadır. Çünkü Ehl-i kitap kendi kitaplarına sahip çıkamadıkları gibi onları tahrif etmiştir. Hz. Peygamber bu bozulmaya vakıf olduğundan dolayı Müslümanları uyararak hakkı batılla karıştırmamaları gerektiğini dile getirmiştir.

²⁹⁸ وَإِنَّهُ لَفِي زُجُرِ الْأَوَّلِينَ

²⁹⁹ أَوْلَمْ يَكُنْ لَهُمْ آيَةٌ أَنْ يَعْلَمَهُ عُلَمَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ

³⁰⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 242-243.

³⁰¹ وَقُولُوا ءَامَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ

³⁰² Ebûbekir İbn Ebû Şeybe, *el-Mûsânef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, c. 5, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989, s. 313.

³⁰³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 4, s. 321.

Yukarıda İbn Atıyye'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Ehl-i kitap Araplara karşı bilgili bir konumdadır. Onlar eski ümmetlerin bilgilerine sahip oldukları için Araplar onlara bu bilgiler hakkında sorular yöneltmiştir. Hatta yukarıda geçen hadisten de anlaşılıyor ki Müslümanlar, Ehl-i kitapla konuşurken o bilgiler hakkında merak ettiklerini sormuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber Müslümanlara dikkatli olmalarını önermiştir.

6.2. Arapların Mallarını Haksız Yemeleri

Kur'an'da Ehl-i kitap kimselerin tümü, aynı çizgide olmadığını daha önce anlatmıştık. İşte o ayetlerden birisi olan Âl-i İmrân sûresi 75 ayette “*Ehl-i kitaptan öyleleri var ki kendilerine kantarlarca mal versen onu sana eksiksiz getirir, öyleleri de var ki dinarlar versen ona bekçi koymadıkça sana geri vermez.*”³⁰⁴ ayeti bize Ehl-i kitabın alış veriş konusunda nasıl davrandığını açıklamıştır. Bu ayetin iniş sebebi olarak İbn Atıyye iki görüş nakletmiştir. Bunlardan ilki; Ehl-i kitap bir zümreden Araplar borç aldılar. Daha sonra o borç alan Araplar Müslüman olunca Yahudiler onlara Müslüman olduklarından dolayı bir daha borç vermeyeceklerini söylediler. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu. İkinci görüş ise Yahudiler Arapların mallarını putlara taptıkları için haksız yere yemeği caiz görmüştür. İslamiyet gelince bu putperestler Müslüman oldular fakat Yahudiler bu adetlerini sürdürmeyi devam ettirdi. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu ve Hz. Peygamber cahiliye adetlerinin ayağının altında olduğunu emaneti ehline verilmesi gerektiğini Müslümanlara emretti.³⁰⁵

Netice olarak İbn Atıyye'nin naklettiği açıklamaların ister birinci görüş, ister ikinci görüş doğru kabul edilsin sonuç olarak ikisinde de Ehl-i kitabın Araplara karşı negatif bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Kendileri kitap sahibi olduğundan Arapları küçük görerek onların mallarını yemeyi caiz görmüştür. Ancak ayetin tamamına baktığımızda tüm Ehl-i kitabın aynı

³⁰⁴ وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُودِّعَ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُودِّعَ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَّتِينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

³⁰⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 457.

zaviyede olmadığı, aksine kendilerine bir şey emanet edildiğinde bir kısmı onu çok iyi bir şekilde koruyup geri teslim ettiğini Allah bize bildirmiştir.

6.3. Ehl-i Kitap ile Müşriklerin Müslümanlara Karşı Birlik Olması

Ehl-i kitap Araplara karşı kötü davranmalarının yanında Müslümanlar söz konusu olduğunda onlarla ittifak haline girebilmekteydi. Kur'an onların bu tutumunu bize aktarmaktadır. Nisâ sûresi 51. ayette geçen *“Kendilerine kitap verilenleri görmedin mi? Onlar tağuta ve cibte iman ederler ve kafirlere ‘Siz iman edenlerden daha doğru yoldasınız’ derler.”*³⁰⁶ ayeti bağlamında İbn Atıyye şu yorumları yapmaktadır: Bu ayet, Araplar ile Ehl-i kitap müntesiplerinin Müslümanlara karşı birlik halinde olduklarını açıklamaktadır. Ayette geçen Tağut ve cibt Allah'tan başka iman, itaat ve kulluk edilen her şeydir. Ayetin iniş sebebi ise Kureyş'ten birisi Kab b. Eşref'e *“Sen bizim ve kavminin efendisisin. Biz yığınlarca kurban kesiyor onları misafirlerimize ikram ediyoruz. Sila-i rahim yapıyor, gelen hacılara su veriyoruz. Ayrıca biz babalarımızın taptıklarına tapıyoruz. Söyle bakalım biz mi yoksa o (Muhammed) mu daha doğru yol üzere?”* dedi. Kab şöyle cevapladı: *“Siz daha doğru bir yol üzere ve din olarak daha sağlam bir dine sahipsiniz.”*³⁰⁷ dedi. Bunun üzerine bu ayetler nazil oldu.³⁰⁸

Yukarıdaki ifadelerden ve müfessirimizin yorumundan anlaşılacağı üzere Ehl-i kitap ile Arap müşrikleri din hakkında birbirlerine güzelleme yapmaktaki ve Müslümanlara karşı birleşmektedir. Onlar bu şekilde yaparak Müslüman olmayın da hangi dinden olursanız olun doğru yoldasınız demektedir. Çünkü Ehl-i kitap bir önceki konuda bahsettiğimiz gibi Arapların okuma yazması olmadığı için ve kutsal kitaba sahip değiller diye onları küçük görmekte bunun yanında mallarını haksız yere yemekteydi. Ancak söz konusu Müslümanlar olunca Ehl-i kitap, Arap müşriklerini övmekte ve onların bu şekilde devam etmelerini istemekteydi.

³⁰⁶ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكُتُبِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطُّغُوتِ وَيَقُولُونَ الَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ ءَامَنُوا سَبِيلًا

³⁰⁷ Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu Nüzûli-l-Kur'an*, Dammam, Dâru's-Salâh, 1992, s. 157.

³⁰⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 66-67.

C. EHL-İ KİTAB ZÜMRELERİNİN AYIRT EDİCİ ÖZELLİKLERİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Kur'an'da Yahudilerin özellikleri Hıristiyanlara göre daha çok geçmektedir. Yahudiler hem kronolojik hem de Kur'an'da daha detaylı ele alındıkları için öncelikli olarak Yahudileri İbn Atıyye'nin yorumları çerçevesinde inceleyeceğiz.

1. YAHUDİLER

Yahudi geleneğinde Yahudileri ifade etmek için üç ayrı isim kullanılmıştır: İbrânî ('İvri), İsrâil (Yİsrâel), Yahudi (Yehudi). "İbrânî" kelimesi yaygın görüşe göre İbrahim'in atası Eber'e, "İsrâil" ismi İbrahim'in torunu Yakup'a, "Yahudi" ismi ise Yakup'un oğullarından Yahuda'ya dayandırılmıştır.³⁰⁹ "İsrâil" kelimesinde geçen "İsrâ" kul anlamında "îl" ise Allah demek olup ikisi terkip edilince de "Allah'ın kulu" manasında Hz. Yakup'a ithaf edilmiştir.³¹⁰ Diğer bir görüşe göre ise İsrâil kelimesi Tevrat'ta anlatıldığı üzere Tanrı Hz. Yakup'la sabaha kadar güreşmiş ve onu yenememiştir. Bunun üzerine Tanrı "Kimsin sen diye sormuş." Ben Yakup'um cevabını verince, Tanrı Yakup'a "Sen artık Yakup değil İsrâil'sin, çünkü sen hem Tanrı'yı hem insanları yendin." demiştir.³¹¹ Yahudi ismi Yakupoğullarından Yahuza'ya nispet edilmiştir. Ancak kelime Arapçaya geçerken Yahuda olarak değişmiştir. Ondan dolayı İsrâiloğullarına Yahudi denilmiştir.³¹² Bir diğer görüşe göre onlar A'raf 157. ayette geçen Allah'a "Tövbe ettik" demelerinden dolayı Yahudi denilmiştir. Onlar Babil sürgünü dönüşünde politeist anlayıştan monoteist Yahvist dinine döndükleri için bu şekilde adlandırılmıştır.³¹³

Ehl-i kitap kavramından bahseden ayetler nüzul ortamına göre farklılık arz etmektedir. Mekkî ayetlerde Ehl-i kitap daha çok olumlu manada ele alınırken Medenî ayetler de ortamın ve muhatapların değişmesiyle daha sert

³⁰⁹ Salime Leyla Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018, s. 16.

³¹⁰ Taberî, a.g.e, c. 1, s 248; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 133; Zemahşerî, a.g.e, c. 1, s. 104.

³¹¹ Tekvin,32/22-32.

³¹² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 157.

³¹³ Salime Leyla Gürkan vd. , *Kur'an'da Yahudiler*, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2019, s. 58.

bir üslup kullanılmaktadır. Bunun sebebi ise Mekke ve civarında yaşayan Yahudilerin Medine'deki Yahudilere nazaran Hz. Muhammed'e daha yumuşak tavır takındıklarından dolayı ayetlerin gelişi de ona göre şekillenmiştir. Kıssaların Mekkî ve Medenî surelerdeki varyantları mukayeseli bir şekilde ele alındığında farklılaşmanın boyutları daha iyi gözlemlenebilmektedir. Mesela Hz. Musa kıssası Mekkî surelerde Firavun ve avanesine karşı tevhid mücadelesi ekseninde yoğunlaşırken, Medenî surelerde Hz. Peygamber ve Yahudilerle ilişkilerin serencamına atıfta bulunur tarzda Musa ile İsrailoğulları arasında yaşanan olaylar ve bilhassa İsrailoğullarının ahde vefasızlık, peygamberlere isyan, nimetlere nankörlük, hakkı gizlemek gibi günahkarlıkları vurgulanır.³¹⁴

1.1. Allah'a Karşı Tutum ve Tavırları

1.1.1. Ahit/Misak ve Seçilmişlik

Misak kelimesi dini bağlamda Allah'ın peygamberlerden ve kullardan aldığı söz olarak kullanılırken dünyevi bağlamda ise kişilerin kendi aralarında yaptıkları anlaşma olarak kullanılmaktadır. Kur'an'da yirmi dört ayette misak kavramı geçmektedir. Ahit ise Allah'a ait söz/taahhüt anlamında Kur'an'da yirmi beş yerde geçmektedir.³¹⁵

Yahudilere İsrâil denilmesinin sebebi yapılan bu ahitle ilişkilidir. Çünkü Tanrı'nın seçtiği ve kutsal topraklar olarak kabul edilen bölgeyi (Kenan/Filistin) kendilerine tahsis ettiği, bununla birlikte Tanrı tarafından kendileriyle ahitleşildiği için bu isimle anılmıştır.³¹⁶

Yahudilerin özelliklerinin başında seçilmişlik inancı gelmektedir. Bu inanç onların diğer milletlerden üstün konuma sahip oldukları şeklinde kendini göstermiştir.³¹⁷ Onlar, üstün olma konumlarından dolayı Yahudi olmayan

³¹⁴ Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2017, s. 216; Gürkan vd., *Kur'an'da Yahudiler*, s. 51-52; Sami Kılınçlı, *Nuzül Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri –Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2018, s. 199-200.

³¹⁵ Gürkan vd., a.g.e, s. 79.

³¹⁶ Gürkan, *Anahatlarıyla Yahudilik*, s. 100.

³¹⁷ Adam vd., *Yaşayan Dinler*, s. 227.

peygamberleri kabul etmemiştir. Hz. Peygamber'e de yapılan en temel itiraz noktası burası olmuştur. Onlar, Hz. Peygamber'e kendileri için gönderilmediğini daha evvel peygamberler bahsinde İbn Atıyye'den naklederek ifade etmiştik.

Yahudilerin Tanrı ile ahitleşmeleri iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki İsrâiloğulları'nın atası olarak kabul edilen İbrahim ile yaptığı daha sonra İshak ve Yakup peygamber ile yenilediği ahittir. Bu ahit İsrâiloğulları'nın sorumluluklarını yüklediği ahittir.³¹⁸ Diğeri ise Mısır'da yaşayan İsrâiloğulları'nı kölelikten Hz. Mûsâ marifetiyle kurtarılması ve Sina Dağı'nda Tanrı ile yapılan ahittir.³¹⁹

Tanrı'nın İsrâiloğulları'nı seçmesinin ve onlarla ahitleşmesinin sebebi olarak farklı yorumlar yapılmıştır. Bir görüşe göre Tanrı Yahudilere olan karşılıksız sevgisinin tezahürü olarak onları seçmiştir. Ancak Tanrı ile yapılan ahit esnasında Sina Dağı'nın tehditkâr bir şekilde tepelerine kapak gibi tutularak emirleri uygulamadıkları takdirde buranın onları helak edeceği belirtildiği için tek başına sevginin olmadığı bunun yanında korkunun da yer aldığı ifade edilmiştir.³²⁰ Diğer bir görüşe göre ise İsrâil'in kendine has meziyetleri sayesinde Tanrı onları seçmiştir. Bu meziyet ise Tevrat'ı hiçbir milletin yüklenmek istememesine karşılık Yahudilerin onu kabul etmesidir. Dolayısıyla İsrâil'in Tevrat'ı kabul etmesi diğer milletlere olan üstünlüğünün en önemli unsurudur.³²¹

Allah'ın İsrâiloğulları'na yönelik ahitleşmesi Kur'an'da da geçmektedir. Bakara sûresi 40. ayette Allah "*Ahdime sadık kalırsanız ahdinize sadık kalırım.*"³²² buyurmaktadır. Burada ahit kavramını cumhur ulema, Allah'ın emir ve yasaklarının tamamının kastedildiğini ileri sürmüştür.³²³ Yine bir başka ayette "*Andolsun ki Allah İsrâil'den söz almıştı. Onlardan on iki*

³¹⁸ Tekvin 17/2-14; Gürkan, a.g.e, s. 103; Gürkan vd. ,a.g.e, s. 72.

³¹⁹ Gürkan vd. , a.g.e, s. 75; Kılınçlı, a.g.e, s. 216.

³²⁰ Gürkan vd. ,a.g.e, s. 202-203.

³²¹ Gürkan, a.g.e, s. 105.

³²² وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ

³²³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 134.

başkanı göndermiştik.”³²⁴ buyrulmaktadır. İbn Atıyye bu ayette İsrâil’in Hz. Mûsâ ile misak aldığını ancak zorba kavmin gücünü anladıklarında bu misaka uymadıklarını “*Sen Rabbi’ne git ve düşmanla savaşın.*” diyerek verdikleri sözü bozduklarını ifade etmiştir.³²⁵

Kur’an’da özellikle Müslümanların Medine döneminde Yahudiler ile yapılan anlaşmalar ve onların bu anlaşmaları bozmalarından dolayı sık sık tarihten örnek verilerek onların ataları gibi yaptıkları vurgulanmaktadır.³²⁶ Buna örnek olarak “*(Resülüm) Onlar, (Benî Kurayza) kendileriyle anlaşma yaptığın, sonra da hiç çekinmeyerek her defasında o anlaşmaları bozmuş kimselerdir.*”³²⁷ ayetini gösterebiliriz. İbn Atıyye, Benî Kurayza’nın Hz. Peygamber’le savaşmayacakları ve aleyhinde yardım etmeyeceklerine dair sözleştiği ancak Ahzab günü Hz. Peygamber’in mağlup olacağı kanaatine ulaştıklarında Kureyş’e silah, zırh ve diğer hususlarda yardım ederek ahitlerini bozmuş olduğunu ve bu durumun Hz. Peygamber’e ulaşınca Yahudilere harp ilan ettiğini ifade etmiştir.³²⁸

1.1.2. Nimet Verilmesi

Kur’an’da çeşitli ayetlerde İsrâiloğulları’na nimet verildiğinden bahsedilmektedir. Buna örnek olarak Bakara 40. ayette Allah “*Size bağışladığım nimetimi hatırlayın.*”³²⁹ buyurmaktadır. Burada geçen nimet kelimesini İbn Atıyye Yahudilerden birçok peygamber çıkması ve onlara kitap verilmesi olarak değerlendirmiştir.³³⁰ Bu yorumu Mâide sûresinin 20. ayeti³³¹ de desteklemektedir. O ayette Allah, nimetimi hatırlayın dedikten sonra o nimetin kendilerinden peygamberler ve yöneticiler çıkması olarak açıklamıştır.

³²⁴ Mâide 5/12. وَلَقَدْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَبَعَثْنَا مِنْهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا

³²⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 168.

³²⁶ Bakara 2/63-64, 83-84, 93; Nisâ 4/154-155; Mâide 5/12-13.

³²⁷ Enfâl 8/56. الَّذِينَ عَاهَدتْ مِنْهُمْ ثُمَّ يَنْفُضُونَ عَهْدَهُمْ فِي كُلِّ مَرْةٍ

³²⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 542.

³²⁹ يُبَيِّنِي إِسْرَائِيلَ أَذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ

³³⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 133

³³¹ وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يُقَوْمِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَءَاتَاكُمْ مَا لَمْ يُوْتِ أَحَدًا مِنَ الْعَالَمِينَ

Aynı şekilde Bakara sûresi 211. ayette geçen “*Kim nimetimi değiştirirse.*”³³² diye buyrulurken bir önceki ayetin içerisinde kendilerine Allah tarafından ayetler gönderildiğine işaret edildiği ve bundan dolayı bu nimetin kitap olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır.

Müfessirimiz, Kur’an’da geçen nimet kelimesinin İsrâiloğulları’na birçok peygamber ve kitap verilmesinin dışında onlara rızık verilme manasında da kullanıldığını dile getirmiştir. Örneğin, Bakara 57. ayette³³³ İsrâiloğulları Tih Çölü’nde iken Allah’ın kendilerini bulutla gölgelendirmesi, gökten menn ve selva (kudret helvası ve bıldırcın kuşu) indirmesi bu nimetlendirme ile bağdaştırılmıştır.³³⁴

İsrâiloğulları’nın Hz. Mûsâ önderliğinde Firavun’un köleliğinden kurtarılması da onlara verilen nimetlerden bir başkasıdır. Bu bahis İbrahim sûresinin 5.³³⁵ ve 6.³³⁶ ayetlerinde Firavun’un İsrâiloğulları’na zulmettiği, erkek çocuklarını öldürdüğü ve kadınları serbest bıraktığını bu durum gerçekleşirken Hz. Mûsâ’nın onları karanlıktan aydınlığa çıkardığını bize bildirmektedir. Sonuç olarak nimetlendirme kelimesi İsrâiloğulları özelinde kullanıldığında onlara peygamber ve kitap verilmesi, bunun yanında Firavun’un zulmünden kurtarılması ve daha sonra çölde çeşitli yiyeceklerle rızıklandırılması olarak kullanılmıştır.

1.1.3. Haddi Aşmaları

Kur’an’da Yahudilerin Allah’a karşı olan tavırlarından bir diğeri haddi aşmalarıdır. Onlar Allah’ın verdiği emir ve yasaklara riayet etmiyor ve Allah’a karşı geliyordu. Örneğin “*Onlara cumartesi günü sınırı aşmayın dedik.*”³³⁷ ayeti Allah’ın cumartesi günü Yahudilere balık tutmayı ve diğer işlerle meşgul olmayı yasakladığına işaret etmektedir. İbn Atıyye bu ayet için şu ifadeleri

³³² وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ

³³³ وَظَلَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ

³³⁴ İbn Ebû Hâtim, a.g.e, s. 95; İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 133.

³³⁵ وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مُوسَىٰ بِآيَاتِنَا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَذَكَرَهُمْ بِآيَاتِ اللَّهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ

³³⁶ وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجَيْنَاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ وَيَدْعُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكَ بَلَاءٌ مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٍ

³³⁷ وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ Bakara 2/65; Nisâ 4/154; A’râf 7/163.

nakletmiştir: Yahudiler deniz kenarında yaşıyordu. Allah'ın kendilerine verdiği bu emri çiğneyerek balık tutmaya ve diğer işleri yapmaya devam ettiler. Allah'ın bu emrini terk ettiler. Bu haddi aşmalarına yönelik Allah onları cezalandırmıştır.³³⁸

Yahudiler Allah'ın emirlerini ve yasaklarını yerine getirmemekle birlikte Allah hakkında olmayan şeyleri söyleyerek haddi aşmaktadırlar. En'âm sûresi 91. ayette “*Allah hiçbir beşere bir şey indirmediyerek Allah'ı gereği gibi takdir edemediler.*”³³⁹ ayetinin iniş sebebi olarak müellif tarafından şu ifadeler nakledilmektedir: Malik b. Sayf adında şişman bir Yahudi âlimi vardı. Hz. Peygamber'le bir gün tartışmaya girdi. Hz. Peygamber ona “*Allah Mûsâ'ya ne indirdiğini okumuyor musun? Allah'ın, Hz. Musa'ya indirdiği kitapta 'Allah, şişman âlimi sevmez yazıyor.'* dedi. ” Bunun üzerine Malik sinirlenerek “*Allah hiçbir kuluna hiçbir şey indirmediy.*”³⁴⁰ dedi. Ayetin yorumundan da anlaşıldığı üzere onlar Tevrat'ı üstlendikleri halde bile bile Allah hakkında ileri geri konuşarak haddi aşmaktadırlar. İsrâiloğulları sadece Allah hakkındaki tavırlarıyla değil aynı zamanda peygamberleri öldürerek ve iftira atarak, kitapları bozarak veya yerini değiştirerek de haddi aşmaktaydılar. Bu konuları peygamberler ve kitaplar bahsinde daha detaylı inceleyeceğiz.

1.1.4. Allah'a İftira Atmaları

Yahudiler çeşitli günah günahlar işlemelerinin yanında onlar Allah'a iftira da atmıştır. Âl-i İmrân sûresinin 181. ayetinde “*Allah fakir, biz zenginiz.*”³⁴¹ dedikleri bildirilmiştir. Bu ayetin, Finhas hakkında nazil olduğu ileri sürülmüştür. Bir gün Hz. Peygamber Hz. Ebubekir'i Beytü'l Mikdas'a Yahudileri İslam'a davet etmek için göndermişti. Orada bir grup Finhas liderliğinde toplanmışlardı. Hz. Ebubekir “*Ey Finhas, Allah'tan kork ve ona teslim ol. Allah'a yemin olsun ki yanınızda bulunan Tevrat'ta yazılı olan Muhammed (sav) hak peygamber olarak geldiğini biliyorsun.*” dedi. Bunun

³³⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 160.

³³⁹ وَمَا قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ إِذْ قَالُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَلَى بَشَرٍ مِنْ شَيْءٍ

³⁴⁰ Vâhidî, a.g.e, s. 220; İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 320; Suyûtî, a.g.e, s. 90.

³⁴¹ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ

üzerine Finhas “Bizim Allah’a ihtiyacımız yok çünkü o fakir biz zenginiz. Eğer Allah zengin olsaydı bizden mallarımızı borç istemezdi.” dedi.³⁴²

Bir başka ayette bu duruma benzer şekilde “Yahudiler Allah’ın eli kapalı dediler. Asıl kendi elleri kapanmış ve lanete uğramışlardır.”³⁴³ ayeti Allah’a iftira atmanın farklı versiyonudur. Bu ayetin inişine sebep olan olay ise onlar bu sözle Allah’ın kendi kazandıklarını eksilttiklerini düşünmüşlerdi. Allah’ın rızık ve genişlikte cimrilik yaptığını söylemişlerdi. Ayetin devamında geçen “Onların eli kapandı.” ifadesi ise hem beddua hem de haber anlamı taşımaktadır. Yani Yahudilerin dünya hayatında Allah için infak etmediklerini ahirette ise cezaya müstehak olacaklarını bildirmektedir. İbn Atıyye, Taberî’den naklederek bu sözün Yahudi Finhas’a ait olduğunu dile getirmiştir.³⁴⁴

1.2 Kitaplar Hakkındaki Görüşleri

1.2.1.Tevrat

İbn Atıyye Tevrat kelimesinin kökeni itibariyle İbranice bir kelime olduğunu Halil ve Sibeveyh’ten naklederek fûaleten vezninden türediğini ifade etmiştir. Kelimenin aslı vûriyeten’dir. Ancak baş harf olan vav, te’ye çevrilmiş ve Tevrat şekline gelmiştir. Müfessirimiz bir başka yorum olarak Zeccac’ın ifadelerine yer vermiştir. Zeccac, kelimenin tef’aleten babından türediğini aynel harfinin üstün olarak okunduğunu ileri sürmüştür. Anlamı, tetiğe basılıp ateş etmeye Tevrat denilmektedir. Adiyat sûresi 2. ayette³⁴⁵ ve Vakıa sûresi 71. ayette³⁴⁶ bu kelime geçmektedir.³⁴⁷

³⁴²İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 548, İbn Hacer el-Askalânî, *el-Ubâb fî Beyâni ’l-Esbâb*, c. 2, Dâr’ul-İbn Cevzî, Yer ve tarih belirtilmemiş, s. 805; Celâlettin Suyûtî, *Lübâbü’n-Nukûl fî Esbabü’n-Nuzûl*, Beyrut, Dâr’ul-Kütübi’l-İlmiyye, Tarih belirtilmemiş, s. 50.

³⁴³أَفْرَأَيْتُمْ أَنزَارَ اللَّيْلِ تُورُونَ وَمَا قَالُوا مَائِدَة 5/64.

³⁴⁴İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 214-215.

³⁴⁵فَأَلْمُورِيَّتِ قَدْحًا

³⁴⁶أَفْرَأَيْتُمْ أَنزَارَ اللَّيْلِ تُورُونَ

³⁴⁷İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 398.

Kur'an'da Tevrat kelimesi çoğu yerde İncil kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. İncil'in İsa'ya, Zebur'un Davut'a verildiği açıkça bildirilirken Tevrat'ın kime verildiği belirtilmemektedir.³⁴⁸ Tevrat'ın açıkça Hz. Mûsâ ile birlikte zikredilmemesinin muhtemel sebebi Medine ve çevresindeki Yahudilerin Tevrat'ı, Mûsâ ve sonrası bin yıllık dönemde oluşan Tanah'la eş anlamlı olarak kullanmalarıyla ilgilidir.³⁴⁹ İbn Atıyye Tevrat'ın Mûsâ'ya (as) indirilen bir kitap olduğunu ifade etmiştir.³⁵⁰ Sabûnî, Âlâ sûresinde geçen suhuf-u Mûsâ'dan³⁵¹ maksadın, Mûsâ'ya Tevrat dışında verilen içinde ibretlik vaazlar bulunan on sayfalık bir kitap olarak yorumlamıştır.³⁵²

1.2.2. Tevrat'ı Tahrif Etmeleri

Tahrif kelimesi herhangi bir şeyin bir halden diğerine tahvil etmek demektir.³⁵³ Kur'an'da Yahudilerin kendi kitapları hakkında tahrif ifadesi geçmektedir. Örneğin Bakara sûresi 75. ayette “ *Onlardan bir kısmı Allah'ın kelamını işitir sonra onu tahrif ederler.*”³⁵⁴ buyrulmaktadır. Aynı şekilde bir başka ayette sözlerin yerlerini değiştirdiklerinden³⁵⁵ bahsedilmektedir. Ancak bu ayetlerde geçen tahrif etme eylemi hakkında ulema Tevrat lafızlarının mı yoksa mananın mı kastedildiği hususunda ihtilaf etmiştir.

İbn Abbas tahrif ve tebdil kavramlarının Tevrat'ın lafızları hakkında olmadığını, onun manasının bozulduğunu ifade etmiştir.³⁵⁶ İbn Atıyye Nisâ 46. ayet³⁵⁷ sadedinde tahrifin, ya sözü uzatarak tevil etme ya da sözü kısaltarak

³⁴⁸ Gürkan vd. , a.g.e, s. 377.

³⁴⁹ Öztürk, a.g.e, s. 83.

³⁵⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 438.

³⁵¹ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى

³⁵² Sabûnî, a.g.e, c. 3, s. 1489.

³⁵³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 169.

³⁵⁴ أَفَنظَمُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلِمَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرَّفُونَ

³⁵⁵ Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41.

³⁵⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 169.

³⁵⁷ مِنَ الَّذِينَ هَادُوا يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ

lafzı değiştirme olarak yapıldığını nakletmiştir. Bu görüşler Tevrat hakkındadır.

İbn Atıyye bu ayetler bağlamında bir başka görüş olarak Kur'an kelimeleri hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir. Mekkî bu görüşü savunmuştur ancak Kur'an'ın lafızlarının değiştirilemeyeceğini onun manasının bozulacağını ileri srmştr.³⁵⁸ Müfessirimiz bu görüşün aksine Kur'an'ın bozulamayacağını, onun Tevrat gibi olmadığını, Tevrat'ın korunması görevinin İsrâiloğulları'nın uhdesine verildiğini ama Kur'an'ın korunmasını bizzat Allah kendi yüklenmiş olduğunu söylemiştir.³⁵⁹

Bu ayetler bağlamında bir diğer yorum ise Hz. Mûsâ ile yetmiş kişinin Allah'ı dinledikleri, ancak bu kişilerin Hz. Mûsâ'dan sonra kitabı bozdukları ifade edilmiştir. Bu görüş İbn Atıyye tarafından zayıf görülmüştür. nkn teklm sıfatı Allah tarafından Hz. Mûsâ'ya özgü bir sıfat olarak verilmiştir. Bu haberi esas aldığımız takdirde Hz. Mûsâ'nın teklm hususiyeti ortadan kalkacağından dolayı bu rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.³⁶⁰ Mustafa ztrk ise bu ayetlerde geçen tahrif meselesinin ayetleri bozmanın ötesinde Medine'deki Yahudilerin Hz. Peygamber'le ve Müslümanlarla alay etmek için kendi kutsal kitaplarındaki birtakım ifadeleri kasten yanlış yorumlamalarına işaret etmiştir. Ona göre Nisâ 46. ve Mâide 41. ayetleri ile bu duruma atıf yapılmıştır.³⁶¹

İbn Atıyye Tevrat'ın şu dört kişi dışında kimsenin kalbinde korunmadığını ileri srmştr. Bunlar Mûsâ, Yuşa, Üzeyir ve İsa'dır.³⁶² Bir başka yerde ise Hz. Mûsâ'nın ahir ömründe Yahudi din adamlarından yetmiş kişiye Tevrat'ın her bir parçasını verdiğini ve Hz. Yuşa'yı halife seçtiğini nakletmiştir.³⁶³

³⁵⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 62.

³⁵⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 169.

³⁶⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 168.

³⁶¹ ztrk, a.g.e, s. 83.

³⁶² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 438.

³⁶³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 413.

Yahudi inancına göre Hz. Mûsâ ölmeden önce Tevrat'ı on üç nüsha kadar çoğaltıp bunun on ikisini kabilelere tevdi etmiştir. Son nüshayı ise Ahit Sandığı'nda muhafaza edilmek üzere kohenlere vermiştir. Daha sonraki dönemlerde kaybolma ve imha edilme tehlikesi olduğu için bu şekilde muhafaza edilmiştir. Babil sürgünü sırasında pek çok din âlimi öldürülmüş ve bu nüshalar ortadan kalkmıştır. Bu sürgün sonrasında Ezra³⁶⁴, Tevrat'ın mevcut nüshalarıyla karşılaştırma yapmak sûretiyle Tevrat'ı yeniden oluşturmuştur. Tevrat'ın bugünkü şekline gelmesi Ezra sayesinde olmuştur. Bu metin daha sonra “*Büyük Meclis*” denilen din âlimleri tarafından çoğaltılmıştır.³⁶⁵

Geleneksel ve Ortadoks Yahudi inancı, Tevrat'ın bozulmadığını onun aslıyla muhafaza edildiğini ileri sürmektedir. Ortadoks dışı mezhepler ise Tevrat'ın otantikliği konusunda farklı yaklaşım sergilemektedir. Gelenekçi yaklaşım lafızların bozulmadığı mananın bozulduğu kanaatinin aksine Modernist/Liberal yaklaşım, Tanrı'nın kendisini Yahudilere izhar etmesinin sonucunda Tevrat, Yahudiler tarafından kaleme alınmış olup Yahudi kültür ve tarihini yansıtan bir eser olduğunu savunmuştur.³⁶⁶

18. yüzyıldan itibaren Tevrat'ın otantikliği hakkında yapılan çalışmalar çoğalmıştır. Bu çalışmalardan dört kaynak teorisi olarak bilenen teze göre mevcut Tevrat nüshaları, dört ayrı dönemde farklı İbranî yazarlar tarafından kaleme alındığı iddia edilmiştir.³⁶⁷

1.2.3. Tevrat Ayetlerini Parayla Satmaları

Yahudileri sık sık niteleyen özelliklerden biri de Yahudilerin Allah'ın ayetlerini az bir ücret karşılığında satmalarıdır.³⁶⁸ Bu ayetlerden biri Bakara

³⁶⁴ Yahudi tarihinde ve geleneğinde önemli bir isim olan Ezra bir peygamber değildir; fakat peygamberden de öte bir konuma sahiptir. Ezra'nın Yahudi tarihinde ön plana çıkışı, Babil sürgününden sonradır. Hikmet sahibi bilgili bir kimse ve “Tevrat'ın usta yazıcısı” (sofer) olarak tanınan Ezra, mabetin yeniden yapımına öncülük etmiştir. Bu şekilde II. Mabet dönemi başlamış oldu. Ezra Babil'den geldikten sonra İsrail topraklarında yaşayan Yahudiler arasında sözlü yorumu ile birlikte tamamen unutulmuş Tevrat'ı yeniden yazmıştır. Bkz. Adam vd. , a.g.e, s. 215.

³⁶⁵ Gürkan, a.g.e, s. 53-54.

³⁶⁶ Gürkan, a.g.e, s. 52-53.

³⁶⁷ Gürkan, a.g.e, s. 54.

³⁶⁸ Bakara 2/41,79; Âl-i İmrân 3/187; Mâide 5/44.

sûresi 41. ayette geçen “ *Ayetlerimizi az bir ücret karşılığında satmayın.*”³⁶⁹ ifadesidir. Bu ayet bağlamında İbn Atıyye, bir görüşe göre Yahudi din adamlarının ayetleri satmaktan nehyedildiğini ileri sürmüştür. Onlar ayetleri az bir ücret karşılığında öğretmiştir. Halbuki kitaplarında “*Ücretsiz öğrendiğin gibi ücretsiz öğret.*” yazmaktadır. Ancak onlar bu öğretiye uymamıştır. Ondandır dolayı Allah onları bu şekilde uyarmıştır. Diğer bir görüşe göre ise Yahudiler “*Alın şu parayı Muhammed kıssasını bu ücret karşılığında değiştirin.*” diyerek kitaplarına ihanet etmişlerdir. Bu tutumlarından dolayı Allah Yahudilere bu şekilde davranmamalarını ifade etmiştir.³⁷⁰

Bir başka ayette “*Ey İman edenler! Ahbarlardan ve Ruhbanlardan birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yer ve Allah yolunda infak etmekten alıkoyar.*”³⁷¹ buyrulmuştur. Müfessirimiz bu ayet hakkında şunları aktarmıştır: Yahudi din adamları Yahudilerden Allah’a infak adıyla para toplamış ve kendi ihtiyaçlarını tanzim etmiştir. Bundandır dolayı Allah onların bu davranışlarını eleştirerek Müslümanlara siz de onlar gibi yapmayın demiştir.³⁷²

Yukarıdaki ayetlerde ve yorumlarda görüldüğü üzere Yahudiler kitaplarını az bir ücret karşılığında kendi menfaatleri için satmıştır. Çünkü onlar Hz. Muhammed’i peygamber olarak kabul etmemiş ayetleri eğip bükerek ona inanılmasının önüne geçmek istemiştir. Onlar hem ayetleri az bir ücret karşılığında değiştirmiş hem de kitaplarından bazı pasajları gizlemiştir. Bu şekilde Hz. Muhammed’e karşı mücadele etmişlerdir.

1.2.4. İlmî Gizlemeleri

İsrâiloğulları’nın temel vasıflarından biri de onların kendi kitaplarındaki bazı ifadeleri gizlemeleriydi. Kur’an onların bu yaptıklarını ifşa etmiştir. Çünkü Yahudi din adamları kendi kitaplarında Hz. Peygamber’in sıfatlarını ve özellikleri hakkında yazılan bilgileri okuyor ve onların içerisinden istediğini

³⁶⁹ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا

³⁷⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 134-135.

³⁷¹ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِّنَ الْأَحْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّا نَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ تَعَذُّبًا لِّمَن ظَلَمَ. Tevbe 9/34.

³⁷² İbn Atıyye, a.g.e, c. 3, s. 27.

açıklıyordu.³⁷³ Bazı pasajlara gelince onu gizliyordu. Bu meseleyle ilgili olan Âl-i İmrân 187. ayette³⁷⁴ Allah, kitap ehlinden kitaplarını insanlara açıklamaları ve ondan hiçbir şeyi gizlememe noktasında ahitleştğini ifade etmektedir. Müfessirimiz tefsirinde yukarıdaki ayet hakkında, Yahudilerin bu emri kulak ardı edip az bir dünyalıkla onu değiştirdiklerini dile getirmiştir. Çünkü, Hz. Muhammed hakkında onlardan söz alınmıştı. Fakat Yahudiler verdikleri söze riayet etmeyip onu gizlediler.³⁷⁵ Neseî bu ayet bağlamında, her ne kadar muhatap Yahudi din bilginleri olsa da ulemanın üzerine düşen vazife; hakikatin açıklanması, zulmün kalkması, nefislerin tezkiye edilmesi ve menfaatin uygulanması için ilmi gizlememelerinin gerekli olduğunu dile getirmiştir.³⁷⁶

Bir başka ayette Allah peygamberine, Ehl-i kitabın gizlediklerini açıkladığını ifade etmektedir.³⁷⁷ İbn Atıyye bu ayet bağlamında, Hz. Muhammed'in nübüvvetinin ispatı niteliğinde olduğunu belirtmektedir. Çünkü Hz. Muhammed'in okuma ve yazması olmadığından Yahudilerin neyi gizleyip neyi açığa çıkardığını bilmemektedir. Buna en meşhur örnek recm hadisesidir. Orada Hz. Peygamber'in bu bilgiyi Allah'tan aldığına işaret vardır. Çünkü o daha önceden bunu bir yerde okumamıştır.³⁷⁸

Neticede Yahudiler hakikati gizlemeye kalkmışlar ancak buna muktedir olamamışlardır. Belki onu gizleyerek kısa vadede netice alabilmiş olsalar da uzun vadede hak tecelli etmiştir.

1.2.5. Hükümleri Değiştirmeleri

Yahudiler kitaplarındaki hükümlere de el uzatarak onları değiştirmiştir. Kur'an, Âl-i İmrân 93. ayette³⁷⁹ Hz. Yakub'un kendisine haram kıldığından başka yiyeceklerin tamamı Benî İsrâil'e helal kılındığını bildirmektedir. İbn

³⁷³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 189.

³⁷⁴ وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاسْتَرَوْا بِهِ تُمْنًا قَلِيلًا

³⁷⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 551.

³⁷⁶ Neseî, a.g.e, c. 1, s. 238.

³⁷⁷ يَا هَلْ أَكْتَبَ قَدْ جَاءَكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ كَثِيرًا مِمَّا كُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْكِتَابِ Mâide 5/15.

³⁷⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s.170.

³⁷⁹ كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِبَنِي إِسْرَائِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَائِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ نُنزَلَ التَّوْرَةَ فَلَمَّا فَتَوَارَ التَّوْرَةَ فَاتْلَوْهَا إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Atıyye, bu ayetin inişine sebep olarak Yahudilerin şöyle demelerini göstermiştir: “Biz kendimize Tevrat’ta zikredilmeyen şeyleri haram kılmıyoruz. Zira onlar bize ta İbrahim babamızdan haram kılınan şeylerdir.” dediler. Bunun üzerine Allah onların yalan söylediğini haram kılınan yiyeceklerin kendileri tarafından konulduğunu söylemiştir.³⁸⁰

En’âm sûresi 148. ayette “Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız şirk koşmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık.”³⁸¹ ayetinin açıklamasında Taberî şunları ifade etmiştir: Eğer Allah dileseydi ne biz ne de atalarımız Allah’tan başka ilahlara kulluk yapabilir, yiyeceklerin birini kendi düşüncemize göre haram kılabilirdik. Ancak Allah bizden razı olmuş ki biz bunları yapabildik, demek istemiştir.³⁸² Bu ayetten de anlaşılacağı üzere aslında onlar kendi yaptıkları günahları itiraf etmiştir. Tevbe sûresinin 31. ayeti bağlamında bu meseleyi daha önce açıklamıştık. Onların içerisinden herhangi birini kabul etmemek veya değiştirmek kendini Rab makamına oturtmak demektir. Halbuki Allah’a imanın şubelerinden biri de onun gönderdiği emir ve yasakları aynen kabul etmektir.

Bu meseleyle ilgili son olarak Âl-i İmrân 50. ayeti zikretmek yerinde olacaktır. Bu ayette Allah “Tevrat’ı doğrulayıcı ve içindeki bazı haram olanları helal edeceğim.”³⁸³ derken, Mûsâ peygamberden sonra Yahudi din adamlarının Tevrat’ın içine sokuşturduğu ne varsa onları çıkartarak aslına çevireceğini İsa peygambere bildirmektedir. Müfessirimiz yorumun devamında Ebû Ubeyde’den naklederek ayette geçen بَعْضَ/bazı kelimesini كُلُّ/tümü olarak yorumlamıştır.³⁸⁴

1.2.6. Hükümleri Uygulamaları

Yahudi din bilginleri Tevrat’ın ayetlerini değiştirmek, az bir ücret karşılığında satmak ve ayetleri gizlemenin yanında ahkamına dair bilgileri de

³⁸⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 472.

³⁸¹ سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَمْنَا مِنْ شَيْءٍ

³⁸² Taberî, a.g.e, c. 3, s. 374.

³⁸³ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَا جِلَّ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ

³⁸⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 441.

uygulamamaktaydı. Onların bu tavırları Kur'an tarafından eleştirilmiştir. Cum'a sûresinin 5. ayetinde “O Tevrat’ı taşıyıp da onu uygulamayanların misali, üzerinde ciltler dolusu kitap taşıyan eşek misalidir.”³⁸⁵ buyrulmaktadır. Taberî ve İbn Atıyye bu ayetin Benî İsrâil’in din bilginleri hakkında nazil olduğunu ifade etmiştir. Çünkü onlar kitaplarının emirlerini ve nehiyelerini biliyor ancak ona riayet etmiyordu. Bunun yanında Hz. Muhammed’in peygamberliğini de onaylamıyordu. Ondan dolayı Allah, Yahudi bilginlerinin durumlarını kitap yüklü eşeğe benzetmektedir. Zira eşek, sırtında kütüphane dahi taşısa ondan hiçbir şekilde faydalanamamakta ve onu uygulayamamaktadır. Yahudi âlimleri, kitapları hafızalarında taşıyorlar ancak onu zerre kadar ne uyguluyor ne de ondan faydalanıyordu.³⁸⁶

1.3.Peygamberlere Karşı Tutumları

Ehl-i kitabın ortak özelliklerini anlatırken Yahudilerin peygamberlere olan tavırlarına değinmiştik. Burada Hıristiyanlardan farklı olarak Yahudilerin kendilerine has olan özelliklere değineceğiz.

1.3.1. Peygamberlere Zorluk Çıkarmaları

Yahudiler sık sık kendi peygamberlerine isyan etmiş ve onlara çeşitli eziyetleri reva görmüşlerdir. Bu meseleyle ilgili olarak A’raf sûresinin 129. ayetinde İsrâiloğulları Hz. Mûsâ’ya “*Sen gelmeden önce de geldikten sonra da bize eziyet edildi.*”³⁸⁷ demektedirler. İbn Atıyye bu ayette geçen “*sen gelmeden önce*” ifadesini Firavun’un, doğan İsrâiloğulları’nın çocuklarını öldürmesinden bahsettiğini ifade etmektedir. “*Sen geldikten sonra*” ifadesi ise Hz. Mûsâ’nın Yahudileri Mısır’dan çıkartıp denizin kıyısına getirip Firavun’un arkadan gelip onları sıkıştırdığında Yahudilerin bu cümleyi Hz. Mûsâ’ya söylemiş olduğunu ileri sürmektedir.³⁸⁸ Devam eden ayetlerde İsrâiloğulları’nın Hz. Mûsâ’ya yaptıklarından bahsedilmektedir. A’raf 131. ayette “*Onlara (İsrâiloğulları)*

³⁸⁵ مَثَلُ الَّذِينَ حُمِلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْجَمَارِ يَحْمِلُ أُسْتَقَارًا

³⁸⁶ Taberî, a.g.e, c. 7, s. 294;İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 307.

³⁸⁷ قَالُوا أَوْذَيْنَا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِيَنَا وَمِنْ بَعْدِ مَا جِئْتَنَا

³⁸⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 442.

iyilik dokununca 'Bu bizimdir.' derler. Kendilerine bir kötülük dokunursa 'Bunu Mûsâ ve beraberindekilerin uğursuzluğuna bağlarlar. Bilesiniz ki başınıza gelenler Allah katındandır, fakat onların çoğu bunu bilmez." ³⁸⁹ buyrulmuştur. Ayette açıkça görüldüğü gibi İsrâiloğulları kendi peygamberlerine zulmetmektedirler.

İbn Atıyye A'raf sûresinin 163 ve 172 ayetleri haricinde Mekkî bir sûre olduğunu ileri sürmüştür. ³⁹⁰ Bu durumda yukarıda geçen ayetler Yahudiler hakkında olmayıp muhtemelen Mekke'deki mütref takımı hakkında nazil olmuştur. Allah Teala Mekke'nin ileri gelen müşrikleriyle İsrâiloğulları'nı ortak payda da anarken Hz. Muhammed'i de Hz. Mûsâ ile aynı kaderi yaşadığını beyan etmiş olmaktadır.

1.3.2.Haset Etmeleri ve İftira Atmaları

Yahudiler Medine'de Evs ve Hazrec kabilesinden eziyet gördüğü vakit onlara bir peygamber geleceğini ve kendilerinin ona iman edip bu iki kabileye üstün olacaklarını vaz ediyorlardı. Bu duruma işaret eden Beyyine sûresi 1-5 ayetlerinde şu şekilde geçmektedir; "Ehl-i kitaptan ve müşriklerden hakkı inkar edenler, kendilerine açık kanıt, ³⁹¹ Allah tarafından gönderilen, tertemiz sayfaları okuyan bir elçigelinceye kadar (buldukları durumdan) ayrılacak değillerdir. ³⁹² O sayfalarda dosdoğru hükümler yer almaktadır. ³⁹³ Ehl-i kitap ancak kendilerine açık kanıt geldikten sonra ayrılığa düştüler. ³⁹⁴ Halbuki onlara, Allah'a kulluk etmeleri, hanifler olarak O'na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekat vermeleri emredilmişti. Doğru din de işte budur." ³⁹⁵ Bu ayetler bağlamında İbn Atıyye şunları söylemiştir: Müşrikler ve Ehl-i kitap Hz. Muhammed'in peygamber olduğunu öğrenince kabule yanaşmadılar. Ayette Ehl-i kitaptan olan Yahudiler eleştirilmektedir. Çünkü onlar bir peygamberin geleceğini biliyordu. Ancak

³⁸⁹ فَإِذَا جَاءَتْهُمْ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبَهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا بِمُوسَىٰ وَمَنْ مَعَهُ إِلَّا إِنَّمَا يَطَّيَّرُ هُمْ عِنْدَ اللَّهِ

³⁹⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 372.

³⁹¹ لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّىٰ تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ

³⁹² رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً

³⁹³ فِيهَا كُتِبَ قِيمَةٌ

³⁹⁴ وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ

³⁹⁵ وَمَا أَمَرُوا إِلَّا لِيُعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ خُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ

ummadıkları ve kendi ırklarından olmayan Arap birinin peygamber olduğunu duyunca haset ederek Hz. Muhammed’i inkar ettiler.³⁹⁶

Yahudiler Müslümanlara karşı kendilerini övmekte ve Allah’ın sevgilileri olduklarını iddia etmekteydi. Ondan dolayı kendileri dışında bir millettten peygamber gelmesini kabul etmemekteydiler. Bu duruma işaret eden ayetler Hadid sûresi 29. ayette şöyle buyrulmaktadır: “*Ehl-i kitap şunu kesinlikle bilsin ki Allah’ın lütfundan hiçbir şey elde etmeye güç yetiremezler. Allah lütfunu dilediğine verir.*”³⁹⁷ Bu ayetler ışığında müfessirimiz, Yahudilerin düşündükleri gibi olmadığını Allah’ın dilediği kimseyi peygamber seçebileceğini ifade etmektedir.³⁹⁸

Yahudiler yukarıdakilere ilaveten peygamberlere yalan ve iftira atmışlardır. Hz. Muhammed’in yanına gelip onu istihfaf ederek tartışmışlardır. Bakara sûresi 102. ayette bu mesele hakkında nazil olmuştur. Allah bu ayette “*Onlar Süleyman’ın hükümranlığı hakkında şeytanların uydurup söylediklerine uydular. Gerçek şu ki Süleyman kafir olmadı, fakat şeytanlar kafir oldular; çünkü sihri insanlara ve Babil’de bulunan iki meleğe, Harut’la Marut’a indirileni öğretmişlerdi. Halbuki bu iki melek ‘Biz ancak imtihan vasıtasıyız, sakın küfre sapmayın.’ demedikçe hiç kimseye bilgi vermezlerdi. Fakat onlar bu iki melekten, karı ile koca arasını açacak şeyleri öğrenmişlerdir. Oysa Allah’ın izni olmadıkça onunla hiç kimseye zarar veremezlerdi. Yine de kendilerine fayda sağlayanı değil zarar vereni öğretmişlerdir. Yemin olsun ki onlar, bunu (sihir) satın alan kimsenin ahiretten nasibi olmadığını çok iyi bilmekteydiler. Karşılığında kendilerini sattıkları şey ne kötüdür, bir bilselerdi!*”³⁹⁹ buyurmuştur. İbn Atıyye yukarıdaki ayetler bağlamında birçok görüş nakletmiştir. Bu görüşlerden ilki, ayette geçen mülk-i Süleyman ifadesinin Hz. Süleyman’ın hükümranlığı, peygamberliği ve kendi durumudur.⁴⁰⁰

³⁹⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 507.

³⁹⁷ لَيْلًا يَعْلَمُ أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّنْ فَضْلِ اللَّهِ وَأَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

³⁹⁸ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 281.

³⁹⁹ وَأَتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيْطَانُ عَلَىٰ مَلِكِ سُلَيْمَانَ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمَانُ وَلَكِنَّ الشَّيْطَانَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا أُنزِلَ عَلَى الْمَلَكَيْنِ بِبَابِلَ هُرُوتَ وَمُرُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّىٰ يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ مِنْهُمَا مَا يُفَرِّقُونَ بَيْنَ الْمَرْءِ وَزَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِيٍّ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلْقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

⁴⁰⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 185.

Mülk-i Süleyman ifadesinin bir başka görüşe göre anlamı ise şudur: Hz. Süleyman etrafındakilere bildiklerini öğretmiştir. Ancak kâhinler ve şeytanlar hak olan bir bilgiye yüz batıl bilgi ilave etmiştir. Sonra onu ilimmiş gibi aktarmışlardır. Süleyman (as) ölünce şeytanlar bu bilgileri Hz. Süleyman tarafından söylendiğini ifade etmişlerdir. Bir başka rivayet ise Hz. Süleyman Asaf b. Berahya adında bir kâtabi vardı. Ona bildiklerini yazdırmış ve onu saklamıştır. O ölünce cinler bu bilgileri bulup çıkarmışlar ve her satırın arasına bir sihir ilave etmişlerdir. Sonra bu Süleyman'dandır diyerek kafir olmuşlardır. Bu durum Hz. Muhammed zamanına kadar devam etmiştir. Hz. Muhammed, Süleyman'ı (as) peygamber olarak ifade edince, Yahudiler “*Bak görüyor musunuz? Muhammed, Süleyman'ı peygamber olarak telakki ediyor. Halbuki o sihirbazdır.*” demişler ve ardından bu ayetler inmiştir. Hz. Süleyman'a attıkları iftirayı Allah peygamberine bildirerek onu temize çıkarmıştır.⁴⁰¹

1.3.3. Gereksiz Soru Sormaları

İslam'a göre soru sormak, araştırmak, akli kullanmak, gidilen yol hakkında düşünmek, körü körüne bağlanmamak son derece önemlidir. Çünkü insan olmanın bir gereği olarak aklımızı kullanmalı yaptığımız seçimlerden sorumlu olduğumuzu bilmeliyiz. Allah bize seçim hürriyeti verdiği için onu en güzel şekilde idare etmeliyiz. Soru sormak akıllı insanların en temel özelliklerinden birisidir. Zira başarıya gitmenin yolu buradan geçmektedir. Ancak sadece soru sormak değil doğru soru sormak da önemlidir. Ondan dolayı Kur'an, gereksiz soru sormayı eleştirmiştir.

Ehl-i kitaptan Yahudilerin peygamberlere istihfaf mahiyetinde sorular yöneltmesi Kur'an'ın bazı ayetleri tarafından tenkit edilmektedir. Bu konu hakkında Allah Bakara sûresi 67-71 arası ayetlerde şöyle buyurmaktadır: “Bir zaman Mûsâ kavmine, ‘Allah size bir inek kesmenizi emrediyor’ demiş;⁴⁰² onlar da ‘Bizimle alay mı ediyorsun!’ demişlerdir.⁴⁰³ Mûsâ, ‘Cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım!’ demiştir.⁴⁰⁴ Bizim adımıza Rabbi'ne dua et de onun ne olduğunu bize açıklasın

⁴⁰¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 185-186.

⁴⁰² وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً

⁴⁰³ قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا

⁴⁰⁴ قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

Yahudilerin, içinde kendilerine hitap eden Hz. Muhammed'e itaat etmeyi emreden ayetler olan özel bir kitap getirmesini istediklerini dile getirir.⁴¹⁴

Konuyla ilgili bir başka ayette “Allah bize (gökten mucize olarak inen) ateşin yiyeceği kurban getirinceye kadar hiçbir peygambere iman etmememizi emretti.”⁴¹⁵ dediler. İbn Atıyye bu sözlerin Yahudi âlimlerine ait olduğunu ve peygamber efendimize karşı çıkmak için bu sözleri sarf ettiklerini dile getirmiştir. Çünkü onlar Allah ile bu şekilde ahitleştiğini ileri sürdüler. Müfessirimiz ilgili ayetin tefsirinde kurban ibadeti hakkında şu tarihi bilgileri vermektedir: Kurban ibadeti Hz. Adem'den itibaren icra edilmiştir. İnsanoğlu Allah'ın rızasını kazanmak için inek, koyun tarzı bir hayvanı kurban eder ve bunun kabul olup olmadığını tespit etmek için bir müddet beklerdi. Eğer gökten yıldırım düşerse kurban ibadeti Allah tarafından kabul olunmuş olarak telakki edilirdi. Daha sonra bu işlem peygamberlerin doğruluğunu göstermek için Yahudiler tarafından uygulanır oldu. Yahudiler Hz. Muhammed'e gelerek aynı işlemi yapmak istediler. Bunun için ilgili ayetler nazil olmuştur.⁴¹⁶ Ayetin devamında⁴¹⁷ daha önceki peygamberlerin açık delillerle ve onların isteklerini getirmesine rağmen onları öldürdüklerinden bahsederek onların samimi olmadığını göstermektedir.

1.4. Müslümanlara Olan Tavırları

1.4.1. İman Edenlerle Alay Etmeleri

Yahudiler peygamberlere zulüm etmelerinin yanında onlara tabi olanlara da husumet içerisindeydi. Müslümanlar onlarla ne zaman bir diyalog kurmak istese hemen onları alaya almaktaydı. Bu duruma örnek olarak Kur'an'da Mâide sûresi 58. ayette Allah, “Onları namaza çağırduğunuzda onu alay ve oyun konusu yaparlar.”⁴¹⁸ buyurmaktadır. Bu ayetin açıklamasında İbn

⁴¹⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 130-131.

⁴¹⁵ Âl-i İmrân 3/183.

⁴¹⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 549.

⁴¹⁷ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ عَهْدُ إِلَيْنَا أَلَّا نُؤْمِنَ لِرَسُولٍ حَتَّىٰ يَأْتِيَنَا بِقُرْبَانٍ تَأْكُلُهُ النَّارُ ۗ فَمَنْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ قَبْلِي بِالْبَيِّنَاتِ وَبِالَّذِي قُلْتُمْ فَلِمَ قَتَلْتُمُوهُمْ ۚ إِنَّ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ۗ

⁴¹⁸ وَإِذَا نَادَيْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ اتَّخَذُوا هُزُوعًا وَرُجْبًا

Atıyye, Müslümanların namaz kılmak için kalktıklarında Yahudiler “*Namaz kılmayanlar namaz kılıyor.*” diyerek inananları alaya aldıklarını belirtmiştir.⁴¹⁹

Bir başka örnek olarak Zuhruf sûresinin 46-55 ayetleri arasında geçen Firavun ile Hz. Mûsâ diyaloglarıdır. Burada Allah, Hz. Mûsâ’ya mucize vererek Firavun’u uyarması ve bunun üzerine Firavunun gülerek yanıt vermesi, daha sonra Hz. Mûsâ’ya alay eder bir şekilde hitap ederek büyücü demesi, Hz. Mûsâ’yı rezil ve anlayışsız olarak halkına takdim etmesi Müslümanlara Allah’ı inkar edenlerin, Allah’a iman edenlerle olan mücadelesine örnek teşkil etmektedir. İbn Atıyye bu ayetlerin Kureyşli müşriklerle Müslümanların mücadelesi bağlamında indiğini ifade etmektedir.⁴²⁰ Çünkü bu ayetler Kureyşli müşriklerin Hz. Peygamber’i ve ona inananları alaya aldıkları esnada inmiştir. Aynı şekilde Firavun’un Hz. Mûsâ’ya yaptığı zulmün benzerini Kureyşliler Hz. Muhammed’e yapmaktaydı. Bu şekilde Allah tarihte yaşanmış bir tecrübe üzerinden örnek vererek bu mücadelelerin birçok örneği olduğunu, bu tür mücadelelerin ilk defa yaşanmadığını birçok peygamberin ve onlara ittiba edenlerin başına çeşitli musibetler geldiğini söyleyerek Hz. Muhammed’i ve Müslümanları teskin etmiştir.

1.4.2. İman Edenleri Saptırmaya Çalışmaları

Yahudiler kendileri iman etmedikleri gibi iman edenleri de hidayetten saptırmaya çalışmıştır. Âl-i İmrân sûresi 12. ayette geçen “*De ki Ey Kafirler! Yenileceksiniz ve cehenneme doldurulacaksınız.*”⁴²¹ ayeti bağlamında müfessirimiz Nakkaş’tan (ö. 351/962) şöyle bir rivayet aktarmıştır: Hz. Muhammed Bedir’de galip olunca Yahudilerden bazıları “*Bu kitabımızdaki hezimete uğratılmayan peygamberdir. Fitneler çoğaldı.*” dediler. İçlerindeki liderler onlara acele etmeyin imanınızı tehir edin dediler. Bu şekilde Muhammed peygamber değildir diyerek küfür üzere devam ettiler. Yahudilerin, kendi içlerinden iman edecek olanları bu yolla engellemeleri

⁴¹⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 210.

⁴²⁰ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 58.

⁴²¹ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْتٌ لَّيْسَ لَهُمْ شُرَكَاءُ لِيُضِلُّوا وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ

Kur'an tarafından tenkit edilmiştir.⁴²² Benî İsrâil'in önde gelen din bilginleri bu yorumdan da anlaşılacağı üzere kendi içlerinden iman edenleri bir şekilde Allah yolundan men etmeye çabalamışlardır.

Yahudilerin Müslümanları saptırmasıyla ilgili olarak bir başka ayetimiz Şûrâ sûresi 16. ayet-i kerimesidir. Bu ayette geçen “(İnsanlar tarafından) kabul edildikten sonra Allah hakkında tartışanlar var ya...”⁴²³ ifadesini müfessirimiz Benî İsrâil hakkında nazil olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü onlar inananları saptırmak ve İslam'dan koparmak için şu şekilde söylüyordu: “Kitabımız sizin kitabınızdan önce indi. Peygamberimiz sizin peygamberinizden önce gönderildi ve dinimiz en güzel dindir.” diyerek Müslümanlara karşı bu sözleri propaganda yaptılar ve bunun üzerine ilgili ayet nazil oldu.⁴²⁴ Yahudilerin bu ifadelerinden anlaşılacağı üzere onlar geçmişe atıf yaparak doğruluğun ölçütünü “eski” olarak tayin etmiştir. Bir şeyin eski olması önemli olmasıyla birlikte onun orijinal olması da son derece önemlidir.

Müellif, Yahudiler bu şekilde Allah'ın doğru yolunda olanları saptırmaya çalıştıkları için Fâtiha sûresinde mağdûb/gazaba uğramış olanlar olarak takdim etmektedir.⁴²⁵ Yani Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmeyip hak yolda bulunanları saptırmaya çalıştıklarından dolayı Allah'ın öfke duymasına sebep olmuşlardır.

1.4.3. İman Edenlere Düşman Olmaları

Benî İsrâil, Müslümanlarla alay etmek ve onları saptırmak istemelerinin yanında içlerinde kin ve nefret duyguları beslemişlerdir. Kur'an bu durumu Müslümanlara bildirmiş ve onları Yahudilere karşı uyanık olmalarını temin etmiştir. Âl-i İmrân sûresinin 119. ayetinde “İşte siz öyle kimselersiniz ki, siz onları sevdiğiniz ve kitabın tamamına iman ettiğiniz halde onlar sizi sevmeyiz. Sizinle karşılaştıklarında iman ettiklerini ifade ederler ancak uzaklaşınca

⁴²² İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 407.

⁴²³ وَالَّذِينَ يُخَاجِرُونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتَجِيبَ لَهُ خُجَّتُهُمْ دَاجِئَةً عِنْدَ رَبِّهِمْ

⁴²⁴ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 31.

⁴²⁵ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 77.

öfkeden parmaklarını ısırırlar.”⁴²⁶ buyrulmuştur. İbn Atıyye bu ayetler bağlamında tefsirinde şunları beyan etmiştir: Bu ifadeler Yahudi münafıkları için inmiştir. Onlar Kur’an’a iman etmemiştir. Allah bu ayette Müslümanlara Yahudi münafıklarının onlara duydukları öfkeyi dile getirmiştir. Yahudi münafıkları Müslümanlara tuzak kuruyor, içlerinde öfke besliyor ve evlerinde bekliyordu. Parmaklarını ısırmalarının sebebi ise öfkelerinin şiddetli olmasına işaret etmiştir. Ancak öfkelerinin şiddetli olmasının yanında güçleri de yetersizdi. Bu sebeple düşündüklerini uygulayamamış ve parmaklarını ısırmışlardır.⁴²⁷

Bir başka örnek olarak Âl-i İmrân sûresinin 99. ayette “*Ey Ehl-i kitap! Niçin iman edenlere onların bulunduğu yolu kötü göstererek Allah’ın yolundan çeviriyorsunuz?*”⁴²⁸ buyrulmaktadır. Bu ayetin iniş sebebi Yahudi Şas b. Kays’tır. O Evs ve Hazrec kabileleri arasına fitne tohumu ekmek istedi. Bunun neticesinde iki grup birbirine savaş ilan etti. Daha sonra mesele Hz. Peygamber’e ulaştınca o “*Ey Müslüman topluluk! Ben aranızdayken cahiliye adetlerine geri mi döneceksiniz?*” dedi. Evs ve Hazrec kabileleri yaptıkları yanlışın farkına vardılar ve birbirlerine sarılarak barıştılar. Bu ayetlerde Şas b. Kays’ın yaptığı düşmanlığa binaen inmiştir.⁴²⁹ Evs ve Hazrec kabilesi Medine’de yaşayan Müslüman olmadan önce birbirleriyle yıllarca savaşmış iki kabiledir. Hz. Peygamber Mekke’deyken Müslüman olan bu iki kabile eski husumetlerini bir kenara koyarak birbiriyle barışmıştır. Şas b. Kays bu iki kabilenin eskilerini karıştırarak onları birbirine düşürmeye çalışmıştır. Ancak Hz. Muhammed’in araya girmesiyle bu plan başarısızlığa uğramıştır.

⁴²⁶ هَآئِنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لُفُّوكُمْ قَالُوا ءَامَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمُ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُثَوِّبَاتٌ بِغَيْظِكُمْ

⁴²⁷ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 497.

⁴²⁸ قُلْ يَا هَلَالِ الْكِتَابِ لِمَ تُصَدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ مِنْ ءَامَنَ تَبِعُونَهَا عَوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ

⁴²⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 480-481; İbn Hacer, a.g.e, c. 2, s. 722.

2.HİRİSTİYANLAR

Kur'an'da Hıristiyanlar نَصْرَانِيًّا/nasârâ/نَصْرَانِيَّ/nasrânî kelimesiyle ifade edilmiştir.⁴³⁰ Nasârâ Şam'da bir yerleşim yerine nispet edildikleri için bu isimle anılmışlardır.⁴³¹ İbn Atıyye bu görüşün dışında onların birbiriyle yardımlaşmalarından dolayı ya da İsa'nın havarilerine “*Kim Allah için bana yardım eder.*”⁴³² cümlesinde geçen yardım etmek fiilinin Arapça karşılığı nasara olduğu için bu isimle anıldığını ileri sürmüştür.⁴³³ Kur'an'da hem övgü hem yergi bağlamında on beş kez (sadece bir yerde nasrânî) nasârâ şeklinde geçmiştir. Bu terim muhtemelen İslam'dan önce Araplar tarafından bilinmekte olup Hıristiyanları nitelemek için kullanılmıştır. Nitekim Mâide sûresi 14. ayette “*Biz Nasârâ'yız.*”⁴³⁴ demeleri bu kelimeyi bildiklerine işarettir.⁴³⁵ Hıristiyan kelimesi ise kökeni Yunanca'da İsa'ya kutsanmış kişi anlamında Hıristos denilmesinden gelmiştir.⁴³⁶ Kur'an'da geçen nasârâ/nasrânî kelimesini sadece Hıristiyanlardan bir gurubu ifade etmek için kullanılmamıştır. Mezhepsel farklılıklara vurgulayan isimlendirmelere hiçbir ayette temas edilmediği için Nasturi, monofizit Yakubi, Melkit veya Ebionit ve Aryuşular da dahil dönemin tüm Hıristiyanlarını çoğunlukla bu isimlendirmede karşılık bulduğu söylenebilir.⁴³⁷

⁴³⁰ Bakara 2/62, 11,113, 140; Âl-i İmrân 3/67; Mâide 5/14, 18, 82; Tevbe 9/30, 34; Hac 22/17; Hadid 57/29.

⁴³¹ Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l Ayn*, Beyrut, Darü'l Kütübi'l İlmiyye, 2003, c. 4, s. 228; Taberî,a.g.e, c. 1 , s. 230; Ebubekir Enbârî, *ez-Zâhir fî Meâniyi'l Kelimâti'n Nâs*, Beyrut, Müessesü'l Risale, 1992, c. 1, s. 73; Muhammed b. Ahmed b. el-Ezherî, *Tehzîbü'l Lüğa*, Beyrut, İhyâi't Tûrâsi'l Arabî, 2001, c. 11, s. 56; Zemaşşerî, a.g.e, c.1, s. 115; İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 157;İbn Manzur, *Lisanü'l Arab*, Beyrut, Dâru İhyai't Turâsi'l Arabî, 1999, c. 14, s. 162. Hz. İsa Kral Herod'un ölüm tarihi olan m.ö. 4 yıllarında (diğer görüş m.ö. 6) Galile bölgesinde Nasıra (Nazareth) kasabasında Bakire Meryem'den dünyaya gelen bir Yahudi idi. Bkz. J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*,(çev. Aret Demirkaynak), İnkılap Yayınları, 2017, s. 87.

⁴³² مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ Saff 61/14.

⁴³³ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 157.

⁴³⁴ قَالُوا إِنَّا نَصْرَانِيَّ

⁴³⁵ Mahmut Aydın ve Asım Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, KURAMER Yayınları, Ankara, 2019, s. 124.

⁴³⁶ J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, s. 90.

⁴³⁷ Mahmut Aydın, Asım Duran, a.g.e, s. 124-125.

2.1. İncil

İncil kelimesinin aslı “iyi haber, müjde” anlamında Yunanca euaggelion(euangelion) olup Latince’ye evangelium, Fransızca’ya évangile olarak geçmiştir. İncil kelimesini Ahd-i Cedîd külliyyatı içinde Hıristiyanî anlamda ilk defa Pavlus “İsa tarafından öğretilen yeni doktrin” anlamında kullanmıştır.⁴³⁸ İbn Atıyye İncil kelimesini Ef’îl babından geldiğini kökünün necele olduğunu kelime anlamı ise bir şeyi atmak, bir şeyin diğerinden ayrılması, yerden su fışkırması, çocuğun doğması anlamlarına geldiğini söylemiştir.⁴³⁹ Kur’an, İncil’in Hz. İsa’ya verildiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁰

İncil kelimesi, havariler sonrası dönemde II. yüzyıldan itibaren kilise dilinde kurtuluş müjdesiyle İsa Mesîh’in doktrinini içeren, havarilerin bizzat görgü tanığı oldukları yazıları, Hz. İsa’nın hayat ve öğretisine dair havarilere ait dinî bilgileri ihtiva eden kitapları ifade etmeye başlamıştır. Bu çerçevede önce söz konusu kitapların muhtevasını belirtmek, kurtuluş müjdesini bütünlüğü içinde ifade etmek üzere tekil, daha sonra kitapların kendileri için çoğul olarak kullanılmıştır. Hıristiyanlar, Mesîh’in sadece İncil’i olduğunu ancak bu İncil kendini dört şekilde gösterdiğini ileri sürmüştür.⁴⁴¹

Yeni Ahit’in kutsal kitabın bölümlerinden biri olarak kabul edilmesi Patristik döneme aittir; zira kaynaklara göre bu metinlerin düzenlenmesi 180 yılları civarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlıkta 4. yüzyıldan itibaren bu metinler kanonik olarak isimlendirilmiştir.⁴⁴²

İncil’in otantikliği hususundaki tartışmalara Müslüman âlimler de katılmıştır. Onlar Hz. Muhammed’in özelliklerini İncil’de geçtiğini ifade eden bazı ayetlerden⁴⁴³ yola çıkarak İncil’i eleştiri konusu yapmışlardır. Ancak

⁴³⁸ Ömer Faruk Harman, “ İncil”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.22, İstanbul, 2000, s. 270-276.

⁴³⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c.1, s. 398.

⁴⁴⁰ وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَءَاتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ Hadîd 57/27.

⁴⁴¹ Ömer Faruk Harman, “ İncil”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.22, İstanbul, 2000, s. 270-276.

⁴⁴² Gündüz, a.g.e, s. 48.

⁴⁴³ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي النَّوْرَةِ وَالْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ A’raf 7/157; Saff 61/6.

Kur'an'da İncil'in tahrif edilmesiyle ilgili herhangi bir ayet yoktur. Bundan dolayı İbn Atıyye Hıristiyanların kutsal kitabıyla ilgili eleştiri yapmamıştır.

Tahrif meselesiyle ilgili olan ayetlerin tümü Yahudilere aittir.⁴⁴⁴ Kur'an'ın bu şekildeki yaklaşımı İncil'in bozulduğunu ya da bozulmadığını göstermemiştir. Kur'an, Hıristiyanlarla muhatap olurken onların kitaplarının otantikliği üzerinden bir sorgulamaya gitmek yerine onların anlayışları üzerinden onları eleştirmiştir. Müellifin açıklamalarından yola çıkarak önceki bölümlerde ifade etmiştik. Kur'an, Ehl-i kitabın yanlış inanışlarını ortaya koymuş ve istikametten ne kadar saptıklarını belirterek onlarla mücadele içerisine girmiştir. Zira Kur'an ne İncil'e ne de Tevrat'a karşı olumsuz bir tavır içerisinde olmamış onların takipçilerine karşı uyarılarda bulunmuştur. Bunun yanında Kur'an kendinden önce indirilen Tevrat ve İncil'i tasdik ettiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁵

2.2. Hz. Peygamber'le Lanetleşmeleri

Necranlı Hıristiyanlar'dan bir heyetin Medine'ye gelerek orada günlerce Hz. Peygamber'le tartışmışlar ve Hz. İsa'nın Tanrı olduğunu hararetle savunmuşlardı. Kendi gibi düşünmeyenlere de kızarak babasız bir kimsenin olamayacağını ondan dolayı ona Tanrı demeyenin saygısızlık yaptığını iddia etmişlerdi.⁴⁴⁶ Bunun üzerine Allah Hz. Adem'den örnek vererek onun hem anasız hem babasız yaratıldığını ifade etmiş⁴⁴⁷ ve Hz. İsa'yı Tanrı olarak telakki etmelerinin yanlışlığını göstermiştir.

Hıristiyanlar kendilerinin hak yolda olduğunu ısrarla savunmaya devam ettiler. Onlar doğru yolu görmelerine rağmen inat ederek Hz. Muhammed'i kabule yanaşmadılar. İbn Atıyye bu minvalde tefsirinin Âl-i İmrân sûresi 61. ayet bağlamında şunları beyan etmiştir: Bu tartışmaların iyice hararetlendiği bir gün Hz. Peygamber “ *Keşke bizimle sizin aranızda bir örtü olsa ne siz bizi ne*

⁴⁴⁴ Muhammet Tarakçı, "İslam Kaynaklarında İncil Tartışmaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları 4 (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları)*, 2004, s. 262.

⁴⁴⁵ نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ Âl-i İmrân 3/3

⁴⁴⁶ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 397.

⁴⁴⁷ إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ Âl-i İmrân 3/59.

de biz sizi görebilsek.” diyerek Âl-i İmrân sûresi 61. ayette geçen “ Her kim sana gelen ilimden sonra bu konuda seninle tartışırsa de ki: Gelin! Çocuklarımızı ve çocuklarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağırâlim. Sonra da Allah’ın laneti yalancılara üzerine olsun diye dua edelim.”⁴⁴⁸ ayetini okumuştur. Bu ayet okunduktan sonra Hıristiyanlar lanetleşmekten sakındılar ve Hz. Peygamber’den yarına kadar müddet istediler. Sonra bu grup Seyyid ve Âkib’e gittiler. Onların görüşlerini aldılar ve lanetleşme hususunda mutabakata vardılar. Daha sonra Âkil’e gittiler. O, yaptıklarının yanlış olduğunu söyleyerek “Kim peygamberse sizi helak etsin, kim de mülk sahibiyse sizde olmayanı ortaya koysun.” dedi. Bunun üzerine Necranlılar bunun nasıl olacağını sordular. Bunun üzerine Âkil “Eğer peygamber sizi buna çağırırsa o zaman lanetleşmeden sakının ve Allah’a sığının.” dedi. Necranlılar ertesi gün Hz. Peygamber’in yanına gelerek lanetleşmekten vazgeçtiklerini ve Allah’a sığındıklarını ifade ettiler.⁴⁴⁹

2.3. Müslümanlara Sevgi Bakımından Yakın Olmaları

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Kur’an Ehl-i kitap grupları ele alırken bütüncül olarak yaklaşmamakta bağlama ve kişilere hitap ederek meramını ifade etmektedir. Birçok ayette Yahudilerin ve Hıristiyanların olumsuz özelliklerinden bahsederken onların içerisinde bazı kimselerin var olduğu ve o kimselerin pozitif yönlerinin olduğunu hatta bazılarının iman ettiğini beyan etmektedir. Bu meseleyle ilgili olarak Mâide sûresinin 82. ayetinde Allah “Andolsun ki müminlere düşmanlık bakımından Yahudi ve müşrikleri en azgın olarak bulacaksınız. Müminlere sevgi bakımından en yakın olarak da ‘Biz Hıristiyanlarız.’ diyenleri bulacaksınız.”⁴⁵⁰ buyurmuştur. İbn Atıyye bu ayetin kendi döneminde de geçerli olduğunu söylemiştir. Çünkü Yahudiler peygamberleri hep yalanladılar, onları öldürdüler ve onlara isyan ettiler. Düşmanlık ve hasette hep ısrarcı oldular. Hıristiyanlara gelince; onlara, İslam

⁴⁴⁸ فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ آبَاءَنَا وَأَبْنَاكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ فَنَجْعَلْ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكٰذِبِينَ

⁴⁴⁹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 1, s. 447.

⁴⁵⁰ لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَدُوًّا لِلَّذِينَ ءَامَنُوا الْيَهُودَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا وَلَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ ءَامَنُوا الَّذِينَ قَالُوا إِنَّا نَصْرُكَ

tebliğ edildiğinde saf bir şekilde iman ettiler. Hz. Peygamber de onları desteklemek mahiyetinde Rûm askerlerinin galip olacağı müjdesini verdi. Daha sonra Rûmlar galip geldi; putperestlerin, Mecusilerin ve Yahudilerin İslam'a olan azimleri kırıldı. Bu ayette geçen Hıristiyan lafzı onların kendilerine verdiği lakaptır. Çünkü onlar aslen haşyet ehli bir zümredir. Bunun için kilise ve manastır inşa etmişlerdir. Yahudiler ise sanki ahirete inanmıyormuşçasına rekabet halinde dünya için çabalamışlardır.⁴⁵¹

2.4. Ruhbanlığı İcat Etmeleri

Kur'an'da Hıristiyanlarla ilgili olarak eleştirilen bir diğer husus ise ruhbanlığı icat etmeleridir. Hadid sûresi 27. ayette Allah "... *Sonra onların izinden peygamberlerimizi peş peşe gönderdik. Arkalarından Meryemoğlu İsa'yı gönderdik, ona İncil'i verdik. Ona uyanların kalplerine şefkat ve merhamet yerleştirdik. Kendilerinin icat ettikleri ruhbanlığa gelince, biz onlara bunu emretmemiştik; sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapmışlardı, ama buna hakkıyla riayet etmediler. Biz de içlerinden iman edenlere mükafatlarını verdik ama çokları yoldan çıkmışlardır.*"⁴⁵² buyurmuştur.

Ruhbanlık kelimesi İbn Atıyye'ye göre rebebe/rahip kelimesinden türemiş ve korku anlamına gelmektedir. Müfessirimiz Hıristiyanların, dini yaşama konusunda üç guruba ayrıldıklarını ifade etmiştir. Bunlardan ilk grup din adına memleketlerle savaştı, öldü ve öldürdü. Diğer grup şehirlerde yaşadılar ve dini tebliğ ettiler. Üçüncü grup ise şehirleri terk edip kiliseler ve manastırlar inşa ettiler. Yaptıkları bu mabetlerde uzlete çekilmek istediler. İşte bunlara ruhban ismi verildi. Ancak bu ruhbanlığı Allah onlara farz kılmadı. Onlar Allah'ın rızasını kazanmak için böyle bir yola tevessül ettiler. Fakat onu gereği gibi takdir edemediler. Bundan dolayı ayetin devamında hakkıyla riayet edemediler denilmektedir. Müfessirimiz, hakkıyla riayet edemediler cümlesini

⁴⁵¹ İbn Atıyye, a.g.e, c. 2, s. 225-226.

⁴⁵² ثُمَّ فَقَّيْنَا عَلَىٰ آثَرِهِمْ بِرُسُلِنَا وَفَقَّيْنَا بِعِيسَىٰ ابْنِ مَرْيَمَ وَآتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهْبَانِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَا رَعَوْهَا حَقَّ رِعَايَتِهَا فَآتَيْنَا الَّذِينَ ءَامَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَكَثِيرٌ مِنْهُمْ فَسِوَةٌ

İbn Zeyd'e göre onların bu uydurduklarına sadık kalamadıkları ve onları tebdil ettikleri anlamına geldiğini aktarmıştır.⁴⁵³

⁴⁵³ İbn Atıyye, a.g.e, c. 5, s. 270.

SONUÇ

İbn Atıyye, tefsir alanında çalışma yapmış önemli âlimlerden birisidir. Bu sebeple çalışmamızın başında onun kimliğini ortaya koymaya çalıştık. Daha sonra onun istifade ettiği kaynakları ve ulemanın onun hakkındaki düşüncelerine yer verdik.

İbn Atıyye, Ehl-i kitap kavramını Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanmıştır. Ehl-i kitap şemsiye bir kavram olduğu için bazen Yahudiler bazen Hıristiyanlar bazen ise Ehl-i kitap içerisindeki şahıslar için kullanılmıştır. Bundan dolayı Kur'an'ın nüzulüne sebep olan olayları çok iyi analiz etmek gerekmektedir. Zira Kur'an, yirmi üç yılda nazil olduğu için aynı kelimeyi hem pozitif hem negatif anlamda kullanmıştır. Bunun sebebi ise muhatap kitle ve konjektür değiştikçe ayetlerin geliş formu da değişmiştir. Mekke'de inen Ehl-i kitap ile ilgili ayetler olumlu iken, Medine'de inen ayetler olumsuz muhtevaya sahiptir.

Ehl-i kitabın kelime anlamı çok geniş olduğu için Kur'an'dan herhangi bir Ehl-i kitap hakkındaki ayeti ele alarak yorum yapmanın doğru olmayacağı kanaatine ulaşmaktayız. Çünkü tek bir ayetten oluşan kanaat, bir başka ayetin muhalifi olabilmektedir. Ondandır dolayı her ayet bağlamında anlam kazanmaktadır. Kur'an, okuyanlarına bu kavramla tümel bir perspektif yerine tikel sonuçlar elde etmektedir. Çünkü o genellemeye gitmemekte kendi içerisinde durumu göz önüne alarak değerlendirmektedir. Örnek olarak Üzeyr Allah'ın oğludur diyenlerin Hicaz'da birkaç kişi olduğunu veya Allah'ın eli kapalıdır ifadesini kullananın Yahudi Finhas olduğunu nakletmiştik.

Esasında Kur'an, birçok noktada Ehl-i kitabın âlimlerine karşı eleştiri getirmektedir. Tevrat'ın tahrif edilmesi, ahitlerine sadık kalmamaları, âlimlerin ilmi gizlemesi ve inanmaya eğilimli olanları yanlış yönlendirmeleri, hükümleri gizlemeleri gibi meselelerde eleştiri mercii hep Ehl-i kitabın âlimlerine karşı olmuştur. Zira İbn Atıyye tefsirinde Ehl-i kitap âlimleri hakkında Tevrat'ın aslî dilini bildiğini ve onu okuma yazma bilmeyen halka tercüme ettiğini nakletmiştir. Bu sebeple Ehl-i kitap inancına mensup olanları

yanlış yönlendiren hahamlar ve ruhbanlar Kur'an tarafından sıkça eleştirilmiştir. Genel itibariyle Ehl-i kitap âlimleri dışındaki kimseler, bu eleştirilerin odağında olmamıştır.

Kur'an, Ehl-i kitabı ne tümüyle kötü betimlemiş, ne de tümünden istikamet üzere olduğunu nakletmiştir. Sadece fotoğraf ne ise onu bize ifade etmiştir. Hz. Muhammed bundan dolayı kendisine ve Müslümanlara kötülük yapmayan Ehl-i kitap kişilerle iyi ilişkiler kurmuş onlara düşmanlık beslememiştir. İbn Atıyye Mâide sûresi 51. ayetinde geçen *onları dost edinmeyin* ifadesi için Ehl-i kitapla hiçbir şekilde münasebetlerde bulunmayın demediğini onlarla Hz. Peygamber'in iletişim içerisinde bulunduğunu aktarmıştır. Bu sebeple Ehl-i kitap bir kimsenin hangi isim altında olmasından ziyade Müslümanlara bakışı önem arz etmektedir.

İbn Atıyye, Ehl-i kitap bir coğrafya olan Endülüs'te yaşaması onun Ehl-i kitap ayetleri hakkındaki düşüncelerinin önemini artırmaktadır. Zira Kâdı Ebû Muhammed özellikle Hıristiyanlarla hem komşu olmuş hem de onlara karşı savaşlara katılmıştır. Müellifin Hıristiyanlarla olan bu yakın ilişkilerinden yola çıkarak Kur'an-ı Kerim'i yorumlarken aşırıya kaçmadığı ve mutedil bir şekilde yorumladığı görülmektedir. Müfessir, Mâide sûresinin 82. ayeti bağlamında Müslümanlara karşı Ehl-i kitap içerisinde kabul edilen Hıristiyanları, Yahudilerden daha yakın görmektedir. İbn Atıyye bu ayetin kendi döneminde de aynen geçerli olduğunu vurgulamaktadır.

İbn Atıyye, tefsirinde ilk olarak ayetlerde geçen kelimelerin hangi kökten türediğini ifade etmektedir. Kelimenin anlamını verdikten sonra yer yer Arap şiirinden alıntılar yapmaktadır. Kelime ve Arap şiirinden alıntıya gerek duymadığı yerlerde ise ulemadan rivayetleri nakletmekte daha sonra ihtiyaç gördüğü takdirde görüşünü deklare etmektedir. Müellif özellikle fikhî meselelerde görüş beyan etmekten kaçınmaktadır. Ehl-i kitabın yiyeceklerinin tüketilmesi, Ehl-i kitapla evlenilmesi, kıtal ayetleri gibi meselelerde görüşünü söylemekten uzak durmaktadır. Birçok ayette bağlama vurgu yaparak rivayetleri kronolojisine dikkat eden ve yer yer rivayetlerin bağlama uymadığı gerekçesiyle reddeden İbn Atıyye bu konularda suskun kalmasının üç anlamı olabilir. Birinci anlamı, müellifin fikhî meselelerde kendini yeterli görmemesi

ve dolayısıyla ahkâmla ilgili ayetlerde kendi görüşünü ileri sürmekten sukût etmesidir. Ancak bu ihtimal bize uzak gelmektedir. Zira kaynaklar müfessirin çok iyi fikhî bilgiye sahip olduğunu nakletmektedir. İkinci anlamı, ulemadan naklettiği görüşler arasında kendine yakın hissettiği yorumu seçmemiştir/seçmemiştir. Üçüncü anlamı ise doğru anlamı bulmayı okuyucuya havale etmiştir.

Müfessir, Mâide sûresinin 82. ayeti dışında Ehl-i kitap ile ilgili politik ayetleri kendi dönemiyle bağlantısını kurmamıştır. Böyle bir yol takip etmesinin muhtemel sebebi ayetlerin, Hz. Peygamber döneminde ne anlama/anlamlara geldiğini ortaya koymaya çalışması olabilir. Bu şekilde tavır takınmaya iten diğer bir sebep ise müfessirin kendi dönemini Kur'an'dan bağımsız bir şekilde yorumlamış olabileceği ihtimalidir. Bu sebeple yaptığı ictehadları Kur'an ile irtibatlandırmadan ortaya koymuş olabilir.

İbn Atıyye, tefsirinde kendi dönemiyle alakalı olarak yorumlara rastlanılmasa da onun düşüncelerinin şekillenmesinde Endülüs'te doğmasının büyük önemi olmuştur. Zira bir eseri okurken o eseri vücuda getiren kimsenin yaşadığı dönemin sosyal, siyasal, ekonomik ve coğrafi etkenlerden yalıtılarak okumak o eser hakkında doğru bir kanaat oluşmasını zorlaştırmaktadır. Çünkü insan sosyal ve kültürel bir varlık olması ve bunun yanında duygularının düşüncelerini etkilemesi sebebiyle dönemin atmosferinden muhakkak mütessir olmaktadır.

Müfessirin doğum tarihini 1088 olarak aldığımızda, Endülüs'ün fethinden yaklaşık üç asır gibi bir zaman dilimi ortaya çıkmaktadır. Bu üç asır zaman diliminde yaşayan Müslüman nesiller muhakkak ki fethedilen bölgelerdeki toplumlarla dinî ve kültürel alışveriş içerisinde bulunmuşlardır. İşte bu dinî ve kültür mozağının içerisinde doğan İbn Atıyye kendisini kuşatan şartların etkisiyle tefsirini geniş bir perspektif üzerine inşa etmiştir. Zira müellif, her ne kadar Ehl-i kitap hakkında inen politik ayetleri kendi dönemiyle ilgili olarak çıkarımlarda bulunmasa da bölgenin kendisine armağan ettiği farklı pencerelerden bakarak meseleleri inceleme yetisi, ulemanın çeşitli görüşlerini kitabına almasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

Adam, Baki vd. , *Yaşayan Dinler*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.

Ahmed Muhtâr, Abdü'l-Hamîd Ömer, *Mu'cemü'l-Mevsû'l-Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerim ve Kıraâtihî*, Mecmeu'l-Melik, Yer ve tarih belirtilmemiş,

el-Askalânî, İbn Hacer, *el-Ubâb fî Beyâni'l-Esbâb*, Dâr'ul-İbn Cevzî, Yer ve tarih belirtilmemiş.

Bakıllanî, Ebû Bekir *Îcâzü'l-Kur'an*, Mısır, Dâru'l-Maârif, 1997.

Birişik, Abdülhamit, “ İbn Atıyye el-Endülüsî, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 19, İstanbul, 1999, s. 338-340.

el-Buhârî, Muhammed İbn, *Câmiu's Sahîh*, Mısır, Matbuatü'l-Kübrâ el-Emîriyye, 1893.

----- *Edebü'l-Müfred*, Suudi Arabistan, Dâru's-Sıddîk, 2000.

el-Cürcânî, Ebû Ahmed b. Adî b. Abdillâh, *el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut, el-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.

Çalışkan, İsmail, “Murâbitlar”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 31, İstanbul, 2006, s. 152-155.

Çelik, Yusuf, Hz. Peygamber Döneminde Müslüman-Ehl-i Kitap Arasında Kurulan İlişkiler, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 23, s. 129-144.

Demirci, Muhsin, *Tefsir Tarihi*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2012.

Ebû Şeybe, Ebûbekir İbn, *el-Mûsânef fî'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989.

Ebû Şübhe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevdûât fi Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Yıl ve yer belirtilmemiş.

el-Enbârî Ebubekir, ez-Zâhir fî Meâniyi'l-Kelimâti'n-Nâs, Beyrut, Müessesetü'l-Risale, 1992.

el-Endülüsî, Ebû Hayyân, *Bahru'l-Muhît Fî Tefsîr*, Beyrut, Dâru'l Fikr, 1999.

el-Endülüsî, Ebû'l Hasen Ali b. Abdullâh en-Nebâhî el-Mâlikî, *Târîhu Kadâtü'l-Endülüs*, Beyrut, Dâru'l-Afâki'l-Cedîde, 1983.

el-Ezherî Muhammed b. Ahmed b. , *Tehzîbü'l-Lüğa*, Beyrut, İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001.

Fâyid, Abdülvehhâb, *Menhecu İbn Atıyye fî Tefsîri'l-Kur'an-ı Kerim*, Kahire, el-Hey'etü'l-Âmme, 1973.

el-Ferahidî, Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Feyizli, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkân*, İstanbul, Server Yayınları, 2017.

Gündüz, Şinasi, Ehl-i Kitab'ın Kimliği Sorunu ve Ebû Hanife ile Çağdaşlarının 'kitab' Terimi Merkezli Yaklaşımları, *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1-2, s. 241-245.

----- *Hristiyanlık*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2008.

----- "İslam Öncesi Dönemde Ehl-i Kitab", *Üsküdar Belediyesi Altunizade Kültür Merkezi*, 2007, s. 19-30.

----- "Mecusilik", TDV İslam Ansiklopedisi, c. 28, Ankara, 2003, s. 279-284.

Gürkan, Sâlime Leyla, *Anahatlarıyla Yahudilik*, İstanbul, İSAM Yayınları, 2018.

Gürkan Sâlime Leyla vd. , *Kur'an'da Yahudiler*, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2019.

Hamidullah, Muhammed, *İslam Tarihine Giriş*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2017.

el-Harbî, Ebû İshak, *Garibü'l-Hadîs*, Mekke, Câmîiatü Ümmi'l-Kurra, Tarih belirtilmemiş.

Harman, Ömer Faruk, “ İncil”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 22, İstanbul, 2000, s. 270-276.

el-Hicrânî Ebû Muhammed, *Kalâdetü'n- Nahri Fî Vefeyâti'l-A'yâni'l-Dehri*, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 2008.

İbn Atıyye, Ebi Muhammed Abdulhak b. Galib, *Muharrerü'l-Veciz Fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,2016.

İbn Beşkûvâl, Ebû'l-Kâsım Halef, *es-Sıla fî Târîhi Eimmeti'l-Endülüs*, Yer ve tarih belirtilmemiş, Mektebetü'l-Hâncî,

İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Âzîm*, Mekke, Mektebetü Nezar Mustafa el Baz, 1997.

İbn Enes, Mâlik, *Müdevvene*, Beyrut, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, 1994,

İbn Ferhûn, Burhâneddin, *ed-Dübâcü'l-Müzheb*, Kahire, Dâru't-Türâsi, Yıl Belirtilmemiş.

İbn Haccac, Müslim *Sahîhi Müslim*, Beyrut, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Yıl belirtilmemiş.

İbn Hanbel, Ahmed, *el-Müsned*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 1995.

İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi, 1999.

Karataş, Mustafa, Fazlur Rahman'ın İslamî İlimlerde Metodoloji Arayışı, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 11, 2005, s. 90-106.

Kaya, Remzi, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ehl-i Kitap", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 19, 2005, s. 31-47.

Kılınçlı, Sami, *Nuzül Sürecinde Müslümanların Gayrimüslimlerle İlişkileri –Medine Dönemi 622-625 Yılları Arası-*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Kitab-ı Mukaddes.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1964.

Mahmut Aydın, Asım Duran, *Kur'an ve Hıristiyanlar*, Ankara, KURAMER Yayınları, 2019.

el- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vilât Ehl-i Sünne*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.

Mukâtil İbn Süleyman, Ebû'l Hasen, *Tefsiru'l-Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut, Müessesü Tarihi'l Arabî, 2002.

en-Nesefî, Ebû'l Berekât, *Medâriku't Tenzîl ve Hakâiku't Te'vil*, İstanbul, Yasin Yayınları, 2012.

Öztürk, Mustafa, , *Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, İstanbul, KURAMER Yayınları, 2017.

----- İslam Tefsir Geleneğinde Ehl-i Kitapla İlgili Bazı Telakkilerin Epistemik Değeri, *Kur'an'ın Farklı İnanç Mensuplarına Olan Yaklaşımı- Sempozyum*, Konya, 2007, s. 24-50.

Roberts, J. M., *Avrupa Tarihi*, (çev. Aret Demirkaynak), İnkılap Yayınları, 2017 Serdar, Murat, "Hıristiyanlık ve İslâm'da Meleklerin Varlık ve Kısımları", *Bilimname*, c. 7, Sayı 17, 2009, s. 139-164.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't Tefâsir*, Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 2015.

es-Semerkindî, Ebû'l-Leys, *Bahru'l-Ulûm*, Yer ve tarih belirtilmemiş,

es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme, *el-Mebsût*, Beyrut, Daru'l-Marife, 1993.

Suyûtî, Celâleddin, *Buğyetü'l-Vuât*, Lübnan, Mektebetü'l-Asriyye, Yıl Belirtilmemiş.

----- *Lübâbü'n-Nukûl fî Esbabü'n-Nuzûl*, Beyrut, Dâr'ul-Kütübi'l-İlmiyye, Tarih belirtilmemiş.

et-Taberî, Muhammed b. Cerir, *Câmi'ul-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kurân*, Beyrut, Müessesetü er-Risale, 1994.

Tarakçı, Muhammet, "İslam Kaynaklarında İncil Tartışmaları", *Dinler Tarihi Araştırmaları 4* (Müslümanlar ve Diğer Din Mensupları), Ankara, 2004, s. 239-263.

et-Tayâlisî, Ebû Davûd, *el-Müsned*, Mısır, Dâru Hicr, 1999.

el-Vâhidî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, Dammam, Dâru's-Salâh, 1992.

ez-Zeccac, *Meânî'l-Kur'an*, Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1988.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh, *Siyeri A'lâmü'n-Nübelâ*, Yer Belirtilmemiş, Mektebetü'r-Risâle, 1985.

ez-Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr Ve'l-Müfessirûn*, Kahire, Mektebetü Vehbe, Baskı Yılı Belirtilmemiş,

ez-Zemahşerî, Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf an Hakâik'it-Tenzil*, Lübnan, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, (tarihsiz).

Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhil'ül-Furkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, Kahire, Dâru'l-Hadîs, 2017.